

Titel: Enten Eller. Anden del

Citation: "Enten Eller. Anden del", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K3*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Jette Knudsen; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2002 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ee2-kom-root.pdf> (tilgået 23. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K3

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Victor Eremita** : lat. den sejrende eneboer, den, der sejrer i ensomhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 7 linje 5

◀ **Les grandes passions ... rendre à leur empire** : fr. »De store lidenskaber lever i ensomhed, og at forvise dem til ørkenen, det er at overlade dem til deres eget rige«. Citat fra F.R. Chateaubriand *Atala, ou les amours de deux sauvages dans le désert*, Paris 1801, jf. den første samlede udgave af *Atala* og *René*, Paris 1805, s. 91. *Atala* blev rosende omtalt og bragt i uddrag i *Mercure de France* nr. 20, Paris 1801, s. 97-107; i samme årgang, nr. 21, s. 206, annonceres det, at 3. udg. af *Atala* er i trykken, og i nr. 23, s. 392, nævnes det, at »le succes d'Atala est complet«. *Atala* udkom i flere piratudgaver, bl.a. i Dresden 1801; samme år udkom den også på dansk som *Atala, eller tvende Vildes Kjerlighed i Ørken*, overs. af M. Rahbek, men uden angivelse af Chateaubriand som forfatter; her gengives Atalas udsagn således: »Lidenskaber ønske Ensomhed; at bringe dem til Ørken, er det samme som at indrømme dem uindskrænket Herredømme«, s. 55f. *Atala* var oprindelig planlagt som en del af *Le génie du christianisme*, men planen blev aldrig gennemført.

I trykt udgave: Bind 3 side 9 linje 9

◀ **Chateaubriand** : François René Vicomte de Chateaubriand (1768-1848), fr. digter, politiker og diplomat. Chateaubriand, der indvarslede den fr. romantik, udgav i 1802 sit store værk *Le génie du christianisme*, et poetisk forsvar for kristendommen som en følelsernes religion og et fantasiens evangelium, en inspirationskilde til martyrium, opofrelse og håb om evig salighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 9 linje 11

◀ **Propheten Nathan ... Herre Konge** : sigter til beretningen i 2 Sam 12,1-7 om profeten Natan, der fortæller kong David en lignelse om en rig mand, som tog en fattig mands eneste lam og tilberedte det til en besøgende, fordi den rige mand ikke nænnede at tage sine egne får og okser, skønt han havde mange af dem. David blev meget vred og sagde, at den rige mand skulle erstatte lammet firdobbelt og dø; da sagde Natan til David: »Du est Manden« (GT-1647). David havde nemlig ladet Urias dræbe og giftet sig med hans kone Batseba.

I trykt udgave: Bind 3 side 15 linje 15

◀ **Som Embedsmand** : Brevskriveren er »Assessor i Retten« (79,9).

I trykt udgave: Bind 3 side 15 linje 23

◀ **hele Ark** : ubeskåret papir i foliostørrelse; det var almindeligt at anvende hele ark til officielle embedsskrivelser og juridiske dokumenter.

I trykt udgave: Bind 3 side 15 linje 23

◀ **Officialitet** : autoritativ betydning.

I trykt udgave: Bind 3 side 15 linje 25

◀ **som Depositum** : til forvaring, som pant.

I trykt udgave: Bind 3 side 15 linje 30

◀ **usympathetisk** : vrangvillig, ufølsom.

I trykt udgave: Bind 3 side 16 linje 1

◀ **den, der forsvarer, han anklager** : spiller på den lat. sentens »Dum excusare credis, accusas«, som blev optaget i den belgiske filolog Gabriel Meuriers *Trésor des Scentences* (1577) i formen »Qui s'excuse, s'accuse«: den, der undskylder sig, anklager sig.

I trykt udgave: Bind 3 side 16 linje 13

◀ **Bizarrerier** : særheder, naragtigheder.

I trykt udgave: Bind 3 side 16 linje 15

◀ **en religiøs ... Frygt og Bæven** : spiller på Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse«.

I trykt udgave: Bind 3 side 16 linje 19

◀ **ikke fægter i Luften** : spiller på 1 Kor 9,26, hvor Paulus om sig selv skriver: »jeg fægter, som den, der ikke slaaer i Veiret« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 2

◀ **at fare paa Trivialitetens Jernbane** : at leve livet ensformigt som på rejse med et hurtigt tog. Jernbanerne var samtidens store anlægsprojekt. De udvikledes i England fra o. 1830 for derefter at brede sig til det europæiske kontinent. Den første danske jernbane blev anlagt i hertugdømmerne fra Altona til Kiel og indviet 1844, mens strækningen fra København til Roskilde blev taget i brug 1847.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 5

◀ **atomistisk** : som en meget lille partikel, usammenhængende.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 6

◀ **skandalisere Dig derover** : blive forarget derover.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 8

◀ **Forliebelse** : blinde forelskelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 10

◀ **clairvoyance** : fr. evne til i drømme eller trance at se ind i fremtiden, synskhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 11

◀ **en vaagnende Bevidsthed** : viser formentlig tilbage til omtalen af Pagen fra *Figaro* i *Enten – Eller. Første Deel* (forkortet *EE1*), *SKS 2*, 81-84.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 13

◀ **attraperet** : overlistet, opsnappet.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 16

◀ **Sprødigkeit** : af ty. Sprödigkeit, snerpethed, knibskhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 24

◀ **Daguerreotyp** : Billede fremstillet på grundlag af den teknik, der var udviklet af den fr. maler L.J.M. Daguerre (1787-1851) og den fr. fysiker J.N. Niepche (1765-1833), og som efter at være overdraget den fr. stat blev offentliggjort i 1839. Opfindelsen, der gjorde det muligt på en våd metalplade at optage et positivbillede i ét eksemplar, spredte sig hurtigt i Europa og USA. I Danmark blev de første daguerreotypier optaget i begyndelsen af 1842 hos den østrigske portrætmaler Joseph Weningen i et atelier i Bredgade; få måneder efter åbnede en dansker, M. Alstrup, et atelier i en pavillon i Kongens Have.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 29

◀ **da man som bekendt** : uagtet man.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 29

◀ **kun bruger ½ Minut** : Eksponeringstiderne var allerede faldet drastisk fra de otte timer, som J.N. Niepche havde brugt til det første vellykkede billede fra 1826. I 1842 kunne Joseph Weningen optage et portrætdaguerreotypi på 15-30 sek.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 30

◀ **Gjæk** : nar, tåbe.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 33

◀ **Genius** : lat. ånd, der følger mennesket, idet den beskytter, værner og retleder det. Dette geni blev ofte fremstillet som en dreng eller ung mand.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 34

◀ **en lille Zeus** : sigter til Zeus' velkendte erotiske eskapader (45,10), som bl.a. er omtalt i Homers *Iliade*

14, 312-328. Jf. *Homers Iliade*, overs. af Chr. Wilster, bd. 1-2, Kbh. 1836; bd. 2, s. 36f.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 36

◀ **fornem** : 'fin på det', hovmodig.

I trykt udgave: Bind 3 side 17 linje 36

◀ **Hængesæk** : hængedynd.

I trykt udgave: Bind 3 side 18 linje 13

◀ **betalt ... den behørig Tribut** : I ældre tid, hvor de nordafrikanske stater Tunis, Algeriet, Marokko og Tripolis bar benævnelsen »røverstaterne« på grund af deres berygtede sørøveri, kunne man beskytte sine skibe mod røveri ved at betale en behørig tribut, dvs. en passende afgift. Her er udtrykket brugt billedligt i betydningen: vist passende hensyn.

I trykt udgave: Bind 3 side 18 linje 26

◀ **pro aris et focis** : lat. for alter og arner; spiller på udtrykket: »pro aris et focis certamen« (kamp for alter og arne, dvs. for hus og hjem, for det helligste og dyrebareste), fx i Cicero *De natura deorum* 3, 40, jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, 2. udg., bd. 1-6, Halle 1757, ktl. 1224-1229; bd. 4, s. 604.

I trykt udgave: Bind 3 side 18 linje 28

◀ **provocere til** : påberåbe mig, henvise til.

I trykt udgave: Bind 3 side 18 linje 35

◀ **tækkelig** : der spilles på ordets dobbeltbetydning: tiltalende og ærbar.

I trykt udgave: Bind 3 side 19 linje 6

◀ **Husandagt** : andagt i hjemmet under husfaderens ledelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 19 linje 20

◀ **paa eengang Præst og Menighed** : på engang den, som beder, og den, der bedes for.

I trykt udgave: Bind 3 side 19 linje 24

◀ **uskjønsom** : utaknemlig.

I trykt udgave: Bind 3 side 19 linje 26

◀ **supramundan** : over det verdslige, overjordisk.

I trykt udgave: Bind 3 side 20 linje 2

◀ **den Pagt ... mellem Mand og Kvinde** : sigter formentlig til Matt 19,4-6, hvor Jesus om ægteskabet siger, at Gud fra begyndelsen har skabt mennesket som mand og kvinde og sagt: »Derfor skal en mand forlade sin far og mor og binde sig til sin hustru, og de to skal blive ét kød«; og Jesus tilføjer: »Hvad Gud altså har sammenføjet, må et menneske ikke adskille«. I *Danmarks og Norges Kirke-Ritual* fra 1685, som endnu var gældende på SKs tid, bringes det direkte til udtryk, at »den hellige Ægteskabs-Stand« er indstiftet af Gud; jf. også bønnen efter brudevielse: »O almægtige, evige Gud, allerkjæreste Fader! du som selv har saa beskikket det, at Mand og Kvinde skulle være eet Liv, og har stadfæstet denne samme Tilhøbeføielse med din guddommelige Velsignelse!« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830, ktl. 381, s. 241. Den samme opfattelse findes udtrykt af Luther: »Det første man skal lære om denne stand (...), er dette, at enhver skal vide og med vished holde for, at ægteskabet er fastsat og indstiftet af Gud«, jf. *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz*, udg. af F.W. Lomler, G.F. Lucius, J. Rust, L. Sackreuter og E. Zimmermann, bd. 1-4, Darmstadt 1828-31, ktl. 317-320; bd. 1, s. 617.

I trykt udgave: Bind 3 side 20 linje 3

◀ **stikker dette Skygebillede ... tager det frem** : spiller på fortællingen om den lange, tynde, bedagede mand i Adelbert von (egl. Louis Charles Adelaide de) Chamisso *Peter Schlemihl's wundersame Geschichte*, Nürnberg 1835 [1814], ktl. 1630. Den lange mand får Peter Schlemihl til at sælge sin skygge for en udtømmelig lykkepung, ruller derpå skyggen sammen, stikker den til sig og opbevarer den i lommen, hvorfra han kan trække den frem, når det passer ham, s. 19f. Jf. *Peter Schlemihl's forunderlige Historie*, overs. af Fr. Schaldemose, Kbh. 1841, s. 10f.

I trykt udgave: Bind 3 side 20 linje 14

◀ **Incarnat** : farve som kød; kropslighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 4

◀ **Dit Øie ... hundrede speidende Øine** : Dansk politi brugte fra 1701 et logo, der viste et øje i en hånd. Dette symbol på årvågenhed og handlekraft peger tilbage til den gr. heros Argos, som omtales i sagnet om forholdet mellem Zeus og flodguden Inachos' datter Io. Hera tog sine forholdsregler ved at sætte Argos til at passe på Io; han forvandlede hende til en ko, bandt den til et træ og lod den ikke ude af syne. Argos blev kaldt »Panoptes« (altseer), fordi altid mindst ét øje var vågent blandt de hundrede, der var fordelt over hans krop. Zeus reddede sin veninde ved at lade Hermes dræbe Argos efter at have dysset ham i søvn med trylleurter og fløjtespil. Derefter forvandlede Hera sin hjælper til en påfugl og satte øjnene på dens hale.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 4

◀ **attrapere** : 17,16.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 9

◀ **Du er saa potenseret ... skabende** : Du er så opladt (styrket), at du digterisk skaber nye forestillinger eller fantasifostre.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 10

◀ **Circe forvandler dem til Sviin** : hentyder til en beretning i *Odysseen*, hvor det i 10. sang fortælles, at Odysseus på vej hjem fra Troja kom til troldkvinden Kirkes ø Aiaia og sendte nogle af sine mænd til hendes palads. Hun bød mændene indenfor, og efter at hun havde beværtet dem og givet dem tryllegift at drikke, forvandlede hun dem til svin, men lod dem beholde deres forstand og lukkede dem inde i en svinesti. Af Hermes fik Odysseus en trylleurt, der kunne modvirke Kirkes gift; han skyndte sig hen til Kirkes palads, lod sig beværte af hende uden at blive påvirket af hendes gift og overtalte hende til at gøre mændene til mennesker igen. Jf. *Homers Odyssee*, overs. af Chr. Wilster, bd. 1-2, Kbh. 1837; bd. 1, s. 136-141.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 15

◀ **Ladegaarden** : institution i København på Ladegaardsvej (nuv. Åboulevard) umiddelbart efter dæmningen mellem St. Jørgens Sø og Peblinge Sø (-> *kort 2, A1*). Bygningerne havde fra først i det 18. årh. tjent som sygehus, fattighus, straffeanstalt og sindssygehospital. Fra 1822 blev de brugt som arbejdsanstalt for fattige og fra 1833 som tvangsarbejdsanstalt for straffede og vagabonderende. Efter en brand 1839 blev en del af de nedslidte huse udbedret.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 30

◀ **en Priis** : et snif snustobak.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 33

◀ **5 Rbd.** : fem rigsbankdaler. Rbd. var en gængs forkortelse for rigsbankdaler, en mønt, der indførtes efter statsbankerotten i 1813. En rigsbankdaler underinddeltes i 6 mark, og en mark igen i 16 skilling. Ved møntreformen i 1873 blev rigsbankdaleren afløst af kronen (1 daler = 2 kroner og 1 skilling = 2 øre). I 1840 fik en husassistent ca. 30 rigsbankdaler om året foruden kost og logi.

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 33

◀ **Glacierne** : de udadvendte skråninger på den ydre, lave jordvold i et fæstningsanlæg. De måtte ikke bebygges, da man skulle kunne beskyde dem tværs over voldgraven fra de indre, høje bastioner. Før Københavns fæstningsvolde blev sløjftet i tiden fra 1857, henlå glaci'set ud for Vestervold og Nørrevold Kvarterer som åbne arealer mod St. Jørgens Sø hhv. Peblinge Sø (-> *kort 1*).

I trykt udgave: Bind 3 side 21 linje 35

◀ **Jobs Hustru ... bandede Gud** : sigter til Job 2,9, hvor Jobs hustru siger til ham: »Holder du stadig fast ved Guds retsindighed? Forband Gud, og dø!«

I trykt udgave: Bind 3 side 22 linje 24

◀ **ikke er sikker paa** : ikke kan have fuld tiltro til, ikke er sikret imod.

I trykt udgave: Bind 3 side 22 linje 34

◀ **sørge** : drage omsorg for, råde.

I trykt udgave: Bind 3 side 23 linje 21

◀ **in casu** : lat. i det foreliggende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 23 linje 28

◀ **storartig** : hoven, arrogant.

I trykt udgave: Bind 3 side 24 linje 7

◀ **hvad vedkommer Mennesket mig** : spiller måske på Job 35,6: »Hvad gør det ham [Gud], om du synder? Hvad rører det ham, om dine overtrædelser er mange«.

I trykt udgave: Bind 3 side 24 linje 29

◀ **overgaaer al Forstand** : jf. Fil 4,7, hvor det er Guds fred, der overgår al forstand.

I trykt udgave: Bind 3 side 24 linje 33

◀ **Christus ... ydmygede sig selv** : jf. Fil 2,6.8.

I trykt udgave: Bind 3 side 24 linje 35

◀ **Skygebilleder** : betegnelsen skygebilleder (efter den borgerlige aftenfornøjelse: at vise skygebilleder på væggen ved belysning af silhuetter) var særdeles udbredt i samtiden; jf. fx titlen på H.C. Andersens rejsebeskrivelse *Skygebilleder af en Reise til Harzen, det sachsiske Schweitz etc.etc.* fra 1831.

I trykt udgave: Bind 3 side 25 linje 8

◀ **Ledemod** : led (mellem knoglerne).

I trykt udgave: Bind 3 side 25 linje 12

◀ **bestikker** : forleder, forlokker.

I trykt udgave: Bind 3 side 25 linje 27

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, generelt.

I trykt udgave: Bind 3 side 25 linje 36

◀ **in concreto** : lat. i det konkrete tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 26 linje 1

◀ **handle** : behandle, drøfte.

I trykt udgave: Bind 3 side 26 linje 10

◀ **Fata** : lat. tilskikkelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 26 linje 26

◀ **saa veed ... Beskeed** : så ved scenemesteren, at han skal lade tæppet falde.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 2

◀ **Figurant** s: danser i et balletkorps (modsat solodanser), biperson uden egentlig rolle.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 5

◀ **pathologiske** : lidelsesfulde, følelsesmæssige.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 13

◀ **Jomfrubure** : opholdsrum for ugifte kvinder; kendes især fra middelalderens folkelitteratur.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 15

◀ **Umiddelbarhed** : Der spilles på den hegelske modsætning mellem den umiddelbart givne, naturlige, simple væren på den ene side og refleksion og tænkning på den anden side.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 25

◀ **Scribes Theater-Virksomhed** : 225,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 27

◀ **lille Kritik ... Kjærlighed** : jf. A.s analyse af Scribes lystspil *Den første Kjærlighed* i *EE1, SKS 2, 225-270*.

I trykt udgave: Bind 3 side 27 linje 34

◀ **for evig** : *For evig! eller: Medicin mod Elskovsruus! Lystspil i to Acter* af Scribe og Varner, overs. af Th. Overskou (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 51), Kbh. 1833. Fra dec. 1833 til feb. 1840 blev stykket opført 19 gange på Det kgl. Teater.

I trykt udgave: Bind 3 side 28 linje 3

◀ **den græske Stats Opløsning ... comisk og tragisk** : De antikke græske bystater mistede formelt deres selvstændighed, da de blev underlagt Rom i 146 f.Kr. Selv om staterne indtil da havde haft et indre selvstyre, blev de også gennem en 200-årig periode i stigende grad afhængige af den nordlige nabo, Makedonien. Her sigtes formentlig til Hegels opfattelse, at den græske stat gik i opløsning på grund af dens indre modsigelse, hvilket han illustrerer med eksempler fra den græske tragedie og komedie, jf. *Phänomenologie des Geistes*, udg. af J. Schulze, Berlin 1832 [1807], ktl. 550, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (herefter *Hegel's Werke*); bd. 2, s. 331-359 og s. 545-561 (*Jub.* bd. 2, s. 339-367 og s. 553-569; *Suhr.* bd. 3, s. 327-354 og s. 529-544), og *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, udg. af E. Gans og K. Hegel, Berlin 1837, i *Hegel's Werke* bd. 9, s. 335-338 (*Jub.* bd. 11, s. 357-360, *Suhr.* bd. 12, s. 335-338).

I trykt udgave: Bind 3 side 28 linje 11

◀ **substantielle Gehalt** : væsentlige værdi. »Gehalt« vedrører beskaffenhed, især det gedigne og kvalitative, og blev opr. brugt om indhold af ædelmetal i mønter.

I trykt udgave: Bind 3 side 28 linje 19

◀ **Secretion af Galde** : udskillelse af (gul) galde. Den gr. læge Galenos (129-199) udviklede den lære om forbindelsen mellem krop og sind, der blev fastholdt som grundlag for lægekunsten til opdagelsen af blodets kredsløb i 1628. Ifølge hans teori svarer de fire elementer i den ydre natur (ild, vand, luft, jord) til fire kvaliteter (varme, fugt, kulde, tørhed), der igen karakteriserer de fire legemsvæsker (gul galde, slim, blod og sort galde). Mens den gule galde præger det koleriske temperament, er det melankolske bestemt af den sorte galde. Bag teorien ligger en forestilling om, at de fire væsker skal være i harmonisk balance, hvorfor det kan være nødvendigt at udskille en af dem for at opretholde sundheden.

I trykt udgave: Bind 3 side 28 linje 32

◀ **empfindsame** : ty. følsom, sentimental. I samtiden brugte man »ømfindtlig« (i 17. årh. »empfindtlig«) om en person, der er følsom, sensibel, fintfølende.

I trykt udgave: Bind 3 side 29 linje 4

◀ **harmonia præstabilita** : lat. forudbestemt harmoni. En filosofisk term præget af den ty. filosof og naturvidenskabsmand Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), som bringer »die Lehre von der vorherbestimmten Harmonie« til udtryk i § 59 i 1. del af »Des Versuchs Von der Güte Gottes, von der Freyheit des Menschen, und vom Ursprunge des Bösen« i *Theodicee* (1710), jf. *Theodicee*, udg. af J.C. Gottscheden, 5. udg., Hannover og Leipzig 1763, ktl. 619, s. 212-215. Leibniz anvender udtrykket »l'Harmonie préétablie« i § 80 i *La monadologie* (1714), jf. *God. Guil. Leibnitii opera philosophica, quæ exstant*, udg. af J.E. Erdmann, bd. 1-2, Berlin 1839-40, ktl. 620; bd. 2, s. 711.

I trykt udgave: Bind 3 side 29 linje 5

◀ **Goethe ... i Aandens Verden** : sigter til J.W. v. Goethe (64,31) *Die Wahlverwandschaften. Ein Roman* (1809); ved at fremdrage eksempler fra kemien, kommer nogle personer til klarhed over deres indbyrdes, udviklede forhold (119,22), hvorefter de prøver at virkeliggøre dem. Jf. *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-55, Stuttgart og Tübingen 1828-33, ktl. 1641-1668; bd. 17, 1828, s. 47-57.

I trykt udgave: Bind 3 side 29 linje 5

◀ **Succession af Momenter** : på hinanden følgende omstændigheder.

I trykt udgave: Bind 3 side 29 linje 9

◀ **det Substantielle** : det væsentlige.

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 16

◀ **det Sædelige** : Begrebet er formentlig overtaget fra Hegel, der bl.a. bestemmer ægteskabet som »sittliche Liebe«, sædelig kærlighed. Jf. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, udg. af E. Gans, Berlin 1833, ktl. 551, i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 8, s. 223-233 (*Jub.* bd. 7, s. 239-249; *Suhr.* bd. 7, s. 309-323).

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 18

◀ **Brøsten** : skavanken, det ufuldkomne.

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 28

◀ **slaaet to Veie ind** : slået ind på to veje, valgt to veje.

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 29

◀ **emanciperes** : frigøres, opnå selvstændighed eller uafhængighed. Begrebet emancipation blev efterhånden især knyttet til kvindernes frigørelse (294,24).

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 34

◀ **holdes tilbage** : bevares.

I trykt udgave: Bind 3 side 30 linje 36

◀ **Byron ... Ægteskab for Helvede** : citat fra digtet »To Eliza« (1807) af den eng. digter George Gordon Byron, Lord Byron (1788-1824); her gengivet efter E. Ortlepp ty. oversættelse »An Elisa«: »Das Weib ist zwar Engel, doch Höll' ist die Eh'« i *Lord Byron's sämmtliche Werke*, ved flere oversættere, bd. 1-10, Stuttgart 1839, ktl. 1868-1870; bd. 1, s. 83.

I trykt udgave: Bind 3 side 31 linje 5

◀ **Definition ... ikke længere elsker** : sigter til en replik af Marquise de Prie, der refererer Hertugen af Richelieu for at have sagt: »Det, der gjør ulykkelig i Kjærlighed, er ikke saameget at man ikke bliver elsket naar man elsker, som at blive elsket naar man ikke elsker mere,« *Gabrielle de Belle-Isle. Drama i fem Acter* af A. Dumas, overs. af Th. Overskou (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 132), Kbh. 1841, s. 2. Den fr. forfatter Alexander Dumas père (1802-70) udgav *Mlle. Gabrielle de Belle-Isle* i 1839; stykket blev opført fem gange på Det kgl. Teater i juni og juli 1841 og juni 1842.

I trykt udgave: Bind 3 side 31 linje 12

◀ **en formelig Protest** : spiller på dobbeltbetydningen formel protest og komplet afstandtagen.

I trykt udgave: Bind 3 side 31 linje 27

◀ **Ægteskabet til en borgerlig Indretning** : modsat det ægteskab, der blev forstået som indstiftet af Gud og indgået i kirken for hans ansigt (20,3). »Borgerligt Ægteskab« blev først indført 13. april 1851.

I trykt udgave: Bind 3 side 31 linje 35

◀ **Participant i denne Association** : deltager i denne forening. Begrebet »association« blev brugt om foreninger, men også om handels- og produktionssvirksomheder, der ejedes af partnere.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 7

◀ **sympathetisk** : medlidende, ligestemt, deltagende.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 11

◀ **er Tungsind ikke Tidens Brøst** : Tungsind var en fremherskende tendens i samtiden, jf. den »spleen«, »ennui« og »Weltschmerz«, der var karakteristisk for den »unge« litteratur i Europa (fx »Junges Deutschland«) og for digtere som Lord Byron (31,5), F.R.V. de Chateaubriand (9,11) og Heinrich Heine (93,5). I dansk litteratur blev denne romantisme mindre politisk engageret, men dens »Weltschmerz« var udbredt hos fx St.St. Blicher, Carsten Hauch og Fr. Paludan-Müller.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 14

◀ **Mod til at befale ... til at lyde** : spiller måske på den kendte sentens i *Satiræ* 6, 223, af den rom. satiredigter Juvenal (o. 67-128): »Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas«, »Dette vil jeg, således befaler jeg, min vilje skal tjene som grund«. Jf. *Decimi Junii Juvenalis Satiræ / Die Satiren des Decimus Junius Juvenalis in einer erklärenden Übersetzung* [af F.G. Findeisen], Berlin og Leipzig 1777, ktl. 1249-1250, s. 190.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 16

◀ **de gode Philosopher ... Intensitet** : De gode filosoffer søger at øge virkelighedens potens eller kraft. Der synes her og i den flg. passage at være flere spredte henvisninger til diskussionen af virkeligheden ud fra en hegelsk position i J.L. Heibergs »En Sjæl efter Døden« i *Nye Digte*, Kbh. 1841, ktl. 1562. Jf. bl.a. Mephistopheles' replik til Sjælens spørgsmål om, hvorvidt han nu er i Helvede: »Kun pleier man ei saadan at kalde / Det fede, phlegmatiske Liv paa Jord, / Hvori man paa det Reale troer, / Og faaer ei det mindste Glimt at see / Af den magre Beenrad, man kalder Idee. / Men det er netop det bedste Levnet, / Hvori man det Magre stolt foragter, / Og spiser sig mæt, som en tyk Forpagter, / I Realitet, til man er revnet«, s. 127. Dette fede liv bliver da i uendelighed ramme om sjælens liv efter døden. Forfatteren kaldte det den 'slette uendelighed' (34,34).

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 17

◀ **forklares i Skyerne** : spiller dels på Jesu forklarelse, dvs. forvandling på bjerget, hvor en lysende sky overskygger ham og de tre disciple, der er sammen med ham, Matt 17,1-8, dels på Paulus' forestilling om, hvad der skal ske ved Jesu genkomst: »Så skal vi, der lever og endnu er her, rykkes bort i skyerne sammen med dem [de døde] for at møde Herren i luften, og så skal vi altid være sammen med Herren«, 1 Thess 4,17.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 22

◀ **Straßburger Gæs** : som tvangsfodres, hvorefter deres unaturligt store lever bruges til den kendte gåseleverpostej fra Strasbourg, paté de foie gras.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 28

◀ **cui di dedeerunt ... fruendi** : lat. »hvem guderne har givet skønhed, rigdom og den kunst at nyde«; skjult citat fra den rom. digter Horats (d. 8 f.Kr.) *Epistolarum* 1, 4, 6, jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udgave, Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 230: »Di tibi formam, / Di tibi divitias dedeerunt, artemque fruendi«, »Guderne har givet dig skønhed, rigdom og den kunst at nyde«.

I trykt udgave: Bind 3 side 32 linje 32

◀ **Derfor har Finalen ... ved Musikkens Toner** : jf. *EE1*, *SKS* 2, 134f. – Don Juan (55,12).

I trykt udgave: Bind 3 side 33 linje 16

◀ **den Saladin sluttede ... 10 Minutter** : sigter til den våbenstilstand, som den eng. konge Richard Løvehjerte i 1192 under det fjerde korstog sluttede med den egyptiske sultan Saladin, der i 1187 havde erobret Jerusalem; våbenstilstanden skulle vare i tre år, tre måneder, tre uger og tre dage. Jf. *K.F. Beckers Verdenshistorie*, omarbejdet af J.G. Woltmann, overs. af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 4, 1823, s. 513f.

I trykt udgave: Bind 3 side 34 linje 13

◀ **det Ord ... sin Plage** : jf. Matt 6,34.

I trykt udgave: Bind 3 side 34 linje 17

◀ **indlyse** : være indlysende.

I trykt udgave: Bind 3 side 34 linje 22

◀ **enervere** : svækker, udmarver.

I trykt udgave: Bind 3 side 34 linje 26

◀ **slette Uendelighed** : Jf. Hegel *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* (1817) bd. 1, »Die Logik«, udg. af L. v. Henning, Berlin 1840, bd. 2, »Vorlesungen über die Naturphilosophie«, udg. af C.L. Michelet, Berlin 1842, bd. 3, »Die Philosophie des Geistes«, udg. af L. Boumann, Berlin 1845, ktl. 561-563, i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 6-7,2; bd. 6, »Die Logik«, § 94 med tillæg, s. 184, hvor Hegel bestemmer »den slette eller negative uendelighed« (*Jub.* bd. 8, s. 222, *Suhr.* bd. 8, s. 198f.). I da. sammenhæng defineres

udtrykket af J.L. Heiberg i artiklen »Et Par Ord om det Uendelige« i *Kjøbenhavns flyvende Post* nr. 100, 15. dec., Kbh. 1828. Dialektikeren Heiberg vil her forandre modsigelsen mellem det endelige og det uendelige til en »fornuftig Modsætning«, hvor begge dele opfattes som abstraktioner og kun antages at »bestaae ved deres indvortes Eenhed, saa at saavel det Ene som det Andet i en vis Henseende er det Modsatte af sig selv. Saaledes kan en endelig Figur jo ikke tænkes uden som en Indskrænkning i det uendelige Rum, og dette kan igjen ikke tænkes uden som Basis for alle endelige Indskrænkninger«. Som resultat af sin diskussion af »det Uendelige« foreslår Heiberg, at man i stedet for at dyrke skaberen frem for det uendelige antal af skaberværker eller den uendelige udstrækning af skaberværket bør opfatte det uendelige »som noget der er allesteds nærværende, og gennemstrømmer alle Ting, selv de meest forgjængelige; ellers forfalder man til den continueerlige Progression, som kun er trættende og kjedsommelig, men ingenlunde opløftende eller beundringsværdig, hvorfor den ogsaa af nogle Philosopher medrette er bleven kaldet: *den slette Uendelighed*. Jo mere man vænner sig til den rigtige Synsmaade, desmere vil man begribe, hvorom egentlig Talen er i alle de Menneskeheden beskjæftigede, men for det meste misforstaaede Qvæstioner, f. Ex. det evige Liv, hvilket man ikke bør betragte (hvad dog sædvanlig er Tilfældet) som *et Liv efter Døden*, være sig i Himlen i Almindelighed, eller paa en bestemt Klode, men som et Liv, der allerede her paa Jorden eksisterer, og hvori vi allerede leve«. – »Slet« udtrykker i begrebet en negativ vurdering (helt utilfredsstillende, dårlig), men adjektivets anden hovedbetydning, flad og uvarieret, spiller også ind. I sin filosofiske sammenhæng betyder »den slette Uendelighed« den endeløse fortsættelse af en endelighed, der ikke defineres af en bestemt modsætning og således ikke indgår i en dialektisk proces.

I trykt udgave: Bind 3 side 34 linje 34

◀ **Forstandsgiftermaal** : Begrebet er formentlig dannet i analogi til »Fornuftsgiftermaalet«. Der spilles på den alm. modsætning i samtidens sprog mellem fornuft, der vurderes højt, og forstand, der kan have medbetydning af kold beregning og manglende idealitet.

I trykt udgave: Bind 3 side 35 linje 8

◀ **pium desiderium** : lat. fromt ønske.

I trykt udgave: Bind 3 side 35 linje 22

◀ **Livets Prosa** : tilværelsens trivialitet, hverdagsagtighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 35 linje 23

◀ **udvortes Teleologi** : ydre formålsbestemthed, hensigt. Den ty. filosof Immanuel Kant (1724-1804) skelnede i sin idealistiske filosofi mellem indvortes eller indre teleologi (det, der har værdi i sig selv eller er sit eget formål) og udvortes eller ydre teleologi (det, der har værdi som middel til at opnå noget andet). Denne skelnen har rødder hos den gr. filosof Aristoteles (384-322 f. Kr.).

I trykt udgave: Bind 3 side 36 linje 2

◀ **et nyere Drama** : ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 36 linje 22

◀ **Fata** : lat. tilskikkelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 1

◀ **altereret** : bragt ud af ligevægt.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 21

◀ **Skilsmisse** : spiller også på betydningen: adskillelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 21

◀ **Musæus ... at elske nogen Anden** : sigter til beskrivelsen af ægteskabet mellem grev Heinrich af Hallermünd og Jutta af Oldenburg i »Liebestreue« af den ty. forfatter og satiriske eventyrfortæller Johann Karl August Musäus (1735-87), jf. Musäus *Volksmärchen der Deutschen* bd. 1-5, Wien 1815, ktl. 1434-1438; bd. 3, s. 133. Her fortælles det, at grev Heinrich med rette anså sig selv for at være »den lykkeligste Ægteemand under Maanen, og elskede den dydige Jutta med en saa ubrødelig Troskab, som Fader Adam elskede Moderen til alle Levende i Paradisets Uskyldighedsverden, hvor hendes Lige ikke mere var at finde«, jf. *Musæus' Folkeæventyr*, overs. af F. Schaldemose, bd. 1-3, Kbh. 1840; bd. 2, s. 123.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 27

◀ **høiere ... Umiddelbarhed** : henviser til hegelske forestillinger om den triadiske overgang fra umiddelbarhed via refleksion (27,25) til en ny og højere umiddelbarhed, som har hævet sig dialektisk ved at indoptage refleksionen.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 30

◀ **concentrisk** : i mat. med fælles centrum.

I trykt udgave: Bind 3 side 37 linje 30

◀ **discursive** : samtalende, forbigående.

I trykt udgave: Bind 3 side 38 linje 8

◀ **for Gud Intet er umuligt** : jf. Luk 1,37.

I trykt udgave: Bind 3 side 38 linje 17

◀ **Excentrisk** : i mat. uden fælles centrum.

I trykt udgave: Bind 3 side 38 linje 21

◀ **visselig** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 3 side 38 linje 28

◀ **den nyere Lyrik** : 32,14.

I trykt udgave: Bind 3 side 38 linje 34

◀ **Association** : 32,7.

I trykt udgave: Bind 3 side 40 linje 11

◀ **commune naufragium** : lat. fælles skibbrud. Henviser til sentensen »Commune naufragium dulce«, fælles skibbrud er sødt.

I trykt udgave: Bind 3 side 40 linje 35

◀ **paa Bloksbjerget** : gå pokker i vold. Ifølge folkelig overtro, især i Tyskland, samledes heksene Valpurgisnat (natten til 1. maj) på »Bloksbjerg«. Navnet henviser til Brocken, det højeste bjerg i Harzen; det har også været brugt om andre bjerge i Tyskland, Ungarn og Sverige.

I trykt udgave: Bind 3 side 41 linje 1

◀ **for Guds Aasyn** : spiller formentlig på ritualer for brudevielse, hvor præsten under håndspåleggelse siger: »Efterdi I tilforn have indbyrdes samtykt og tilsagt hverandre, at ville leve tilsammen i den hellige Ægteskabs Stat, og det samme nu aabenbare bekiendt for Gud (...)«, *Forordnet Alter-Bog* (20,3), s. 257f.

I trykt udgave: Bind 3 side 41 linje 27

◀ **er en æstetisk Klangfigur** : har harmonisk skønhed. Det æstetiske udtrykkes i og med de symmetriske figurer, der dannes i tørt sand strøet på en vandret glas- eller metalplade, når man med en violinbue stryger på kanten af pladen og sætter den i svingninger. Fænomenet blev påvist 1787 af den ty. fysiker E.F.F. Chladni og diskuteret bl.a. af H.C. Ørsted, som i 1808 fik Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs sølvmedalje for sin afhandling »Forsøg over Klangfigurerne« i *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter for Aar 1807 og 1808* bd. 5, Kbh. 1810, s. 31-64.

I trykt udgave: Bind 3 side 41 linje 33

◀ **for 4 ß** : for 4 skilling (ß er gængs forkortelse for skilling); fast udtryk for noget, der næsten er værdiløst.

I trykt udgave: Bind 3 side 42 linje 4

◀ **fuldende Løbet** : spiller på 2 Tim 4,7, hvor Paulus skriver: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 42 linje 14

◀ **givet til Priis** : prisgivet.

I trykt udgave: Bind 3 side 42 linje 34

◀ **Schisma** : skisma, splittelse, adskillelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 43 linje 19

◀ **Vedetskjede** : kæde af udsigtsposter eller forposter, der advarer ved hjælp af skud.

I trykt udgave: Bind 3 side 44 linje 16

◀ **Syngemester Basils ... fortærende Sygdom** : sigter formentlig til Baziles store arie i *Figaros Givtermaal* 3. akt, 7. scene, hvor han bl.a. synger: »Vil Du i Verden her, / indhente Lykken / som Kat, der kielen er, / bugte Du Ryggen! / Selv vildest Tiger / modstaaer ei Smiger! / Skriv i Din Tegnebog, / dette mit Tankesprog, / da er du klog! / Menneskets Daarlighed / skal man studere; / agtsom til Tiid og Sted / bør man at være! / Naar man kun bruger List, / saa lykkes Alt tilsidst: / det veed jeg vist!« Jf. L. da Ponte *Figaros Givtermaal eller Den gale Dag. Syngestykke i fire Akter, oversat til Musik af Mozart efter den italienske Omarbejdelse af Beaumarchis' franske Original* ved N.T. Bruun, Kbh 1817, s. 125f.

I trykt udgave: Bind 3 side 44 linje 31

◀ **hvad hjalp det ... Skade paa sin Sjæl** : jf. Matt 16,26 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 44 linje 33

◀ **Jupiter ... besøger sin Elskede** : spiller på to sagn fra den rom. myt. om Jupiter og den gr. myt. om Zeus. Ifølge det første sagn kommer Jupiter til sin gravide elskerinde Semele i torden og lynild, hvorved Semele tilintetgøres; han redder deres seks måneder gamle drengefoster ved at nære det i sin bug, indtil det kan træde ud som sønnen Bakkus; jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch*, anden forbedrede udg. ved F.G. Klopfer, bd. 1-2, Leipzig og Sorau 1821, ktl. 1944-1945; bd. 1, s. 382. Ifølge det andet sagn besøger Zeus sin indespærrede elskerinde Danaë som en gylden regn, der sænker sig i hendes skød, og hun føder sønnen Perseus; jf. *Neues mythologische Wörterbuch* bd. 1, s. 592.

I trykt udgave: Bind 3 side 45 linje 10

◀ **Ledemod** : led (mellem knoglerne).

I trykt udgave: Bind 3 side 45 linje 12

◀ **Receptivitet** s: modtagelighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 45 linje 17

◀ **kommer til Skade** : kommer for skade, er så uheldig.

I trykt udgave: Bind 3 side 46 linje 10

◀ **som en Herodes ... til et andet** : spiller på beretningen om barnemordet i Betlehem i Matt 2,16, hvor det fortælles, at kong Herodes lod alle drenge på to år og derunder i Betlehem og omegn myrde for at få ram på den nyfødte Jesus.

I trykt udgave: Bind 3 side 46 linje 14

◀ **de første Prygl jeg ... fik** : sigter til indledningsversene i den populære »Studentervise« af den da. digter og filolog Chr. Wilster (1797-1840) i *Digtninger*, Kbh. 1827, s. 38f.: »De første Prygl, vi i Skolen fik, / Det var for *verbum amare*«. Amare er lat. og betyder at elske; anvendes ofte i lat. grammatik for begyndere ved indlæring af svage verbers bøjningsformer.

I trykt udgave: Bind 3 side 46 linje 21

◀ **Gud kun engang ... Incarnation** : Det er en grundtanke i kristendommen, at Gud én gang for alle blev menneske i Jesus (jf. Joh 1,14 og Hebr 9,26); i andre religioner antages det, at guddommen kan fremtræde i mange skikkelser, så der undertiden kan være tale om en hel gudeverden.

I trykt udgave: Bind 3 side 47 linje 23

◀ **Kobberstykke ... Adam og Eva** : kobberstikket ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 47 linje 32

◀ **Cain ... Adam og Eva** : Kain og Abel var Adam og Evas to første sønner; da Gud tog imod Abels offergave,

men ikke Kains, blev Kain så vred, at han slog sin bror ihjel, 1 Mos 4, 4-8.

I trykt udgave: Bind 3 side 47 linje 32

◀ **prima caedes ... primus luctus** : lat. »Det første drab, de første forældre, den første sorg«.

I trykt udgave: Bind 3 side 47 linje 35

◀ **Adams og Evas Syndefald** : der sigtes til 1 Mos 3,1-7, hvor det fortælles, at Eva lod sig forlede af slangen til at spise af frugten på kundskabens træ, skønt Gud havde forbudt det, og derefter gav frugten til Adam, som også spiste af den.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 4

◀ **de Ord ... fornyes til Omvendelse** : sigter til Hebr 6,4-6: »det er umuligt at føre dem til ny omvendelse, som én gang er blevet oplyst og har smagt den himmelske gave (...) og som så falder fra«.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 8

◀ **implicite** : lat. iboende; indbefattet.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 19

◀ **κατα κρυψιν** : gr. (káta krýpsin) skjult.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 19

◀ **Byron ... i et lille Digt** : sigter til »Der erste Liebeskuß« (»The first Kiss of Love«, 1807), hvor den sidste strofe lyder: »Alderdommen bringer koldt blod, det er forbi med lysten, / selv ørnen flyver ikke så hurtigt af sted som tiden; / men som skønneste minde følger os på vejen, / hvor saligt det første elskovskys var«. Jf. *Lord Byron's sämmtliche Werke* (31,5), bd. 1, s. 22. – I den foregående strofe inddrager Byron også Adam og Eva: »Å, tal ej til mig om laster og synder, / som siden Adam har forfulgt menneskene med pine, / på Jorden kan man vel finde et andet Eden, / men kun det første elskovskys giver det«, s. 22.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 30

◀ **Prædikat** : karakteristik, egenskab.

I trykt udgave: Bind 3 side 48 linje 33

◀ **snappe** : snuppe, gribe i forbifarten.

I trykt udgave: Bind 3 side 49 linje 1

◀ **Philistere** : småborgere, spidsborgere.

I trykt udgave: Bind 3 side 49 linje 8

◀ **Eros ... at gjøre ham forliebt** : spiller på *Labyrinthen* (1792), hvor J. Baggesen fortæller, hvordan han ved Thunersøen ser en smuk pige pludselig springe frem fra et træ og løbe flagrende videre, og fortsætter: »Amor vilde, for at spille mig et Puds, at hun paa hendes hemmelige Flugt, skulde tabe en Handske«. Og da hun vender sig om, ser han et ansigt så smukt, at han forelsker sig i hende. Jf. *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1507-1520; bd. 10, 1830, s. 59. Bagved ligger den forestilling, at den græske kærlighedsgud Eros (lat. Amor) med sine cedetræspile kunne vække forskellige følelser hos et menneske; blev det ramt af en pil med guldspids, betød det lykkelig kærlighed, blev det ramt af en pil med blyspids, betød det ulykkelig kærlighed. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen*, Stuttgart 1836, ktl. 1942-1943, s. 191.

I trykt udgave: Bind 3 side 49 linje 13

◀ **Mozart** : dvs. Mozarts operaer, som analyseres i *EE1*, *SKS 2*, 53-136. Mozart 66,33.

I trykt udgave: Bind 3 side 49 linje 21

◀ **denne drømmende ... hos Pagen i Figaro** : jf. *EE1*, *SKS 2*, 81-84.

I trykt udgave: Bind 3 side 49 linje 26

◀ **ubrødelige** : ubrydelige.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 6

◀ **Forklarelse** : forvandling til en ny og herligere skikkelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 13

◀ **Forgudelse** : guddommeliggørelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 13

◀ **nærmest** : først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 20

◀ **oblique** : fr. indirekte gengivet, skjult.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 26

◀ **altereret** : bragt ud af ligevægt.

I trykt udgave: Bind 3 side 50 linje 28

◀ **Isaak ... i Guds Haand (...)** med al ungdommelig Lidenskab : spiller på beretningen i 1 Mos 24, hvor det fortælles, at Isaks far, Abraham, sendte sin tjener til sit hjemland for at finde en kone til Isak; inden Abraham sendte tjeneren af sted, sagde han til ham: »Herren, himlens Gud (...) vil sende sin engel foran dig, så du kan hente en kone til min søn derfra«. Tjeneren drog af sted, og ved Herrens hjælp fandt han den unge og smukke Rebekka, datter af Abrahams nevø; hende førte han med tilbage til Isak, som tog hende til kone og elskede hende.

I trykt udgave: Bind 3 side 51 linje 8

◀ **henstiller ... til** : overlader til.

I trykt udgave: Bind 3 side 51 linje 9

◀ **abstrakt ... Jødedommens Gud** : sigter her og i det følgende (»om end Aand«, »Friheden manglede«) til Hegels opfattelse af jødedommen, jf. *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, udg. af Ph. Marheineke, bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 564-565, i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 11-12, 1840; bd. 12, s. 81f. *Jub.* bd. 16, s. 81f., *Suhr.* bd. 17, s. 82f.).

I trykt udgave: Bind 3 side 51 linje 13

◀ **Bondepige ... Hvis Brud jeg skal være** : spiller på den overtro hos almuen, at en pige kan få sin tilkommende mand at se i drømme, hvis hun hellig tre kongers aften, inden hun går i seng, fremsiger verset: »Jeg beder Jer, I hellige Konger tre! (...) Hvis Brud jeg skal være!« Jf. J.M. Thiele *Danske Folkesagn* 1.-4. samling, bd. 1-2, Kbh. 1819-23, ktl. 1591-1592; 3. samling, bd. 2, 1820, s. 96, og J. Junge *Den nordsiellandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog*, Kbh. 1824, s. 243.

I trykt udgave: Bind 3 side 51 linje 26

◀ **hvis ikke alle Julemærker slaae fejl** : talemåde: efter al sandsynlighed. Bag talemåden ligger den skik at tegne eller skære mærker i en loftsbjælke som notater om vejret i de tolv juledage fra den 25. dec. til den 6. jan. som varsel om, hvordan vejret bliver i årets tolv måneder.

I trykt udgave: Bind 3 side 52 linje 10

◀ **Eenheden af Frihed og Nødvendighed** : Jf. Kant (36,2) *Critik der reinen Vernunft*, 4. opl., Riga 1794 [1781], ktl. 595, »Der Antinomie der reinen Vernunft. Dritter Widerstreit der transscendentalen Ideen«, s. 470-477. Jf. også Hegel *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* (34,34) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 6, »Die Logik«, § 158, s. 310: »Diese Wahrheit der Nothwendigkeit ist somit die Freiheit« (*Jub.* bd. 8, s. 348, *Suhr.* bd. 8, s. 303), og *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 2, 1833 [1813], i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 3-5; bd. 4, s. 239-243 (*Jub.* bd. 4, s. 717-721, *Suhr.* bd. 6, s. 237-240). Jf. endvidere J.L. Heiberg *Om den menneskelige Frihed*, Kbh. 1824: »Da Frihed og Nødvendighed betinge hinanden, som Principet og dets Følger, saa har man Ret i at sige baade at Nødvendigheden er fri, og at Friheden er nødvendig; baade at Nødvendigheden er Frihedens Product (...) og at Friheden er Nødvendighedens Product«, s. 64; og Heiberg *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik ved den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1831-32, § 183, anmærkning: »Villiens Frihed er her bestemt som resulterende Frihed, fremgaaet af Erkjendelsens Nødvendighed«, s. 121.

I trykt udgave: Bind 3 side 52 linje 12

◀ **Eenhed ... det Særegne** : Igen benyttes grundbegreber fra den hegelske filosofi, jf. *Wissenschaft der Logik* i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 5, s. 35: »Dieser allgemeine Begriff, der nun hier zu betrachten ist, enthält die drei Momente: *Allgemeinheit*, *Besonderheit* und *Einzelheit*« (*Jub.* bd. 5, s. 35, *Suhr.* bd. 6, s. 273) og *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* i *Hegel's Werke* bd. 6 (34,34), »Die Logik«, § 163: »Der Begriff als solcher enthält die Momente der *Allgemeinheit* (...) der *Besonderheit* (...) und der *Einzelheit*«, s. 320 (*Jub.* bd. 8, s. 358, *Suhr.* bd. 8, s. 311). Jf. også J.L. Heiberg *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie*, § 137-139, s. 85-87.

I trykt udgave: Bind 3 side 52 linje 15

◀ **Sphinxer ... skulle beseires** : spiller på et sagn i den gr. myt. om en frygtelig sfinks, der havde løvekrop, jomfruansigt og ørnevinger, og som hærgede hele Teben og åd mange mennesker. Ifølge et orakel kunne denne plage kun stoppes, hvis nogen kunne løse sfinksens gåde: »Der er et væsen, som har en stemme, og som om morgenen går på fire fødder, om middagen på to og om aftenen på tre«. Mange kom for at prøve, men ingen kunne svare rigtigt, og de blev revet ihjel af sfinksens løvekløer. Men da Ødipus kom og hørte gåden, svarede han: »Dette væsen er mennesket; ved sit livs morgen kryber det på fire fødder, derefter retter det sig op og går på to fødder, og om aftenen bruger det en stav som tredje fod«. Da styrtede sfinksen sig ud fra klippen ned i afgrunden. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen* (49,13), s. 1254f.

I trykt udgave: Bind 3 side 52 linje 21

◀ **in casu** : lat. i det foreliggende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 52 linje 36

◀ **et Sværd ... kunde hugge Stene** : spiller måske på Qværnbider, »et Sværd, som kunde bide / I Stene, som [ligesom] i Kjød«, i Adam Oehlenschläger *Hakon Jarl* i *Nordiske Digte*, Kbh. 1807, ktl. 1599, s. 267 (87,4).

I trykt udgave: Bind 3 side 53 linje 6

◀ **Ansich** : ty. i sig selv. Jf. Kant *Critik der reinen Vernunft* (52,12), s. 332ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 53 linje 14

◀ **Concentricitet** : 37,30.

I trykt udgave: Bind 3 side 53 linje 25

◀ **altereret** : bragt ud af ligevægt.

I trykt udgave: Bind 3 side 53 linje 36

◀ **petitio principii** : lat. at forudsætte det, der skal bevises, ringslutning. Det lat. udtryk, der stammer fra den gr. filosof Aristoteles' begreb τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖν (tò en árchē aiteín, jf. fx *Topica* 8,13), er formentlig først opstået i Middelalderen, efter at Aristoteles var blevet genopdaget og kommet til at spille en betydelig rolle i filosofien og teologien.

I trykt udgave: Bind 3 side 54 linje 20

◀ **Excentriciteten** : 38,21. Modsætningen mellem »Concentricitet« og »Excentricitet« spiller tillige på det psykologiske: den, der bevæger sig om det normales centrum modsat den, som – overspændt eller regelløs – bevæger sig om et andet centrum eller har sit eget.

I trykt udgave: Bind 3 side 54 linje 22

◀ **en hedensk Eros** : 49,13. Eros udvikledes i det antikke Grækenland fra at være et begreb til at blive opfattet som en ædel yngling og derpå som en kåd, uartig dreng, der var på spil overalt. Den sidste opfattelse trives i rom. litteratur, hvor der tales om den lille Amor og den lille Cupido.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 12

◀ **biløbigt** : i forbifarten, samtidig, men som noget mindre vigtigt.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 17

◀ **Orthodoxi** : rettroenhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 19

◀ **entholde mig fra** : afholde mig fra.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 20

◀ **Menigheden ... den jordiske Lysts Forførelse** : I kladden har SK ud for denne tekst anført en henvisning til »Rosenkrantz p. 308 og 309«, dvs. den ty. filosof J.K.F. Rosenkranz (1805-79) *Kritische Erläuterungen des Hegel'schen Systems*, Königsberg 1840, ktl. 745. På s. 308 skriver Rosenkranz, at ifølge den ty., katolske naturvidenskabsmand J.H. Pabst (1785-1838) »er opfattelsen af ægteskabet som en fornærmelse mod Gud i sandhed blevet os frastødende«. Hertil følger Rosenkranz på s. 309 sin lutherske forståelse: »vi mennesker kan ikke fornægte kønslivet, og ægteskabet indoptager lysten i det, underordner den [lysten] under de åndelige forhold og helliger det naturlige liv.«

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 23

◀ **stod (...)** **aabenbar Skrifte** : trådte frem i kordøren for at bekende sine synder for præsten i menighedens påhør. *Danmarks og Norges Kirke-Ritual* fra 1685 havde et særligt ritual for åbenbart skriftemål, ifølge hvilket præsten kunne pålægge en person, der havde begået særligt svære synder, især af kriminel og seksuel art, at træde frem i kordøren, påhøre en formaningstale og på knæ bekende sine synder i menighedens nærværelse, inden præsten kunne tilsige syndernes forladelse. Efter at åbenbart skriftemål var blevet mildnet i 1767, gik det efterhånden af brug (jf. »Forslag til et: Kirke-Ritual«, s. 46f., i J.P. Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839); det blev officielt ophævet i 1866.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 25

◀ **Ægteskabet ... velbehagelig Stand** : spiller på rituallet for brudevielse, hvor det hedder: »Da er det Eders Trøst, at I vide og troe, at Eders Stat [dvs. den ægteskabelige stand] er Gud tækkelig og af ham velsignet«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 260f. Herom siger Luther, at Gud har velbehag i ægtefolk, da de lever og vandrer efter hans skabelsesorden, jf. *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz* (20,3); bd. 1, s. 619.

I trykt udgave: Bind 3 side 55 linje 28

◀ **capabel** : i stand til.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 1

◀ **der er sat Splid ... Aanden** : sigter til Gal 5,16-17, hvor Paulus skriver til galaterne: »I skal leve i Ånden og ikke følge kødets lyst. For kødets lyst står Ånden imod, og Ånden står kødet imod. De to ligger i strid med hinanden, så I ikke kan gøre, hvad I vil«.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 3

◀ **Kjødet ... er det Selviske** : spiller på Rom 8,7: »det, kødet vil, er fjendskab med Gud; det underordner sig ikke Guds lov og kan det heller ikke«, jf. også Rom 7,18-20 og Ef 2,3: »I vort køds begær gjorde vi, hvad kødet og sindet ville«.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 3

◀ **Selvplagelser ... i de mystiske Udskeielser** : Asketiske bodsøvelser som fx selvpiskning for at afvende Guds vrede og modvirke de sanselige lyster er blevet praktiseret af mange mystikere, også inden for kristendommen, lige fra de første kristne eneboere og munke til svøbebrødrene (flagellanterne), der fremstod i Italien i 13. årh., og som i 14. og 15. årh. bredte sig til store dele af Europa.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 19

◀ **Spedalske ... blive helbredede** : sigter til beretningen om Jesu helbredelse af ti spedalske, Luk 17,11-19, jf. også Matt 8,1-4.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 23

◀ **altereret** : bragt ud af ligevægt.

I trykt udgave: Bind 3 side 56 linje 30

◀ **meddele hende den sidste Olie** : berede hende til døden; give hende den sidste behandling, sætte prikken over i'et. I den katolske kirke salves den døende med indviet olie eller salve efter skriftemål og altergang.

I trykt udgave: Bind 3 side 57 linje 16

◀ **det skal siges ... forførte Adam** : spiller på ritual for brudevielse, efter hvilket præsten skal læse: »Og Gud sagde til Manden: Efterdi du adlød din Hustrues Røst, og aad af det Træ, om hvilket jeg bød dig, og sagde: Du skal ikke æde deraf (...)«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 260; læsningen er fra 1 Mos 3,17. Ved vielsen siges det altså kun indirekte, at det var Eva, der forførte Adam.

I trykt udgave: Bind 3 side 58 linje 25

◀ **til hende ... sin Mand underdanig** : sigter til ritual for brudevielse, efter hvilket præsten skal læse: »(...) I Qvinder, værers Eders egne Mænd underdanige som Herren; thi Manden er Qvindens Hoved (...) saaledes skulle og Qvinderne være deres egne Mænd underdanige i alle Ting« (jf. Ef 5,22-24), og videre til kvinden: »din Villie skal være din Mand undergoven, og han skal være din Herre« (jf. 1 Mos 3,16), *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 259f.

I trykt udgave: Bind 3 side 58 linje 27

◀ **siges ... vorder frugtbare** : sigter til ritual for brudevielse, efter hvilket præsten skal læse: »(...) Og Gud velsignede dem, og sagde til dem: Værer frugtbare og formerer Eder« (jf. 1 Mos 1,28), *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 261.

I trykt udgave: Bind 3 side 58 linje 34

◀ **befale hende, at være mig tro** : sigter til ritual for brudevielse, hvorefter præsten skal spørge kvinden: »Om I da vil leve saa med Ham, baade i Medgang og Modgang, i hvad Lykke Gud den almægtige vil Eder tilføie, som en Ægte-Hustru bør at leve med sin Ægte-Husbond?« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 257.

I trykt udgave: Bind 3 side 59 linje 1

◀ **byder mig at være hende tro** : sigter til ritual for brudevielse, hvorefter præsten først skal spørge manden: »Om I herefter vil leve saa med hende, baade i Medgang og Modgang, i hvad Lykke Gud den almægtige vil Eder tilføie, som en Dannemand bør at leve med sin Ægte-Hustru?« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 256f.

I trykt udgave: Bind 3 side 59 linje 3

◀ **procul o procul este profani** : lat. »bort, bort I uindviede«, citat fra Vergil *Æneiden* 6, 258, i *P. Virgilii Maronis opera*, udg. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1778-80; bd. 2, s. 75. Jf. *Virgils Æneide*, overs. af J.H. Schønheyder, bd. 1-2, Kbh. 1812, hvor udtrykket gengives således: »Bort, bort Vanhellige!« bd. 1, s. 263.

I trykt udgave: Bind 3 side 59 linje 19

◀ **emanciperet Qvinde** : 294,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 59 linje 26

◀ **besværges alle Magter ... paa Jorden** : spiller på myten om Balders død: Odins kone Frigg tog alverden i ed, så ingen kunne skade deres søn Balder, men hun glemte at tage misteltenen i ed. Loke så sit snit til at få den blinde Høder til at dræbe sin bror, Balder, med en pil af den spinkle plante. Myten blev genstand for mangfoldige fortolkninger, lige fra Snorres *Edda* og *Vølvens spådom* via Saxos *Gesta danorum* (ca. 1200) og Johs. Ewalds syngespil *Balders Død* (1773, 1775) til Adam Oehlenschlägers mytologiske sørgespil »Baldur hin Gode« i *Nordiske Digte*, Kbh. 1807, ktl. 1599, jf. s. 140-149. Jf. også J.B. Møinichen *Nordiske Folks Overtroe, Guder, Fabler og Helte, indtil Frode 7 Tider*, Kbh. 1800, ktl. 1947, s. 298.

I trykt udgave: Bind 3 side 60 linje 6

◀ **skandaliserede Dig** : 17,8.

I trykt udgave: Bind 3 side 60 linje 10

◀ **den Synderinde ... elskede meget** : sigter til beretningen i Luk 7,36-50 om kvinden, som levede i synd, og som opsøgte Jesus, vædede hans fødder med tårer, tørrede dem med sit hår og salvede dem med olie; om hende sagde Jesus: »Hendes mange synder er tilgivet, siden hun har elsket meget«.

I trykt udgave: Bind 3 side 60 linje 33

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, generelt.

I trykt udgave: Bind 3 side 60 linje 36

◀ **in concreto** : lat. i det konkrete tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 60 linje 36

◀ **Concentricitet** : 37,30.

I trykt udgave: Bind 3 side 61 linje 9

◀ **fægter i Luften** : 17,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 61 linje 19

◀ **tilsværge** : love.

I trykt udgave: Bind 3 side 61 linje 36

◀ **besværge alle Magter ... Mistelteen** : 60,6.

I trykt udgave: Bind 3 side 62 linje 25

◀ **det Fuselagtige** : det urene. Fusel eller fuselolie er et ilde smagende og lugtende biprodukt ved alkoholgæring; det fjernes ved destillation.

I trykt udgave: Bind 3 side 63 linje 18

◀ **Det Æstetiske ... endeliggjort** : For Hegel er det skønnes væsen (det æstetiske) det uendelige (ideen), der er fremstillet i det endelige (det sanselige): »das sinnliche Scheinen der Idee«. Jf. *Vorlesungen über die Aesthetik*, udg. af H.G. Hotho, bd. 1-3, Berlin 1835, ktl. 1384-1386, i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 10,1-3; bd. 10,1, s. 137f., s. 145 og s. 150 (*Jub.* bd. 12, s. 153f., s. 161 og s. 166, *Suhr.* bd. 13, s. 145f., s. 152 og s. 157).

I trykt udgave: Bind 3 side 63 linje 36

◀ **omgjorder sig** : binder eller spænder om sig. Udtrykket anvendes ofte om løse klæder eller våben, der bindes eller spændes fast om livet med et bælte, men det kan også som her anvendes i en overført, religiøs betydning, jf. Sl. 18,33: »Den Gud, som omgjorder mig med Kraft, og gjør min Vey fuldkommen« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 11

◀ **urgere** : lægge særlig vægt på, presse.

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 13

◀ **Modulation** : stemmens stigende og faldende toneføring.

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 18

◀ **Ægteskabet stiftes i Himlen** : spiller måske på ritual for brudevielse, hvorefter præsten under håndspålæggelse siger til brudeparret: »(...) saa forkynder jeg Eder rette Ægte-Folk at være baade for Gud og Menneskene, i Navnet Gud Faders, Gud Søns, og Gud den Hellig Aands! Amen. Hvad Gud den almægtige har sammenføiet, skal intet Menneske adskille«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 258.

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 25

◀ **Don Juan beholde Løvhytten** : sigter til operaen *Don Juan* (55,12), 1. akt, 13. og 18. scene. Jf. L. da Ponte *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1807 (55,12), hvor det i regibemærkningen til scene 13 hedder: »Haugen ved Don Juans Gaard. Fronten af Bygningen med en Balkon. Ved Siden en Bousquet med et Hækkelysthuus (...). Foran gaaer Masetto fortredelig omkring; Zerline følger ham i Hælene. Tusmærke«, s. 53. Masetto skjuler sig i buskettet. I scene 18 forsøger Zerline at gemme sig for Don Juan i buskettet, men han holder hende tilbage og synger: »Vilde du min Bøn kun høre: / Hist i Lunden, / Snart forsvunden / Jeg Dig lønlig den betroer!« Herefter drager Don Juan Zerline hen mod buskettet, men Masetto træder frem og overrasker Don Juan, s. 57-58.

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 28

◀ **Ridderen ... Stjernerne** : sigter til da Ponte *Don Juan*, 2. akt, 15. scene, hvor kommandantens støtte kommer for at tage hævn, og Don Juan først fornemmer den fare, som fører til hans endeligt, da stenstøtten synger: »Over Stjernerne troner Retfærdighed! / See dens hævnende Sværd, Morder! er over Dig!« s. 108 (113,11).

I trykt udgave: Bind 3 side 64 linje 29

◀ **for Alteret rækker ... sin Haand** : sigter til ritual for brudevielse, ifølge hvilket præsten siger til brudeparret, efter at de hver især har svaret bekræftende på de tre stillede spørgsmål: »Saa giver hverandre Eders Hænder derpaa!« *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 257.

I trykt udgave: Bind 3 side 65 linje 11

◀ **Hjertet ... sin første Kjærlighed** : Rinvilles slutreplik i 8. scene i Scribes lystspil *Den første Kjærlighed* (99,12).

I trykt udgave: Bind 3 side 65 linje 19

◀ **forskjellige Sphærens ... Samklang** : spiller på udtrykket »sfærernes musik«, som skyldes den gr. filosof og matematiker Pythagoras (o. 580 - o. 500 f.Kr). Han påstod, at stjernerne på deres baner frembringer en lyd, som ikke høres, fordi vi har vænnet os til den.

I trykt udgave: Bind 3 side 65 linje 20

◀ **Kirken ... det andet Ægteskab** : Paulus ikke blot tillod (jf. fx Rom 7,2), men anbefalede (1 Tim 5,14) et andet ægteskab, hvis den ene ægtefælle var død, hvorimod »de gammelchristelige Sædelærere, ligesom de katholske, misbilligede med meer eller mindre Strængthed det andet Ægteskab«, Athenagoras fx betragtede det ligefrem som ægteskabsbrud, jf. W.M.L. de Wette *Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie*, overs. af C.E. Scharling, Kbh. 1835, ktl. 871, s. 235f. Luther fulgte Paulus og brød med ringeagten for indgåelse af nyt ægteskab efter en ægtefælles død. I pietismen var der en tendens til at lægge vægt på 1 Tim 5,5-6, jf. E. Pontoppidan *Sandhed til Gudfrygtighed udi en eenfoldig og efter Mulighed kort dog tilstrekkelig Forklaring over Sal. Doct. Mort. Luthers Liden Catechismo*, Kbh. 1737 (jf. ktl. 190), hvor det s. 58 hedder: »Hvad er fromme Enkers Pligt? At leve ærbar og andægtig. 1 Tim. 5,5.6. Den som er en ret Enke, og er sat i Eenlighed, haver sat sit Haab til Gud, og bliver i ydmygelige Begieringer Nat og Dag, men den, som er vellystig, er levende død«.

I trykt udgave: Bind 3 side 65 linje 33

◀ **Aprioritet** : uafhængighed af erfaringer.

I trykt udgave: Bind 3 side 66 linje 9

◀ **udklaret sig** : lutret sig, trådt klarere frem.

I trykt udgave: Bind 3 side 66 linje 19

◀ **indre Uendelighed** : den indre sættes i modsætning til den slette uendelighed (34,34).

I trykt udgave: Bind 3 side 66 linje 25

◀ **Bevægelses-Loven** : nødvendigheden af en dialektisk udvikling.

I trykt udgave: Bind 3 side 67 linje 3

◀ **i et andet Liv ... skal ophæves** : spiller formentlig på Jesu ord i Matt 22,30: »I opstandelsen hverken gifter man sig eller giftes bort, men er som engle i himlen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 67 linje 13

◀ **Ægteskabet ... sin Teleologi i sig selv** : Om ægteskabets indre teleologi, dvs. dets formål eller hensigt i sig selv, skriver den tyske filosof J.G. Fichte (1762-1814) i *Grundlage des Naturrechts* (1796): »Ægteskabet er en i kønsdriften begrundet *fuldkommen forening* af to personer af modsat køn, som er sit eget formål«, og videre: »Ægteskabet har intet formål uden for sig selv; det er sit eget formål«. Jf. *Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke*, udg. af I.H. Fichte, bd. 1-11, Berlin og Bonn 1834-46, ktl. 489-499; bd. 3, 1845, s. 315f.

I trykt udgave: Bind 3 side 67 linje 31

◀ **Syngemester Basil ... den allerlatterligste** : sigter til en replik af Bazile: »Da Givtermaal blandt alle alvorlige Ting er den allernaragtigste, saa tænkte jeg -«, *Figaros Givtermaal* (44,31), 1. akt, 7. scene, s. 25.

I trykt udgave: Bind 3 side 67 linje 35

◀ **det Rhodos ... anvist dem til Dandseplads** : spiller på det mundheld, »Ἰδοὺ Ρόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πηδῆμα. *Hic Rhodus, hic saltus*« (Her er Rhodos, her er springet), som Hegel anfører både på gr. og lat. i *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, udg. af E. Gans, i *Werke* (28,11) bd. 8, 1833, ktl. 551, s. 19 (*Jub.* bd. 7, s. 35; *Suhr.* bd. 7, s. 26). Efter selv at have spillet på mundheldet ændrer Hegel ordlyden og indfører ordet

»danske«: »*Hier ist die Rose, hier tanze*«. Den græske ordlyd stammer fra Æsops fabel nr. 33 om femkæmperen, der praler med at have foretaget et utroligt spring, hvorefter en tilhører siger: »Her er Rhodos, her er springet«.

I trykt udgave: Bind 3 side 68 linje 13

◀ **Luxe** : gavtyve, spasmagere.

I trykt udgave: Bind 3 side 68 linje 14

◀ **have dem til Bedste** : gøre sig lystig over dem, gøre grin med dem.

I trykt udgave: Bind 3 side 68 linje 15

◀ **philistrøs** : 49,8.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 2

◀ **Skolemesteren ... faae en ny Løgn** : replik af skolemester Mannegrimm: »Maa jeg saa bede om en anden Løgn; thi denne her duede ikke« i J.L. Heiberg *Alferne. Eventyr-Comedie i een Act* (1835), 4. scene, i *Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 6, 1836, s. 66.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 4

◀ **ex officio** : lat. i embeds medfør.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 29

◀ **plaideret** : ført, i judisk sprog om sagens mundtlige fremlæggelse for retten; her spilles tillige på den afledte betydning af at plædere: at tale ivrigt.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 32

◀ **actores** : lat. anklagere.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 33

◀ **excommuniceret** : bandlyst, udstødt af kirkens samfund; udelukket fra det gode selskab.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 34

◀ **insinuere** : anføre, i juridisk sprog normalt om dokumenter, der overleveres retten; her spilles tillige på normalsprogets betydning af at insinuere: at antyde, lade skinne igennem.

I trykt udgave: Bind 3 side 69 linje 35

◀ **aber** : ty. men.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 4

◀ **enfin** : fr. kort sagt.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 4

◀ **Modulation** : 64,18.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 6

◀ **dubitativt** : som indeholder eller udtrykker tvivl.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 6

◀ **Appell** : fr. hidkaldelse, (horn)signal, der bringer soldaterne til samling.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 8

◀ **Generalmarsch** : ty. almindelig afmarch, tromme- eller hornsignal, der bringer soldater til samling i fuld udrustning, fx i anledning af afmarch eller fjendtligt angreb.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 8

◀ **Approbation** : godkendelse, samtykke.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 13

◀ **Barrokhed** : særhed, urimelighed, excentricitet.

I trykt udgave: Bind 3 side 70 linje 13

◀ **Teleologi** : 67,31.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 1

◀ **Exposition** : fremstilling, udredning, forklaring.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 4

◀ **Xantippe** : Sokrates' kone, som i mange beretninger er fremstillet som en skrap og arrig dame, der ofte overdængede ham med skældordsord. Om samlivet med hende skal Sokrates engang have sagt, at når han forstår at omgås Xantippe, vil han også kunne indrette sig efter andre mennesker. Jf. *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; 2. bog, 5. kap., § 36-37; bd. 1, s. 72f.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 7

◀ **Genesis** : gr. oprindelse, ophav, tilblivelse, dannelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 10

◀ **Consolidation** : befæstelse, sikring.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 15

◀ **Ledemod** : led (mellem knoglerne).

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 16

◀ **enervere** : svække, udmarve.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 19

◀ **Regulativet** : regelementet, rettesnoren.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 23

◀ **bortsophistriere** : bortforklare med spidsfindigheder.

I trykt udgave: Bind 3 side 71 linje 30

◀ **Støvleknægt** : brædt med indskæring til hælen; bruges, når man selv trækker støvlerne af.

I trykt udgave: Bind 3 side 72 linje 23

◀ **Douceur** : fr. dusør, belønning, drikkepenge.

I trykt udgave: Bind 3 side 72 linje 31

◀ **Kjærligheden er langmodig ... taaler Alt** : 1 Kor 13,4-7 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 10

◀ **en Herrens Apostel** : Paulus.

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 15

◀ **hver Dag ... sin egen Plage** : jf. Matt 6,34.

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 24

◀ **man gifter sig ... faae Børn** : I et eksemplar af *Enten – Eller* har SK til denne tekst knyttet følgende bemærkning: »Zeno siger: den Vise gifter sig og gjør det at faae Børn til Ægteskabets Formaal« efterfulgt af en henvisning til bd. 4, 1803, s. 145, i W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-

1819, ktl. 815-826. I afsnittet »Zenos Philosophie« skriver Tennemann: »Der Weise heirathet, und macht die Erzeugung der Kinder zum Zweck der Ehe«.

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 30

◀ **Stater have ... flest Drengbørn** : Romerriget tildelte under kejser Augustus alle med tre børn visse begunstigelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 32

◀ **Christendommen ... lode være at gifte sig** : kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 73 linje 34

◀ **i vor Tid ... Ægteskab uden Børn** : kunne måske hentyde til J.L. Heibergs *Bidrag til en æsthetisk Moral* nr. III »Om vore nationale Forlystelser« i *Prosaiske Skrifter* bd. 1-3, Kbh. 1841-43 (jf. ktl. 1560); bd. 2, 1841, s. 337f. Her hedder det: »Smaa Børn sidde tilbords med de Voxne, spise og drikke paa en Maade, som betager disse deres Appetit, og bidrage ved deres Vrøvl til at forstyrre Roligheden og Samtalen. Man reiser sig endelig fra Bordet, med en tom og forvirret Fornemmelse, som efter Lyden af en Stampemølle eller af en Kobbersmeds gjentagne Hamren, og er ligesom døv paa Sjælen. En Lykke er det endda, om man idetmindste har faaet den legemlige Hunger tilfredsstillet«.

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 5

◀ **i de mest forfinede Lande ... sættes i Pension** : Der tænkes formentlig på forholdene hos overklassen i England, hvor kostskoleophold var ret udbredt for drengene, mens pigerne blev sendt på pigepensioner – især i Schweiz, hvis det skulle være rigtig fint. Mod adelens gamle tradition for at lade deres børn opdrage og uddanne uden for familiens kreds rejste der sig i oplysningstiden en modbevægelse i dele af aristokratiet og borgerskabet, der i overensstemmelse med J.J. Rousseaus ideer om naturlighed lagde vægt på bl.a. via amning og anden fysisk kontakt at etablere de tætte, følelsesmæssige bånd mellem børn og forældre, som var karakteristiske for det 19. årh.s kernefamilie.

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 12

◀ **Propagation** : forplantning, udbredelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 25

◀ **formerer Eder ... opfylder Jorden** : jf. 1 Mos 1,28 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 29

◀ **Gud oprettede Ægteskabet ... Selskab** : spiller på den anden skabelsesberetning, hvor Gud siger: »det er ikke godt, at Mennesket er for sig alene, jeg vil gjøre ham en Hielp, som skal være hos ham«, 1 Mos 2,18 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 32

◀ **begyndte med ... i Fordærvelse** : sigter til beretningen om syndefaldet i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 3 side 74 linje 34

◀ **da Qvinden ... befæstet imellem dem** : sigter til, at det var Eva, der forledte Adam til at spise af kundskabens træ, som Gud havde forbudt dem at spise af, hvorved de begge blev skyldige, og hvorfor manden skal herske over kvinden, 1 Mos 3,6.12-13.16-19; jf. også 1 Tim 2,14.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 1

◀ **Gud velsignede dem** : 1 Mos 1,28.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 2

◀ **Apostelen Paulus ... i Stilhed** : spiller på 1 Tim 2,11-12, hvor Paulus skriver: »Qvinden bør tage mod Lærdom i Stilhed, med al Underdanighed; men Qvinden tilsteder jeg ikke at lære, ikke heller at byde over Manden, men at være i Stilhed« (NT-1819); jf. også 1 Kor 14, 34f.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 3

◀ **hun skal frelses ved at føde Børn** : spiller på 1 Tim 2,15, hvor det om kvinden hedder: »Men hun skal frelses ved Børnefødsel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 7

◀ **hvis de ... Hellighed med Tugt** : 1 Tim 2,15.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 9

◀ **Forretninger** : embedspligter.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 12

◀ **theologisk Attestats** : egl. attesteret eksamensbevis; teologisk embedseksamen (efter forordning af 1707).

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 15

◀ **Seneca ... sin egen Læge** : En sådan udtalelse har ikke kunnet lokaliseres hos den rom. forfatter Seneca (4 f.Kr. - 65 e.Kr.). Der spilles formentlig på C. Tacitus *Annales* 6, 46, hvor det fortælles om kejser Tiberius: »han plejede at drive spot med lægernes kunst og med dem, der efter deres tredivte år havde brug for andres råd til at kende forskel på, hvad der var nyttigt og skadeligt for deres legeme«. Jf. C. *Cornelii Taciti opera ex recensione Ernestiana*, udg. af I. Bekker, Berlin 1825, ktl. 1282, s. 203, og *Cajus Cornelius Tacitus*, overs. af J. Baden, bd. 1-3, Kbh. 1773-97, ktl. 1286-1288; bd. 1, s. 400.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 15

◀ **Idiosynkrasi** : afsky, overfølsomhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 23

◀ **de hellige Ord ... ved denne Leilighed** : 1 Mos 2,18.21-24; Ef 5,25-31.22-24; 1 Mos 3,16; 1 Mos 3,17-19; 1 Mos 1,27-28.31; Ordsp 18,22.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 31

◀ **Hovedstederne** : 75,31.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 34

◀ **hiint Sted** : I kladden har SK tilføjet: »dette Sted jeg troer det er i Ephes: ell. 1ste Timoth«. Det er Ef 5,25-31.22-24, som lyder således i ritual for brudevielse: »I Mænd, elsker Eders Hustruer, ligesom og Christus elskede Menigheden, og hengav sig selv for den, paa det han kunde hellige den, og han rensede den formedelst Vandbadet ved Ordet, at han maatte fremstille sig den en herlig Menighed, som ikke haver Plet, eller Rynke, eller noget deslige, men at den maatte være hellig og ustraffelig. Saaledes ere Mændene skyldige at elske deres Hustruer som deres egne Legemer; hvo som elsker sin Hustrue, elsker sig selv. Ingen hadede jo nogensinde sit eget Kiød, men føder og vederqvæger det, ligesom og Herren Menigheden. I Qvinder, værer Ederes egne Mænd underdanige som Herren; thi Manden er Qvindens Hoved, ligesom og Christus er Menighedens Hoved; og han er sit Legemes Saliggjører. Men ligesom Menigheden er Christo underdanig, saaledes skulle og Qvinderne være deres egne Mænd underdanige i alle Ting«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 259f.

I trykt udgave: Bind 3 side 75 linje 35

◀ **impromptu** : fr. improviseret.

I trykt udgave: Bind 3 side 76 linje 8

◀ **Forflerelse** : forøgelse af antal, udbredelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 76 linje 10

◀ **denne Hensigt er immanent** : 67,31

I trykt udgave: Bind 3 side 76 linje 30

◀ **altereret** : 37,21.

I trykt udgave: Bind 3 side 76 linje 35

◀ **forborgneste** : hemmeligste.

I trykt udgave: Bind 3 side 77 linje 19

◀ **hell-dunkle** : af ty. lys-mørke, åbenlyst-skjulte, jf. fr. clair-obscur.

I trykt udgave: Bind 3 side 77 linje 19

◀ **Skraben ud** : hilsen, hvor man bukker og skraber bagud med foden, bukken og skraberen. Her spilles på de overdrevne komplimenter, der uddeles i anledning af et barns fødsel.

I trykt udgave: Bind 3 side 77 linje 27

◀ **med Holbergs Henrik ... det Utrolige** : sigter til den første replik i Holbergs komedie *Barselstuen* (1724), 1. akt, 1. scene, hvor tjeneren, der ikke hedder Henrik, men Troels, siger: »Jeg vilde obligere [forpligte] mig til at gjøre 50 slige Børn om Aaret, større Miracler er det ikke«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. [1758 / 1788; bindene er u.å.], ktl. 1566-1567; bd. 2 [s. 59; bindene er uden sidetal].

I trykt udgave: Bind 3 side 77 linje 28

◀ **Pretention** : krav.

I trykt udgave: Bind 3 side 77 linje 33

◀ **vagabonde** : omstrefjende, omflakkende.

I trykt udgave: Bind 3 side 78 linje 4

◀ **Juletræets Aabenbarelse** : afsløringen af det pyntede juletræ. Tyske familier indførte juletræet til Danmark, hvor det blev tændt første gang 1811.

I trykt udgave: Bind 3 side 78 linje 8

◀ **lægge en Gave paa Vuggen** : sigter til den skik, at faderen lagde en gave på barnets bryst i kirken efter dåben eller på barnets vugge, en vuggegave. Når det også siges, at »Gud i Himlen ikke har glemt (...) at lægge en Gave paa Vuggen«, spilles der måske på dåbsritualet, ifølge hvilket præsten beder således til Gud: »(...) jeg raaber til dig over denne din Tiener, som beder om din Daabes Gave (...). Og som du har sagt: Beder, saa skulle I faae, leder, saa skulle I finde, banker, saa skal Eder oplades: saa giv nu denne, som beder, dine Gaver, og oplad Døren for ham, som banker, at han kan faae den evige Velsignelse i dette himmelske Bad (...)«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 244f.

I trykt udgave: Bind 3 side 78 linje 14

◀ **Aandens Verden er ikke ... underlagt** : spiller indirekte på Rom 8,20: »Skabningen er underlagt Forfængelighed« (NT-1819); forfængelighed betyder her tomhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 3

◀ **Assessor** : egl. bisidder i en ret, meddommer, dvs. medlem af en ret bestående af et dommerkollegium. I 1909 blev titlen erstattet med »dommer«.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 9

◀ **Hof- og Stads-Retten** : førsteinstans i det alm. retssystem, hvor bl.a. civilretlige sager om skilsmisse og faderskab blev afgjort. Navnet blev i 1916 ændret til Københavns Byret.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 9

◀ **firstolede Holstensk-Vogn** : åben, affjedret, magelig hestevogn, som havde fire løse sæder med ryglæn ophængt i læderstropper mellem vognens sidefjæle.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 24

◀ **Fresberg** : Frederiksberg. Stavemåden gengiver den københavnske udtale. Indtil demarkationslinien i 1852 blev flyttet inden for søerne i København i forbindelse med nedlæggelsen af fæstningsværket (21,35), var Frederiksberg et idyllisk og landligt område med spredt bebyggelse, 2.304 indbyggere i 1840.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 26

◀ **Wienvogn** : fornem, dobbeltsædet hestevogn med kaleche.

I trykt udgave: Bind 3 side 79 linje 26

◀ **bragte Olympien til at skjælv** : spiller på Homers *Illiade* 1, 530, jf. *Homers Illiade*, overs. af Chr. Wilster,

Kbh. 1836, s. 15, hvor det om Zeus hedder: »høien Olymp han kom til at skjælv«.

I trykt udgave: Bind 3 side 80 linje 7

◀ **chinesiske Ordsprog ... Dine Forældre** : ikke identificeret i samtidige kilder. Kinesiske ordsprog af lignende ordlyd er senere registreret: »You must rear children yourself to understand your parents' love«, W. Scarborough *A Collection of Chinese Proverbs*, revised and enlarged by C.W. Allan, Shanghai og London 1926 [1875], s. 199, og: »Opdrag børn, og du vil forstå dine forældres godhed«, Antonette Prip-Møller *Kinesiske Ordsprog*, Kbh. 1951, s. 17.

I trykt udgave: Bind 3 side 80 linje 22

◀ **vadsker sine Hænder** : spiller på beretningen om Pilatus, der under Jesu dømfældelse vaskede sine hænder i skarens påsyn for at vise, at han betragtede sig som uskyldig i Jesu død, Matt 27,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 80 linje 27

◀ **Vandhund** : jagthund, der som retrieveren bruges til at apportere ænder og andet jagtbytte i vand.

I trykt udgave: Bind 3 side 81 linje 8

◀ **Søndags-Sving** : højtidelig løftelse eller retorisk flugt modsat det hverdagsagtige og prosaiske.

I trykt udgave: Bind 3 side 82 linje 3

◀ **den rige Mand ... Deres forud** : sigter til lignelsen om den rige mand og den fattige Lazarus; da Lazarus var død, blev han af englenerne båret hen i Abrahams skød, men da den rige mand var død, vågnede han op i dødsriget, hvor han pintes. Den rige mand bad Abraham forbarme sig over ham, men Abraham svarede: »Barn, husk på, at du fik dit gode, mens du levede, og Lazarus på samme måde det onde; nu trøstes han her, mens du pines«, Luk 16,25.

I trykt udgave: Bind 3 side 82 linje 8

◀ **er Du ingeniunde meent** : hentydes der på ingen måde til dig.

I trykt udgave: Bind 3 side 82 linje 18

◀ **item** : lat. ligesom også.

I trykt udgave: Bind 3 side 82 linje 24

◀ **den Melodie ... Jeanette** : citat fra M.E.G. Théaulon de Lambert *Den lille Rødhætte. Lyrisk Tryllespil i tre Acter*, sat i musik af A. Boyeldieu, overs. af N.T. Bruun, Kbh. 1819, 1. akt, 10. scene, s. 35: »Siig mig, Annette, hvi saa længe, / vi savned' Dig paa vore Enge, / hvor ellers mellem os Du kom / og fik ved Fløiten en Svingom? / Nu undflyer Du Ungdommens Glæder / og søger de eensomme Stæder: / siig mig, hvorfor?«

I trykt udgave: Bind 3 side 82 linje 31

◀ **Pretentioner** : krav.

I trykt udgave: Bind 3 side 83 linje 13

◀ **Latteren paa Din Side** : jf. *EE1*, *SKS 2*, 51f.

I trykt udgave: Bind 3 side 83 linje 16

◀ **Ord af Jesu Sirach ... hvor det aftnes** : Sir 36,24-26 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 84 linje 17

◀ **som en Dronning ... har en Mand** : sigter til dronning Victoria (1819-1901), som regerede over Storbritanien og Irland fra 1837 til sin død. Hun giftede sig i 1840 med sin fætter prins Albert af Sachsen-Koburg-Gotha, der trods sin tilbagetrukne rolle havde en vis politisk indflydelse, bl.a. under den nordamerikanske borgerkrig.

I trykt udgave: Bind 3 side 84 linje 28

◀ **Trælvinden ... med Barnet** : sigter til beretningen om Hagar, en egyptisk trælkvind hos Sara, Abrahams hustru. Da Sara ikke kunne føde børn, gav hun Hagar som medhustru til Abraham, og Hagar fødte Ismael. Da Sara senere fødte Isak, bad hun Abraham jage Hagar og Ismael bort, for at Ismael ikke skulle arve

sammen med Isak; det gjorde Abraham. 1 Mos 16,1-4.15-16; 21,8-14.

I trykt udgave: Bind 3 side 84 linje 29

◀ **Entrechats** : fr. krydsspring, balletspring, hvor danseren i springet krydser benene flere gange.

I trykt udgave: Bind 3 side 84 linje 30

◀ **sover ... som Nehemias bevæbnet** : spiller på Neh 4,17, hvor det fortælles, hvordan Nehemias og hans folk under genopbygningen af Jerusalems mur sov med et spyd i højre hånd for at være kampberedte, hvis deres fjender skulle gå til angreb.

I trykt udgave: Bind 3 side 85 linje 13

◀ **temporaire** : kortvarige, forbigående, midlertidigt.

I trykt udgave: Bind 3 side 85 linje 21

◀ **i Mandens Nydelse ... et Gjerningsmoment** : Den samme tanke findes i J.G. Fichte (67,31) *Grundlage des Naturrechts* (1796), »Grundriss des Familienrechts«, § 7 og § 19, jf. *Johann Gottlieb Fichte's sämmtliche Werke* (67,31), bd. 3, 1845, s. 313-315 og 327-329.

I trykt udgave: Bind 3 side 85 linje 31

◀ **tilsyneladende** : kommer til syne, falder i øjnene.

I trykt udgave: Bind 3 side 85 linje 35

◀ **separatistiske** : afvigende, udsondrende.

I trykt udgave: Bind 3 side 86 linje 6

◀ **et eget Sprog** : Et velkendt eksempel på dette var de særlige navne, som Kamma Rahbek (1775-1829) gav de mange kunstnere og intellektuelle, der kom i hendes og Knud Lyne Rahbeks (1760-1830) hjem på Bakkehuset. Her blev biskop J.P. Mynster (1775-1854) kaldt »Onkel Job«.

I trykt udgave: Bind 3 side 86 linje 8

◀ **bøielig, som det Sværd ... vikles om Livet** : sigter til beskrivelsen af Vaulundurs sværd i A. Oehlschlägers *Vaulundurs Saga* i *Poetiske Skrifter*, bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1597-1598; bd. 2, s. 29, hvor det fortælles, at sværdet var »saa smidigt, at han kunde vinde det omkring sit Liv, og saa skarpt at det kløvede Fieldstykker som Leer«.

I trykt udgave: Bind 3 side 87 linje 4

◀ **en Fremmed ... i Verden** : spiller på Hebr 11,13, jf. også Ef 2,19.

I trykt udgave: Bind 3 side 87 linje 11

◀ **Snække** : snekke, sejlskib.

I trykt udgave: Bind 3 side 87 linje 31

◀ **den flyvende Hollænder** : dødssejleren; sigter til sagnet om den hollandske skipper, der som straf for gudsbespøttelse skal sejle til evig tid med sit døds-skib, Den flyvende Hollænder.

I trykt udgave: Bind 3 side 87 linje 31

◀ **Husguder ... i Forværelset** : sten-, metal- eller træbilleder af husguderne (lares privati eller dii familiares) var opstillet forskellige steder i de rom. huse, dels i et særligt kapel, dels i soveværelset, og dels ved arnen i det forværelse i forgården (atrium), hvor familien samledes til måltiderne. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie* (49,13), s. 1126f., og I.J.G. Scheller *Lateinisch-Deutsches Lexicon* bd. 1-5, 3. udg., Leipzig 1804, ktl. 1016-1020; bd. 3, under »Lar«, sp. 5547f.

I trykt udgave: Bind 3 side 88 linje 36

◀ **fortroer sig** : betror sig.

I trykt udgave: Bind 3 side 89 linje 9

◀ **hellere communicere ... deres Skriftefader** : I middelalderen fik de mange omkringvandrende tiggermunke ofte det privilegium at kunne optræde som skriftefader; folk ville hellere skrifte – og dermed også gå til alters (communicere) – hos en forbipasserende munk end hos deres egen sognepræst.

I trykt udgave: Bind 3 side 89 linje 16

◀ **Mein Herz ... die Andre fliegt heraus** : ty. »Mit hjerte er som et dueslag: Den ene flyver ind, den anden flyver ud«. Citat fra digtet »Scheerenschleifer-Epopee« fra »Vermischte Gedichte« i *Jens Baggesen's poetische Werke in deutscher Sprache* bd. 1-5, Leipzig 1836; bd. 2, s. 228, der dog efter en ældre ty. vise har: »Die eine fliegt hinein, und die andr' hinaus«.

I trykt udgave: Bind 3 side 90 linje 13

◀ **Salige ere de ... deres Gjæringer** : sammenblanding af Åb 14,13: »salige ere de Døde, som døe i Herren herefter. Ja Aanden siger, at de skulle hvile fra deres Arbeide, men deres Giæringer følge med dem« (NT-1819), og Hebr 4,10: »hvo som er indgaaet til hans Hvile, ogsaa han hviler fra sine Giæringer, ligesom Gud fra sine« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 90 linje 30

◀ **om den end var ringe** : Mådeholdet hører med til hoveddyderne (ligesom moralsk indsigt, retfærdighed, tapperhed og gudfrygtighed) i gr. tænkning fra og med Sokrates. De blev overtaget og suppleret med tro, håb og kærlighed hos Augustin og i den kristne tradition.

I trykt udgave: Bind 3 side 90 linje 32

◀ **en velsignet Green ... megen Frugt** : spiller på Joh 15,1-6, hvor Jesus taler om sig selv som det sande vintræ og de troende som grene og siger: »Jeg er vintræet, I er grenene. Den, der bliver i mig, og jeg i ham, han bærer megen frugt«.

I trykt udgave: Bind 3 side 91 linje 12

◀ **au niveau** : fr. på højde (med).

I trykt udgave: Bind 3 side 91 linje 18

◀ **dens Formular** : ritual for brudevielse, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 256-262.

I trykt udgave: Bind 3 side 91 linje 34

◀ **den Christne ... sin Tro** : spiller på 1 Pet 3,15: »I skal (...) altid være rede til forsvar over for enhver, der kræver jer til regnskab for det håb, I har«.

I trykt udgave: Bind 3 side 92 linje 2

◀ **in casu** : lat. i det foreliggende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 92 linje 5

◀ **en Oversigt over Slægtens Tilblivelse** : Ifølge ritual for brudevielse skal præsten under vielseshandlingen læse fra begge skabelsesretninger, først fra 1 Mos 2,18.21-24 og senere fra 1 Mos 1,27-29.31, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 258f. og 261.

I trykt udgave: Bind 3 side 92 linje 36

◀ **indfæster** : forankrer, indfælder.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 1

◀ **es ist eine alte Geschichte** : ty. »det er en gammel historie«. Citat fra »Ein Jüngling liebt ein Mädchen«, nr. 40 i »Lyrisches Intermezzo« i den tyske digter Heinrich Heine (1797-1856) *Buch der Lieder*, Hamborg 1827, s. 144: »Es ist eine alte Geschichte, / Doch bleibt sie immer neu«.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 5

◀ **Peer og Povel** : alle og enhver. Talemåden henviste opr. til Peter og Paulus.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 9

◀ **dydzirede Jfr.** : ærbare jomfru; udtrykket henviser til sproget i det 18. årh.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 11

◀ **som ovenfor bemærket ... det Særegne** : 52,15.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 14

◀ **fører ... til de første Forældre** : dvs. Adam og Eva, jf. læsningen fra 1 Mos 1,27-29.31, hvor det hedder: »Og Gud velsignede dem, og sagde til dem: Værer frugtbare og formerer Eder, og opfylder Jorden«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 261.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 22

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, generelt.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 23

◀ **Synden ... ind i Verden** : jf. læsningen under vielsen fra 1 Mos 3,16-17 om følgen af, at Adam og Eva brød Guds bud og spiste af kundskabens træ, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 260.

I trykt udgave: Bind 3 side 93 linje 34

◀ **Kirken forkynder ... sin Mand underdanig** : Dette kommer til udtryk i to af vielseslæsningerne, dels fra 1 Mos 3,16: »Saa sagde Gud til Qvinden: Jeg vil skikke dig megen Kummer til, naar Du reder til Barsel, og du skal føde dine Børn med Kummer, og din Villie skal være din Mand undergiven, og han skal være din Herre«, dels fra Ef 5,22-23: »I Qvinder, værer Eders egne Mænd underdanige som Herren; thi Manden er Qvindens Hoved«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 260 og 259.

I trykt udgave: Bind 3 side 94 linje 18

◀ **at et Barn fødes i Synd** : jf. indledningen til dåbsritualet, hvor denne opfattelse bringes til udtryk: »dette Barn, som er undfanget i Synd og fød i Misgierning«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 243, en opfattelse, der bygger på Sl 51,7: »See, jeg er født i Misgierninger, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 94 linje 28

◀ **Menneskelivet ... under Bestemmelsen af Synd** : jf. begyndelsen af dåbsritualet: »Efterdi Synden er indkommet i Verden formedelst et Menneske, og Døden formedelst Synden, og Døden trængte igennem til alle Mennesker, fordi de syndede alle, saa er nu Fordømmelsen kommen over alle Mennesker ved Eens Fald«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 242.

I trykt udgave: Bind 3 side 94 linje 29

◀ **det udtrykker Skriften ... mere Skyld** : spiller formentlig på 1 Tim 2,14: »det var ikke Adam, der blev forledt, men kvinden lod sig forlede og overtrådte budet«, nemlig Guds bud om, at Adam og Eva ikke måtte spise af kundskabens træ.

I trykt udgave: Bind 3 side 95 linje 10

◀ **og Gud ... vil gjøre Adam Selskab** : jf. læsningen under vielsen fra 1 Mos 2,18: »Og Gud vor Herre sagde: Det er ikke godt for Mennesket at være ene: jeg vil gjøre ham en Medhiælp, som kan være hos ham«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 258.

I trykt udgave: Bind 3 side 95 linje 16

◀ **og Manden skal ... holde fast ved sin Hustrue** : jf. læsningen fra 1 Mos 2,24: »Derfor skal Manden forlade sin Fader og Moder, og blive hos sin Hustru, og de skulle være eet Kiød«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 259.

I trykt udgave: Bind 3 side 95 linje 18

◀ **i sit Ansigts Sved ... sit Brød** : jf. læsningen under vielsen fra 1 Mos 3,19: »I dit Ansigt Sved skal du æde dit Brød«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 261.

I trykt udgave: Bind 3 side 95 linje 25

◀ **Hvedebrøds-Dage** : Udtrykket blev endnu o. 1800 også brugt i almindelighed om festdage, hvor man spiste det dyre brød af hvede i stedet for det daglige rugbrød.

I trykt udgave: Bind 3 side 95 linje 27

◀ **forelægger ham nogle Spørgsmaal** : Vielsesritualet indledes med tre spørgsmål, som først stilles til brudgommen og derefter til bruden, jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 256f.

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 6

◀ **Den spørger ... Venner og Bekjendte** : Det første spørgsmål i vielsesritualet lyder: »Om I har beraadt Eder med Gud i Himmelen, dernæst med Eders eget Hiertelag, siden ogsaa med Eders Slægt og Venner, at I vil have denne ærlige Pige, som hos Eder staaer N. N. til Eders Ægte-Hustru?« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 256 og 257.

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 12

◀ **Kirsten-Giftekniv** : fast udtryk for den person, især den kvinde, der er ivrig efter at arrangere ægteskaber. I Holbergs komedie *Den forvandlede Brudgom* (1753) optræder en sådan person under navnet Kirsten Gifteknivs, der tager sig betalt for sin umage, jf. *Den Danske Skue-Plads* (77,28) bd. 6 [s. 104ff.].

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 15

◀ **ved Tak henført ... til Gud** : En sådan tak kommer ikke til udtryk i vielsesritualet.

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 16

◀ **Kirken tager derpaa et Løfte** : sigter til det andet spørgsmål i vielsesritualet, hvor præsten spørger brudgommen: »Om I herefter vil leve saa med hende, baade i Medgang og Modgang, i hvad Lykke Gud den almægtige vil Eder tilføie, som en Dannemand bør at leve med sin Ægte-Hustru?« og tilsvarende bruden med følgende ændring: »(...) som en Ægte-Hustru (Danneqvinde) bør at leve med sin Ægte-Hosbond?« Hertil svares der Ja. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 256f.

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 22

◀ **høiere Concentricitet** : 37,30.

I trykt udgave: Bind 3 side 96 linje 23

◀ **Bevægelses-Loven** : 67,3.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 1

◀ **An-sich** : 53,14.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 2

◀ **Umiddelbarhed** : 27,25 og 37,30.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 14

◀ **yngre Mennesker** : måske henvisning til danske intellektuelle, der var yngre end Hegel: H.L. Martensen skrev i sin anmeldelse af J.L. Heiberg *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den Kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1835, i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 518, at »Tvivl er Begyndelse til Viisdom«. Sognepræst W.H. Rothe hævdede derimod i *Læren om Treenighed og Forsoning. Et speculativt Forsøg*, Kbh. 1836, ktl. 746, s. 516-518, at et filosofisk system bør være bygget på den gamle sætning: »Gudsfrygt er Begyndelsen til Viisdom«, og ikke som den nyere filosofi bero på valgsproget: »Tvivl er Begyndelse til Viisdom«. I det første nummer af sit tidsskrift *Perseus, Journal for den speculative Idee*, juni, Kbh. 1837, ktl. 569, publicerede Heiberg en omfattende artikel om relationerne mellem filosofi og teologi, »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«, hvori det hedder s. 35: »Tvivlen er (...) det philosophiske Systems Begyndelse, og forsaavidt ligeledes Begyndelsen til Viisdom«.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 27

◀ **Rædselsmændene ... Revolution** : Det revolutionære parti, Jakobinerklubben, blev stiftet i Paris 1789; efterhånden forlod de moderat revolutionære klubben. Efter henrettelsen i 1794 af G.J. Danton, som havde sat folkestormen på Tuilerierne i værk, fulgte »rædselsregimentet« under M. de Robespierre (1758-94), der med alle midler søgte at koncentrere magten og nedkæmpe republikkens indre fjender. Robespierre, der selv blev fældet ved en sammensværgelse og henrettet, var tilhænger af J.J. Rousseaus idéer om folkets suverænitet og dyrkelsen af en »fornuftens guddom«.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 27

◀ **de omnibus dubitandum** : lat. man bør tvivle om alt. Den metodiske tvivls grundsætning er ifølge den fr. filosof R. Descartes (1596-1650) filosofiens udgangspunkt, jf. *Principia philosophiæ*, 1, 1 (*Renati Descartes opera philosophica*, Amsterdam 1678, ktl. 473). SK skrev selv i 1842-43 et aldrig afsluttet skrift med titlen *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est*. Men her sigtes der formentlig til H.L. Martensens disputats *De autonomia conscientiæ sui humanæ*, Kbh. 1837, ktl. 648, s. 19, og til hans anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Coursus i Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, s. 519: »Fordringen: *de omnibus dubitandum est* er ikke saa let opfyldt, som den er udtalt, thi der fordres ingen endelig Tvivl, ikke den populaire Tvivl om Dette eller Hiint, hvorved man altid reserverer sig Noget, der ikke inddrages i Tvivlen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 28

◀ **en videnskabelig Tvivl** : Ifølge kladden til dette sted sigtes der til Hegels anbefaling af den videnskabelige tvivl i *Phänomenologie des Geistes* (28,11) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 2, s. 63f. (*Jub.* bd. 2, s. 71f.; *Suhr.* bd. 3, s. 72f.).

I trykt udgave: Bind 3 side 97 linje 29

◀ **udfordres** : kræves.

I trykt udgave: Bind 3 side 98 linje 2

◀ **Stoicisme** : karakterfasthed, ufølsomhed; hentyder til den filosofiske skole, som blev grundlagt af Zenon (o. 340-265 f.Kr.) i Grækenland, og som i det første årh. e.Kr. blev videreført i Rom af bl.a. Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius.

I trykt udgave: Bind 3 side 98 linje 22

◀ **divide et impera** : lat. del og hersk; politisk slagord, som tilskrives kong Filip II (382-336 f.Kr.), grundlæggeren af den makedoniske stormagt, men senere også, dels den ital. embedsmand og politiske forfatter Niccolò Machiavelli (1469-1527), dels den fr. kong Ludvig XI (1423-83) under formen: »Diviser pour régner«.

I trykt udgave: Bind 3 side 98 linje 28

◀ **en Tro ... flytte Bjerge** : spiller på Jesu ord til disciplene i Matt 17,20: »Sandelig siger jeg jer: Har I en tro som et sennepsfrø, kan I sige til dette bjerg: Flyt dig herfra og derhen! og det vil flytte sig. Og intet vil være umuligt for jer«.

I trykt udgave: Bind 3 side 99 linje 10

◀ **drage om og gjøre Undergjerninger** : Der tænkes måske på en falsk efterligning af apostlen Paulus, om hvem det fortælles, at Gud lod usædvanlige undergerninger ske ved ham på hans missionsrejser, jf. ApG 19,11-12.

I trykt udgave: Bind 3 side 99 linje 12

◀ **Ramsen paa ... Undergjerninger** : spiller måske på Jesu advarsel mod de falske profeter: »Mange vil den dag sige til mig: Har vi ikke profeteret i dit navn, og har vi ikke uddrevet dæmoner i dit navn, og har vi ikke gjort mange mægtige gerninger i dit navn? Og da vil jeg sige dem, som det er: Jeg har aldrig kendt jer. Bort fra mig, I som begår lovbrud!« Matt 7,22-23. – Ramsen: remsen.

I trykt udgave: Bind 3 side 99 linje 13

◀ **erhverve sig selv i Taalmodighed** : spiller på Luk 21,19: »Ved Eders Bestandighed bevarer Eders Sjæle« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 99 linje 18

◀ **Assimilationsproces** : tilegnelsesproces.

I trykt udgave: Bind 3 side 100 linje 5

◀ **pedester** : til fods; jordbunden, prosaisk.

I trykt udgave: Bind 3 side 100 linje 15

◀ **Aprioritet** : uafhængighed af erfaringer.

I trykt udgave: Bind 3 side 100 linje 18

◀ **Loven for Bevægelsen** : 67,3.

I trykt udgave: Bind 3 side 100 linje 27

◀ **assimilerer sig** : tilegner sig.

I trykt udgave: Bind 3 side 100 linje 34

◀ **al Gave ... med Taknemlighed** : sigter til 1 Tim 4,4: »Thi al Guds Skabning er god, og Intet at forskyde, som annammes [modtages] med Taksigelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 2

◀ **apriorisk** : uafhængig af erfaring.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 7

◀ **ugelspilagtigt** : som Till Uglspil, den lystige og drillende helt i anekdotesamlingen med samme titel, der fik særdeles stor udbredelse som folkebog. Den tidligst kendte udg. er trykt i Strasbourg 1515. SK havde *Underlig og selsom Historie om, Tiile Ugelspejel*, overs. fra ty., Kbh. [titelbladet har »Trykt i dette Aar«, det vil formentlig sige mellem 1812 og 1842], ktl. 1469; jf. også *En gandske ny og lystig Historie om Ulspils Overmand, Eller Robertus von Agerkaal, Mester udi Sammensyer-Amtet*, Kbh. [titelbladet har »Trykt i dette Aar«; det har ikke været muligt at identificere udgivelsesåret], ktl. 1467.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 11

◀ **kryptogamiske** : hemmeligt ægteskabelige. Botanisk udtryk om tilsyneladende blomsterløse planter, der formerer sig ved sporer, fx bregner.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 16

◀ **phanerogame** : botanisk udtryk om blomsterplanter, der formerer sig ved frø; åbenlyst ægteskabelige.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 17

◀ **Posito jeg sætter** : spiller formentlig på udtrykket »Posito, geseßt« fra Jean Paul (pseudonym for Johann Paul Friedrich Richter) »Vierte Ruhestunde. Das heimliche Klaglied der ieszigen Männer«, jf. *Jean Paul's sämmtliche Werke* bd. 1-60, Berlin 1826-28, ktl. 1777-1799; bd. 39, 1827, s. 35. – Posito: lat. jeg sætter.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 18

◀ **strax ... forsvinder Alt igjen** : sigter til Adam Oehlenschlägers »Skattegraveren« i *Digte*, Kbh. 1803, s. 29. Sønnen spørger sin far, om der findes skatte, som gives bort af underjordiske væsener. Faderen svarer: »Ja Søn! naar Hanen galer / da skal man hente den, / men hvis et Ord du taler, / forsvinder den igjen!«

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 25

◀ **eeet Hoved paa een Hals** : sigter til en udtalelse af kejser Caligula: »havde dog det romerske Folk ikkun een Nakke!« underforstået, så dets hoved kunne kappes af i ét hug, jf. Sveton »Cajus Cæsar Caligula« 30 i *Caji Svetonii Tranqvili Tolv første Romerske Keiseres Levnetsbeskrivelse*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1802-03, ktl. 1281; bd. 1, s. 312.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 30

◀ **en gal Mand ... qvæles af dem** : sigter til den historie, der fortælles om kejser Domitian, at han i sine første regeringsår hver dag lukkede sig inde nogle timer kun beskæftiget med at fange fluer, som han spiddede på en syl. Da Vibius Crispus engang blev sprugt, om der var nogen inde hos kejseren, gav han det vittige svar: »Nei, ikke en flue«, jf. Sveton »Titus Flavius Domitian« 3 i *Caji Svetonii Tranqvili Tolv første Romerske Keiseres Levnetsbeskrivelse* bd. 2, s. 231.

I trykt udgave: Bind 3 side 101 linje 32

◀ **betale Præst ... Embedsmand** : Det var en gammel bestemmelse, at der skulle betales en afgift (et offer) til sognepræsten for den menighed, bruden tilhørte, jf. cancelliskrivelse af 1. juni 1830, som stadfæster denne bestemmelse. Der skulle ligeledes ydes en betaling til degnen i det distrikt, hvor bruden opholdt sig, jf. cancelliskrivelse af 2. aug. 1836. Endelig skulle københavnerne betale vielsespenge, også kaldet kopulationspenge, til Staden Kiøbenhavns Kasse, jf. cancelliskrivelse af 15. febr. 1794; ved reskript af 31. maj 1814 blev maksimumsbeløbet for vielsespenge fastsat til 4 rigsbankdaler sølv – omtrent svarende til prisen på *Enten – Eller* i 1843.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 7

◀ **Douceur** : fr. dusør, belønning, drikkepenge.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 14

◀ **Forespørgsel ... Forhold til Dig** : minder om den opremsende stil og det omstændelige ordvalg i Holbergs komedie *Barselstuen*, jf. fx Else Skolemesters replik i 2. akt, 7. scene, *Den Danske Skue-Plads* (77,28), bd. 2, s. [80].

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 17

◀ **Bekomplimenteringer** : vidtløftige høflighedsudtryk eller -fraser; et spøgefuldt ord, der synes at være specielt for SK.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 17

◀ **et for Penge incommensurabelt Forhold** : et forhold, der ikke kan måles i penge.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 19

◀ **blæse Herredagene ind** : fast udtryk om det festlige optog af herolder og ridende gardere, der fra gammel tid havde kundgjort mødet mellem kongen og rigsrådet, og som i årene 1661 til 1848 markerede åbningen af Højesteret første torsdag i marts måned.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 24

◀ **ved Penge ... for den hele Menighed** : Ifølge forordning af 30. april 1824 kunne man ved kgl. bevilling opnå fritagelse for lysning fra prædikestolen (103,22); en sådan bevilling måtte man betale for, hvorimod der ifølge kancelliskrivelse af marts 1815 ikke måtte fordres betaling for lysning til ægteskab.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 24

◀ **in casu** : lat. i det foreliggende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 26

◀ **ved Ordinationer ... paa Ordinanden** : sigter til ritual for præstevielse, som – ifølge *Kirke-Ritual for Danmark og Norge* af 1685 – bestemmer, at alle de præster, der deltager i ordinationsgudstjenesten, skal lægge hånden på ordinandens hoved, mens den ordinerende biskop fremsiger Fadervor og en bøn for den nye præst og hans embede. – Clerus: lat. gejstlighed, præstestand.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 29

◀ **Brodersamfund** : menighed, som her udgøres af bryllupsgæsterne, men der spilles også på den skik, at præster undertiden kalder hinanden for brødre og dermed kan siges at udgøre et brodersamfund ved præstevielse; samfund af ligesindede.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 32

◀ **Menigheds-Kys** : spiller måske på 1 Thess 5,26: »Hils alle brødrene med helligt kys«, og 1 Pet 5,14: »Hils hinanden med kærligt kys«.

I trykt udgave: Bind 3 side 102 linje 33

◀ **quasi** : lat. ligesom; skin-.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 5

◀ **Kirkens Decret ... til Ægtefolk** : spiller på ritual for brudevielse, ifølge hvilket præsten siger til brud og brudgom: »Efterdi I tilforn have indbyrdes samtykt og tilsagt hverandre, at ville leve tilsammen i den hellige Ægteskabs Stat, og det sammen nu aabenbare bekiendt for Gud og denne Christen-Menighed (Forsamling,) og derpaa givet hverandre Eders Hænder, saa forkynder jeg Eder rette Ægte-Folk at være baade for Gud og Mennesker, i Navnet Gud Faders, Gud Søns, og Gud den Hellig Aands!« *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 257f.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 7

◀ **stille Bryllup** : bryllup uden festligheder, vielse i stilhed. Ifølge forordning af 13. marts 1683 kunne der efter ansøgning gives kgl. bevilling til at få foretaget kirkelig vielse i hjemmet; for københavnernes blev det

ved forordning af 23. maj 1800, § 15, fastsat, at sådanne bevillinger kunne udstedes af Københavns Magistrat, i alle tilfælde skulle der betales en afgift.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 8

◀ **for Gud og denne Menighed** : Ifølge ritual for brudevielse siger præsten: »og det sammen nu aabenbare bekendt for Gud og denne Christen-Menighed« (103,7).

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 12

◀ **Sprødigkeit** : ty. snerpethed, knibskhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 17

◀ **lyse fra Prædikestolen** : ifølge *Kirke-Ritual for Danmark og Norge* af 1685 skulle præsten tre på hinanden følgende søndage fra prædikestolen oplyse, at N.N. agter at indgå ægteskab med N.N.: »Lyses til Ægteskab første Gang for N.N. og N.N. / Disse Personer velsigne Gud ud af det Høye, at deres Christelige Forretagende maa vel begyndes, lykkeligen fremmes og saligen endes dem selv til en god Samvittighed og andre til et got Exempel og Eftersyn: / Dersom nogen haver noget der udi at sige, han sige det i Tide, eller siden tie stille«. Og således fremdeles anden og tredje gang med samme ordlyd, jf. *Danmarks og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 (denne udg. var fortsat i brug på SKs tid). Lysning til ægteskab var en lovfæstet pligt, der var fastsat i *Danske Lov* af 1683, og som blev stadfæstet ved forordning af 30. april 1824.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 22

◀ **Tillysning** : lysning til ægteskab.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 23

◀ **Prædikenens Indtryk ... tilintetgjort** : lysning til ægteskab fandt sted efter prædikenen.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 26

◀ **Yttring af Goethe ... Stof til Samtale** : sigter formentlig til Goethes roman *Die Wahlverwandtschaften*, hvor der i kap. 8 i anden del er tale om »dem Publikum (...) das ohnehin in der Ueberzeugung steht, alles was geschieht, geschehe nur dazu, damit es etwas zu reden habe«. Jf. *Goethe's Werke* (29,5) bd. 17, 1828, s. 300.

I trykt udgave: Bind 3 side 103 linje 32

◀ **apathisk** : ufølsom, ubevæget.

I trykt udgave: Bind 3 side 104 linje 1

◀ **bekjende mig ... de hellige Engle** : spiller på en sammenblanding af Matt 10,32: »Enhver, som kendes ved mig [Jesus] over for mennesker, vil jeg også kendes ved over for min fader, som er i himlene«, og Mark 8,38: »For den, der skammer sig ved mig og mine ord i denne utro og syndige slægt, skal Menneskesønnen skamme sig ved, når han kommer i sin faders herlighed sammen med de hellige engle«.

I trykt udgave: Bind 3 side 104 linje 21

◀ **Lad os omgaaes ... i Kjærlighed** : spiller formentlig på Rom 15,1: »Vi, som ere stærke, bør da bære over med de Svages Skrøbeligheder, og ikke behage os selv« (NT-1819); jf. også Rom 14,1: »Antager Eder den, som er skrøbelig i Troen, og dømmet ikke hans Meninger« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 104 linje 35

◀ **gjøre ryddeligt** : rydde op, bringe i orden, fjerne alt, hvad der står i vejen.

I trykt udgave: Bind 3 side 105 linje 8

◀ **communio bonorum** : lat. ejendomsfællesskab. I forlængelse af sætningen har kladden: »Naar Gud derfor ved Eva gav Adam Selskab, saa synes den vidtløftige ægteskabelige Selskabelighed derved ingenlunde at bevises; thi Eva bringer ikke en Sværm af Veninder med sig«.

I trykt udgave: Bind 3 side 105 linje 22

◀ **trække paa Vagt** : indtage sin post.

I trykt udgave: Bind 3 side 105 linje 26

◀ **sætte et Kors** : som beskyttelse mod det onde, mod skade og misbrug, gøre fredhelligt, til erindring om en særlig begivenhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 105 linje 33

◀ **Gavmundethed** : åbenmundethed, sladderagtighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 106 linje 23

◀ **en lille Tilvæxt ... Størrelse** : spiller på Matt 6,27: »hvo iblandt Eder kan lægge en Alen til sin Væxt, endog han bekymrer sig derfor?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 106 linje 30

◀ **ikke i filosofisk Forstand** : spiller på udtrykket: at gå ud fra noget og komme tilbage til noget i den hegelske logik.

I trykt udgave: Bind 3 side 107 linje 20

◀ **en temmelig Suite** : en hel række.

I trykt udgave: Bind 3 side 107 linje 25

◀ **en Gemse-Jæger springer ... til en anden** : spiller måske på Fr. Schillers skuespil *Wilhelm Tell*, hvis hovedperson er jæger i Alperne; i 3. akt, 1. scene, siger Wilhelms kone, Hedwig, at hun med angst tænker på, hvorledes han som gemsen foretager sine spring fra klippe til klippe. Jf. *Schillers sämtliche Werke* bd. 1-12, Stuttgart og Tübingen 1838, ktl. 1804-1815; bd. 6, s. 77f.

I trykt udgave: Bind 3 side 107 linje 35

◀ **Væggene ... indfattede i Glas** : hentyder formentlig til beskrivelsen af Lisettes kabinet, der havde store, kostbare spejle på alle sider, i den ty. forfatter Fr. Schlegels opsigtsvækkende roman *Lucinde* (1799) om kærlighed og ægteskab. Jf. *Lucinde. Ein Roman*, 2. udg., Stuttgart 1835, s. 72. SK gengiver denne beskrivelse i *Om Begrebet Ironi*, hvor han benytter andenudgaven af *Lucinde*, jf. SKS 1, 328.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 2

◀ **Snørliv** : korset.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 11

◀ **dissolut** : ubunden, slap, forkælet.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 13

◀ **at prikke paa** : at sætte prikker på.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 15

◀ **telegraphisk Hentydning** : antydning med minespil.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 20

◀ **et vist Indbegreb af Texter** : sigter til tekstrækken i *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), hvor hver søn- og helligdag tillægges én evangelietekst, som præsten hvert år skulle prædike over.

I trykt udgave: Bind 3 side 108 linje 24

◀ **toral conjugale** : lat. ægteskabeligt sovekammer.

I trykt udgave: Bind 3 side 109 linje 10

◀ **asiatiske Yppighed** : umådelige frodighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 109 linje 29

◀ **det Incommensurable** : det usammenlignelige, det der ikke kan måles med samme enhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 110 linje 6

◀ **urgeret** : lægge særlig vægt på, presse.

I trykt udgave: Bind 3 side 110 linje 13

◀ **forliebte** : forelskede.

I trykt udgave: Bind 3 side 110 linje 23

◀ **Smaahedskræmmeri** : pedanteri, pernittengryneri.

I trykt udgave: Bind 3 side 111 linje 19

◀ **lægge en Alen ... Væxt** : spiller på Matt 6,27 (106,30).

I trykt udgave: Bind 3 side 111 linje 20

◀ **Conveniens-Løgne** : løgne af hensyn til etiketten.

I trykt udgave: Bind 3 side 111 linje 24

◀ **den, der har tabt ... vundet Alt** : spiller formentlig på Luk 17,33: »Den, der søger at redde sit liv, skal miste det, men den, der mister det, skal vinde det«.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 1

◀ **Fenelon ... den giver Alt** : François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715), fr. ærkebiskop og forfatter. SK havde *Herrn von Fenelons kurze Lebens-Beschreibungen und Lehr-Sätze der alten Welt-Weisen*, Leipzig 1741, ktl. 486, og anskaffede sig i 1844 to forskellige udgaver af Fénelons værker i tysk oversættelse (jf. ktl. 1912-1914). Citatet er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 1

◀ **Succession** : række af begivenheder.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 7

◀ **vor Herre giver ... valte med** : spiller på læsningen fra skabelsesbretningen under vielsen: »Værer frugtbar og formerer Eder, og opfylder Jorden, og gør den Eder underdanig. Og regierer over Fiskene i Havet, og over alle Dyr, som krybe paa Jorden«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 261.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 21

◀ **Commensurabilitet** : sammenlignelighed, det som kan måles med samme enhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 25

◀ **Kampen i Valhalla ... foryngede af Døden** : I nordisk myt. bliver døde krigere modtaget af Odin i Valhalla, de dødes hal, for at leve videre som Einherjer, Valhallas beboere. Hver dag kæmper de mod hinanden, dør, rejser sig igen for at tilbringe aftenen med at drikke mjød skænket af Valkyrjerne. Jf. J.B. Møinichen *Nordiske Folks Overtroe, Guder, Fabler og Helte, indtil Frode 7 Tider* (60,6), s. 456ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 112 linje 36

◀ **Auspicier** : spådomme, værn.

I trykt udgave: Bind 3 side 113 linje 3

◀ **Gehalt** : 28,19.

I trykt udgave: Bind 3 side 113 linje 10

◀ **bon-bon** : fr. bolcher, brystsukker.

I trykt udgave: Bind 3 side 113 linje 24

◀ **Pretiosa** : lat. værdigenstande, især guld og ædelstene.

I trykt udgave: Bind 3 side 113 linje 25

◀ **dominium** : lat. herredømme.

I trykt udgave: Bind 3 side 114 linje 4

◀ **lovet at ville dele ... med hende** : spiller på det løfte, brudgom og brud aflægger ved at svare ja til spørgsmålet: »Om I herefter vil leve saa med hende [ham], baade i Medgang og Modgang, i hvad Lykke Gud den almægtige vil Eder tilføie«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 256f.

I trykt udgave: Bind 3 side 114 linje 19

◀ **eh bien** : fr. nu vel!

I trykt udgave: Bind 3 side 114 linje 22

◀ **Potemkin ... fremtrylle Egne** : Fyrst G. Potemkin (1739-91) var fra 1776 kejserinde Katharina II's elsker. Som hendes øverste rådgiver i de sydrussiske områder ledede han erobringen af Krim og opbygningen af en sortehavsflåde. Ifølge traditionen skal han langs vejene have opstillet kulisser forestillende blomstrende byer for at narre kejserinden, da hun rejste i området i 1787. Jf. *K.F. Beckers Verdenshistorie* (34,13) bd. 10, 1826, s. 422f.

I trykt udgave: Bind 3 side 115 linje 16

◀ **hertil og ikke videre** : jf. Job 38,11.

I trykt udgave: Bind 3 side 115 linje 22

◀ **pretenderede** : fordrede, gjorde krav på.

I trykt udgave: Bind 3 side 115 linje 29

◀ **Fatum** : lat. skæbne.

I trykt udgave: Bind 3 side 116 linje 13

◀ **Termini** : lat. begreber, udtryk.

I trykt udgave: Bind 3 side 116 linje 34

◀ **Skygebilleder paa Væggen** : 25,8.

I trykt udgave: Bind 3 side 117 linje 30

◀ **friste Tiden** : forhale tiden, udholde, udstå tiden.

I trykt udgave: Bind 3 side 118 linje 13

◀ **Snip, Snap ... Historien ude** : afslutningsformel, hvis remse findes i mange variationer, også på ty. og eng. J.M. Thiele *Danske Folkesagn* (51,26) 3. samling, bd. 2, 1820, s. 154, har følgende form: »Snip, snap Snude! / Nu er mit Æventyr ude! / Tip, Top Tønde! / Nu kan en Anden begynde!«

I trykt udgave: Bind 3 side 118 linje 15

◀ **Møllen ... Klip Klap** : sigter formentlig til »Van den Machandel-Boom« i *Kinder- und Haus-Mährchen*, udg. af J. og W. Grimm, bd. 1-3, 2. udg., Berlin 1819-22, ktl. 1425-1427; bd. 1, s. 236: »un de Mähl ging klippe klappe, – klippe klappe, – klippe klappe – un in de Mähl daar seeten twintig Mählenburschen, de haugten eenen Steen un hackten hick hack – hick hack – hick hack, un de Mähl ging klippe klappe, – klippe klappe, – klippe klappe«.

I trykt udgave: Bind 3 side 118 linje 27

◀ **Heiterkeit** : ty. glæde, ubesværethed.

I trykt udgave: Bind 3 side 119 linje 3

◀ **det Bud ... æde deres Brød** : spiller på 1 Mos 3,19, som læses under vielsen, jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 260.

I trykt udgave: Bind 3 side 119 linje 6

◀ **Forlielbelse** : forelskelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 119 linje 20

◀ **Goethes Wahlverwandschaften ... Taushedens Skyld** : sigter til handlingen i Goethes roman *Die*

Wahlverwandtschaften (29,5). Baron Eduard og hans hustru Charlotte inviterer hans ven Otto og hendes niece Ottilie til at bo hos sig på godset. Eduard og Ottilie forelsker sig i hinanden, det samme gør Charlotte og Otto. Eduard overvejer ikke at betro sig til sin kone, men hun bliver hurtigt opmærksom på hans forelskelse. Både Eduard og Charlotte vil lade sig skille pga. de nye forhold; men parrets lille barn drukner pga. Ottilies uagtsomhed, hun føler sig skyldig, trækker sig tilbage og dør. Kort efter dør også Eduard. Jf. *Goethe's Werke* (29,5) bd. 17, 1828, s. 3-322.

I trykt udgave: Bind 3 side 119 linje 22

◀ **Divertissement** : fr. et underholdende indslag. Korte danseoptrin blev ofte lagt ind mellem akterne i forbindelse med teateropførelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 119 linje 29

◀ **Opiater** : opiumholdigt lægemiddel.

I trykt udgave: Bind 3 side 120 linje 2

◀ **digteriske Licents** : sigter til 'licentia poetica', den lat. betegnelse for digterisk frihed til at se stort på litterære regler og til at afvige fra de faktiske forhold.

I trykt udgave: Bind 3 side 120 linje 23

◀ **Handelens og Søfartens Aftagen** : spiller på den dybe øko- nomiske krise efter afslutningen på Napoleonskrigene. København blev i 1807 bombarderet af englænderne, som tillige tog flåden, staten gik bankerot i 1813, og Norge måtte afstås til Sverige året efter. Danmark mistede i den periode verdens dengang næststørste handelsflåde og en omfattende transithandel. Først efter 1828 kom der gang i økonomien igen pga. den stigende eksport til det industrielt udviklede England.

I trykt udgave: Bind 3 side 120 linje 24

◀ **et Pund ... kostede 8 ß** : I 1840'erne kostede et pund rugbrød 2-4 skilling. ß 42,4.

I trykt udgave: Bind 3 side 121 linje 4

◀ **under Oluf Hunger ... danske Penge** : da. konge (1052-95), hvis tilnavn skyldes hungersnøden i Danmark i hans regeringstid. Selv om nøden også plagede andre europæiske lande, blev de dårlige tider med høje priser udlagt som Guds straf for drabet på kong Knud, Olufs bror og forgænger, i Odense 1086. – Barkebrød: brød, hvor melet er helt eller delvist erstattet af malet bark.

I trykt udgave: Bind 3 side 121 linje 6

◀ **stridt den gode Strid** : jf. 2 Tim 4,7.

I trykt udgave: Bind 3 side 121 linje 21

◀ **fortredigende** : fortrædelige, som har gjort fortræd.

I trykt udgave: Bind 3 side 121 linje 36

◀ **weinerlich** : ty. grædefærdig, klynkende. »Weinerliches Lustspiel« (eng. »sentimental comedy«, fr. »comédie larmoyante«) er det komisk-sentimentale familiedrama fra det 18. årh.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 1

◀ **Vandring ... Ulykkens Huler** : sigter til *Mine Rejser gennem Ulykkens Huler og Elendighedens Boliger*, overs. af L.A. Hjort, bd. 1-4, Kbh. 1802-03 [ty. 1796], af den ty. forfatter Chr. H. Spieß (1755-99), der også i Danmark var kendt for sine sentimentale røverromaner.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 3

◀ **despereret** : opgivet alt håb.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 12

◀ **os rotundum** : lat. rund mund, dvs. evnen til at formulere sig ubesværet og elegant i smukt formede sætninger med harmonisk velklang. Udtrykket stammer fra Horats *Ars poetica* 323, jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 283: »ore rotundo«; det er fyldigt forklaret i *Horats' Ars poetica*, overs. af O. Worm, udg. af R. Møller og N.V. Dorph, Kbh. 1835, s. 165. I formen »os rotundum« blev udtrykket anvendt i polemikken mellem J.L. Heiberg og Adam Oehlenschläger (142,23), jf. Oehlenschläger *Om Critiken i Kjøbenhavns*

flyvende Post, over Væringerne i Miklagard, Kbh. 1828, s. 3, og Heibergs gensvar i *Kjøbenhavns flyvende Post* nr. 7-8 og 10-16, Kbh. 1828, jf. Heibergs *Prosaiske Skrifter* (74,5) bd. 1, s. 367.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 20

◀ **en kraftfuld Arm** : spiller måske på Poul Martin Møllers helteportræt i »Glæde over Danmark« (1823): »Fattig Mand, som pløier danske Lande, / Ryster Æbler af sit eget Træ, / Har en kraftfuld Arm, en kløgtig Pande, / Korn paa Marken, Mel i sine Spande, / Qvien staaer i Græsset over Knæ«. Jf. Poul M. Møller *Efterladte Skrifter* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 1, s. 48.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 20

◀ **ludende med sit Hoved** : spiller formentlig på beretningen om Kain, der gik med sænket hoved, fordi Gud ikke tog imod hans offergave, men kun imod Abels, 1 Mos 4,5.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 29

◀ **skabt i Guds Billede** : jf. 1 Mos 1,27.

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 29

◀ **larmoyante** : fr. grædende, rørende (122,1).

I trykt udgave: Bind 3 side 122 linje 31

◀ **mange Naadegaver** : sigter til 1 Kor 12,4-11, hvor Paulus opregner en række nådegaver som fx evnen til at meddele visdom, til at helbrede, til at tale profetisk og til at bedømme ånder.

I trykt udgave: Bind 3 side 123 linje 4

◀ **forsøge sig selv** : stille sig selv på prøve, plage sig selv.

I trykt udgave: Bind 3 side 123 linje 17

◀ **sub specie poeseos** : lat. under poesiens synsvinkel, spiller på B. Spinozas udtryk »sub specie æternitatis«, under evighedens synsvinkel (48,2).

I trykt udgave: Bind 3 side 123 linje 24

◀ **Luther siger ... død af Sult** : Citatet, der lyder: »Det har Man endnu aldrig seet eller hørt, at en Christen er død af Hunger«, stammer fra Luthers prædiken over Mark 8,1-9 til syvende søndag efter trinitatis i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; bd. 1, s. 441.

I trykt udgave: Bind 3 side 123 linje 24

◀ **Transsubstantiation** : væsensforvandling, omskabelse, forvandling fra én substans til en anden. Bruges i den katolske teologi om forvandlingen af brød og vin i nadverens sakramente til Jesu virkelige legeme og blod.

I trykt udgave: Bind 3 side 124 linje 14

◀ **det Store ... for Intet** : spiller måske på udtrykket: »foran *Dyden* er sat af de himmelske, evige, Magter / Møie: en Sti, som er steil og er lang, fremleder til denne« fra *Hesiodi Digt om Sysler og Dage* 289 i *Digte fra Oldtiden*, overs. af S. Meisling, bd. 1-2, Kbh. 1827; bd. 1, s. 14.

I trykt udgave: Bind 3 side 124 linje 26

◀ **gjøre (...) flot** : egl. om et skib, at gøre det fri af grunden, så det kan flyde frit.

I trykt udgave: Bind 3 side 125 linje 5

◀ **Einerlei** : ty. ensformighed, trummerum.

I trykt udgave: Bind 3 side 125 linje 25

◀ **Stilleben** : ty. maleri med opstilling af livløse genstande og døde dyr; stille, vegeterende liv.

I trykt udgave: Bind 3 side 125 linje 26

◀ **den anden Natur** : jf. talemåden »consuetudo est altera natura«, lat. vanen er den anden natur, der viser tilbage til et udtryk i *De finibus bonorum et malorum* 5, 25 (74), af den rom. taler og statsmand M.T. Cicero (106-43 f.Kr.). Jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, bd. 1-6, Halle 1757, ktl. 1224-1229, samt M.T. Cicero *Über das höchste Gut und Uebel*, overs. af C.V. Hauff, Tübingen 1822, ktl. 1237, s. 244: »und alsdann entstehe gewissermaßen durch die Gewohnheit gleichsam eine andere Natur«.

I trykt udgave: Bind 3 side 125 linje 26

◀ **Leibnitz ... Intet ganske eens** : sigter til G.W. Leibniz (29,5) *Nouveaux essais sur l'entendement humain* 2, 27, 1-3 (1703), jf. *God. Guil. Leibnitii opera philosophica* (29,5), s. 277f.

I trykt udgave: Bind 3 side 125 linje 32

◀ **Fataliteter** : tilskikkelser, ubehagelige hændelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 126 linje 19

◀ **jomfruelige Bælte ... ikke var løst** : spiller på talemåden »løse ens bælte«, have samleje med en kvinde, specielt i betydningen: tage en ung kvindes mødom, jf. *Homers Odyssee*, overs. af Chr. Wilster, bd. 1-2, Kbh. 1837, 11. sang, v. 245; bd 1, s. 153, hvor det om Poseidon hedder: »Listelig løste han Beltet« og fuldbragte »sin Elskovsbedrift« på Tyro.

I trykt udgave: Bind 3 side 126 linje 33

◀ **Vexel-Virkningens Kategori** : sigter til »Vexel-Driften. Forsøg til en social Klogskabslære«, *EE1,SKS* 2, 271ff. 'Vekselvirkning' er et grundbegreb i Hegels logik, jf. »Die Wechselwirkung« i *Wissenschaft der Logik* (52,12) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 4, s. 239-243 (Jub. bd. 4, s. 717-721, *Suhr.* bd. 6, s. 237-240).

I trykt udgave: Bind 3 side 127 linje 32

◀ **see Dig om** : se dig om efter, lede efter.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 3

◀ **Reproduktions Øieblikkene** : øjeblikke, hvor fantastiske situationer søges fastholdt og gentaget i fantasien.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 12

◀ **Hemmelighed ... skjult for de Vise** : spiller på Matt 11,25, hvor Jesus priser Gud, fordi han har »skjult dette for vise og forstandige og åbenbaret det for umyndige«.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 17

◀ **Abbreviatur** : forkortelse, sammenfatning.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 20

◀ **Vivisection** : videnskabeligt forsøg på levende dyr, som derved ofte sønderlemmes; sønderlemmende kritik.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 28

◀ **in effigie** : lat. i billedet; at henrette en person in effigie betyder at tilintetgøre et billede af vedkommende i dennes fraværelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 29

◀ **urgerer** : lægger særlig vægt på, presser.

I trykt udgave: Bind 3 side 128 linje 31

◀ **Sacramenter** : dåb og nadver i den protestantiske teologi; her formentlig brugt i den mere oprindelige betydning: rituelle, hemmelige, mystiske handlinger.

I trykt udgave: Bind 3 side 129 linje 2

◀ **Bøn og Fasten** : spiller måske på Luk 2,37, hvor det fortælles om den gamle profetinde Anna, at hun »tjente Gud nat og dag med faste og bøn«.

I trykt udgave: Bind 3 side 131 linje 8

◀ **Schein** : ty. skriftligt vidnesbyrd eller attest (i juridisk betydning); det kun tilsyneladende (i filosofisk betydning).

I trykt udgave: Bind 3 side 131 linje 13

◀ **prædestinerede** : forudbestemte.

I trykt udgave: Bind 3 side 132 linje 20

◀ **de utallige Himmellegemer ... paa eengang** : spiller på skabelsesberetningen, hvor det fortælles, at Gud på fjerdedagen skabte solen, månen og alle stjernerne på én gang og satte dem på himmelhvælvingen, 1 Mos 1,14-19.

I trykt udgave: Bind 3 side 132 linje 30

◀ **Historiens Vei ... saare lang** : spiller på udtrykket: »Thi saare lang er Rettens Vei« i J. Baggesen *Kallundborgs Krønike eller Censurens Oprindelse*. Jf. *Jens Baggesens danske Værker* (49,13) bd. 1, s. 245.

I trykt udgave: Bind 3 side 132 linje 31

◀ **Korsdrager** : person, der som Jesus bærer et kors i et optog; overført om den, som lider under modgang og prøvelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 134 linje 25

◀ **bærende al Verdens Synd** : sigter til Joh 1,29: »Se, dér er Guds lam, som bærer verdens synd«.

I trykt udgave: Bind 3 side 134 linje 33

◀ **rummeligt** : i rummet.

I trykt udgave: Bind 3 side 134 linje 35

◀ **Langmod** : langmodighed, tålmodighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 135 linje 3

◀ **et Skuebrød ... for Præsterne** : brød, som israelitterne hver sabbat lagde frem »for Herrens ansigt« i templet, og som kun måtte spises af præsterne, 3 Mos 24,5-9, jf. Mark 2,26.

I trykt udgave: Bind 3 side 135 linje 10

◀ **Huusbagerbrød** : rugbrød, hvortil dejen er lagt hos forbrugeren eller hos en husbager, dvs. en bager uden for lavet.

I trykt udgave: Bind 3 side 135 linje 11

◀ **det Æsthetisk-Skjønnes Udvikling** : kunstens udvikling. Der vises her og i det følgende tilbage til diskussionen af kunstarternes udvikling i henseende til rum og tid, dels i »Intetsigende Indledning« til »De Umiddelbare erotiske Stadier eller det Musicalske-Erotiske« i *EE1, SKS 2*, 58-65, dels i »Improviseret Tiltale« til »Skyggerids. Psykologisk Tidsfordriv« i *EE1, SKS 2*, 167-169.

I trykt udgave: Bind 3 side 135 linje 13

◀ **Schelling ... peget hen herpaa** : sigter til *Ueber das Verhältniss der bildenden Künste zu der Natur* (1807) af den ty. filosof F.W.J. Schelling (1775-1854). Jf. *F.W.J. Schelling's philosophische Schriften* bd. 1, Landshut 1809, ktl. 763, s. 364f. Også i Hegels æstetik er den historiske bevægelse i kunstarterne fra at udfolde sig i rummet (skulptur, maleri) til at virke i tiden (musik, digtning) en væsentlig pointe. Hegel begrunder musikkens overlegenhed over maleriet med fremskridtet fra rum til tid. Jf. *Vorlesungen über die Aesthetik* (63,36) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 10,3, 1835, s. 158-166 (*Jub.* bd. 14, s. 158-166, *Suhr.* bd. 15, s. 163-171).

I trykt udgave: Bind 3 side 135 linje 19

◀ **det Skuespil ... digter** : sigter til Schellings *System des transcendentalen Idealismus*, Tübingen 1800, s. 436f.

I trykt udgave: Bind 3 side 136 linje 10

◀ **Fortgang** : fortsættelse, fortsatte bevægelse, fremgang.

I trykt udgave: Bind 3 side 136 linje 22

◀ **Taalmod ... erhverver sig selv** : 99,18.

I trykt udgave: Bind 3 side 136 linje 25

◀ **Extension** : udvidelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 137 linje 6

◀ **Den Ægtemand ... i Sandhed poetisk** : sigter formentlig til diskussionen af det »poetiske« liv i Fr. Schlegels *Lucinde* (108,2), s. 103ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 137 linje 17

◀ **høre Stueuhret slaae** : spiller på den forestilling, at evigheden er den altid nærværende tid, mens timeligheden er en stadig proces af tidsmomenter, der angives og forsvinder.

I trykt udgave: Bind 3 side 137 linje 19

◀ **den bekendte Situation ... en Evighed** : kilden ikke identificeret, men i en notesbog fra 1836 skriver SK: »Ret mærkeligt er et Sted jeg veed ei hvoraf; men som bærer indv: Præg af at være af den Art Yttringer, som saa at sige ere udtalte med et heelt Folks Mund. En fortvivlet Synder vaagner op i Helvede og udbryder: hvad er Klokken; Djævelen svarer 'Evighed'«, *Pap.* I C 80.

I trykt udgave: Bind 3 side 137 linje 21

◀ **Der forekommer ... en Person ... han vil derimod leve** : sigter til Julius i Fr. Schlegels *Lucinde* (108,2).

I trykt udgave: Bind 3 side 137 linje 31

◀ **Den er trofast ... varagtig, villig, glad** : spiller på Paulus' beskrivelse af kærligheden i 1 Kor 13,4-7. – varagtig: årvågen, vedholdende.

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 11

◀ **spotviis** : spottende.

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 19

◀ **ikke med udvortes Tegn** : spiller formentlig på Luk 17,20: »Guds rige kommer ikke, så man kan iagttage det«.

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 22

◀ **den rige Fugl med ... Brusen** : spiller på vendingen: »Rige Fugl kommer susende, / Kommer brusende / Over Bjerge og Dale! / Seer du vel, du fattige Fugl! / Hvor mine Vinger de prale?« i J.M. Thiele *Danske Folkesagn* (51,26) 4. samling, bd. 2, 1823, s. 150. Herfra henvises der til Adam Oehlenschlägers digt »Valravnen«, hvor det hedder: »Rige Fugl kommer susende, / kommer brusende, / over Bierge og Dale. / Seer du vel, du fattig Fugl! / hvor mine Fiere de prale?«, *Digte*, Kbh. 1803, s. 88f.

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 22

◀ **en stille Aands ... Væsen** : jf. 1 Pet 3,4 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 23

◀ **Ordonants-Officerer** : underofficerer, der overbringer militære meldinger og ordrer.

I trykt udgave: Bind 3 side 138 linje 31

◀ **den Stamme ... deres ægteskabelige Pligter** : Jesuiterordenen, stiftet 1534 af spanieren Ignatius af Loyola, missionerede allerede i det 16. årh. i store dele af Asien, Afrika og Sydamerika. I 1610 etablerede ordenen i Paraguay en egen stat, der bestod indtil 1768.

I trykt udgave: Bind 3 side 139 linje 10

◀ **tempo** : ital. tid, rette tid; på tempo: til den rette tid, i takt.

I trykt udgave: Bind 3 side 139 linje 14

◀ **hiin spanske Ridder** : Don Quixote (93,10).

I trykt udgave: Bind 3 side 139 linje 19

◀ **Accedens** : uvæsentlig begivenhed. I den aristotelisk-skolastiske tradition er accidentia en uvæsentlig eller tilfældig egenskab ved en ting, i modsætning til dens essentia.

I trykt udgave: Bind 3 side 140 linje 1

◀ **decies repetita placebunt** : lat. »selv gentaget ti gange vil de behage«. Citat fra Horats *Ars poetica* 365. Jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 284: »decies repetita placebit«.

I trykt udgave: Bind 3 side 140 linje 4

◀ **de, som fremherskende ... leve i Erindringen** : sigter til beskrivelsen af den håbende og den erindrende individualitet i »Den Ulykkeligste«, *EE1, SKS 2*, 217-220.

I trykt udgave: Bind 3 side 140 linje 16

◀ **et Kors paa Øieblikkets Node** : I musikken hæves en node en halv tone, hvis der sættes kryds for.

I trykt udgave: Bind 3 side 140 linje 23

◀ **først kom Guld-Alderen ... saa Jern-Alderen** : jf. *Hesiodi Digt om Sysler og Dage* 109-179 i *Digte fra Oldtiden* (124,26) bd. 1, s. 10f.

I trykt udgave: Bind 3 side 140 linje 29

◀ **Terminus** : lat. begreb.

I trykt udgave: Bind 3 side 141 linje 1

◀ **assimilerer** : tilegner, indoptager.

I trykt udgave: Bind 3 side 141 linje 36

◀ **Changements** : fr. afvekslinger, forandringer.

I trykt udgave: Bind 3 side 142 linje 15

◀ **Oehlenschläger** : Adam Oehlenschläger (1779-1850), digter, titulær professor 1809, fra 1810 ekstraordinær professor i æstetik, sin generations ubestridte leder på parnasset.

I trykt udgave: Bind 3 side 142 linje 23

◀ **Hvor Meget sig i Verden ... og saa Uskyldighed** : citat fra »Freiers Sang ved Kilden« i *Nordens Guder. Et episk Digt*, Kbh. 1837 [1819], ktl. 1600, s. 272f.

I trykt udgave: Bind 3 side 142 linje 25

◀ **Mester Erik** : sigter til »Mester Erich«, som er navnet på den krabask, dvs. pisk, Nille slår sin mand Jeppe med i Holbergs skuespil *Jeppe paa Bierget, eller Den forvandlede Bonde* (1723). Jf. *Den Danske Skue-Plads* (77,28) bd. 2; i 1. akt, 1. scene, fortæller Nille: »det eeneste han [Jeppe] er bange for er Mester Erich (saa kalder jeg Carbasken)«, hvorefter hun råber: »Hey Jeppe! er din Fæhund endnu ikke kommen i Klæderne? har du Lyst at tale med Mester Erich end engang? hey Jeppe! her ind!« [s. 157].

I trykt udgave: Bind 3 side 143 linje 7

◀ **Concertmester-Stav** : dirigentstav, taktstok.

I trykt udgave: Bind 3 side 143 linje 15

◀ **Corporal-Stok** : værdighedstegn, opr. strafferedskab for underofficerer.

I trykt udgave: Bind 3 side 143 linje 17

◀ **volens** : lat. villende, med sin gode vilje, frivilligt.

I trykt udgave: Bind 3 side 143 linje 25

◀ **nolens** : lat. ikke villende, mod sin vilje, ufrivilligt.

I trykt udgave: Bind 3 side 143 linje 26

◀ **Kjærlighed udjager Frygt** : jf. 1 Joh 4,18.

I trykt udgave: Bind 3 side 144 linje 22

◀ **anbefaler Dig** : trækker dig tilbage, tager afsked.

I trykt udgave: Bind 3 side 145 linje 9

◀ **Din Yndlingsteori ... fortryde begge Dele** : jf. *EE1, SKS 2, 47f.*

I trykt udgave: Bind 3 side 145 linje 24

◀ **quantum satis** : lat. så meget, der skal til (farmaceutudtryk).

I trykt udgave: Bind 3 side 146 linje 10

◀ **af sin hele Sjæl ... al sin Formue** : jf. 5 Mos 6,5 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 146 linje 11

◀ **proteusagtig** : omskiftelig. I gr. myt. er Proteus en havgud, der vidste alt, men som undgik at blive udspurgt ved til stadighed at antage ny skikkelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 146 linje 19

◀ **uendelig Harmoni ... i Aandens Verden** : spiller formentlig på lignende formuleringer, »die Ordnung der geistigen Welt«, »die Harmonie des Ganzen« og »die Harmonie der Geister«, i J.G. Fichte *Die Bestimmung des Menschen*, Berlin 1838 [1800], ktl. 500, s. 185. Jf. også *J.G. Fichtes sämtliche Werke* (67,31) bd. 2, 1845, s. 298f.

I trykt udgave: Bind 3 side 146 linje 30

◀ **gjækkede** : spillede et puds, drillede.

I trykt udgave: Bind 3 side 147 linje 1

◀ **eh bien** : fr. nu vel!

I trykt udgave: Bind 3 side 147 linje 9

◀ **Prædikerens Bog** : Denne bog fra GT er ofte, men næppe helt berettiget, blevet opfattet som en pessimistisk bog, der tegner et mørkt og mistrøstigt billede af den menneskelige tilværelse. Det skyldes ikke mindst indledningen: »Endeløs tomhed, sagde Prædikerens, endeløs tomhed, alt er tomhed« (Præd 1,1), som gentages ved slutningen: »Endeløs tomhed, sagde Prædikerens, alt er tomhed!« (12,8). Prædikerens udtalelse i 2,1-2: »jeg tænkte: lad mig prøve at nyde glæden og lykken! Men også det var tomhed! Om lystigheden måtte jeg sige: 'Den er tåbelig!' og om glæden: 'Hvad fører den til?'« minder i tone og indhold om nogle af A.'s »Diapsalmata«.

I trykt udgave: Bind 3 side 148 linje 3

◀ **have reent Brød i Posen** : svarer til: have rent mel i posen. Peder Syv *Almindelige danske Ordsproge*, Kbh. 1688, har: »Godt at have rent Brød i Posen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 148 linje 11

◀ **Mengeleren** : mingeleren, sammenblanding af forhold, der bør holdes adskilte.

I trykt udgave: Bind 3 side 148 linje 12

◀ **hermaphroditiske** : tvekønnede.

I trykt udgave: Bind 3 side 148 linje 14

◀ **Collegium** : lat. offentlig myndighed. Under enevælden blev den centrale rådgivende, og delvis

forvaltende og udøvende, magt varetaget af kollegier, der med Junigrundloven af 1849 blev afløst af ministerier.

I trykt udgave: Bind 3 side 148 linje 26

◀ **divide et impera** : 98,28.

I trykt udgave: Bind 3 side 149 linje 7

◀ **Kalds-Pligt** : pligt, der hører til et hverv eller embede. Jf. fx *Balles Lærebog* (253,18), hvor det under overskriften »Om Pligterne i enkelte Stænder« hedder: »Foruden de almindelige Pligter, som Menneskene have at iagttage, saavidt de ere Mennesker, gives der ogsaa nogle besynderlige [særlige] Pligter, som paaligge dem i Særdeleshed efter den Stand, og det Kald, i hvilket Gud haver sat dem«, s. 87.

I trykt udgave: Bind 3 side 149 linje 16

◀ **vildsomme Egne og Ørkener** : jf. mottoet af Chateaubriand »Les grandes passions« (9,9).

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 13

◀ **Partikularisation** : opløsning i enkelte, mindre enheder.

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 16

◀ **impresa vestigia** : lat. afsatte fodspor.

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 17

◀ **Heautontimoroumenos** 's: gr. Selvplageren, sigter til komedien *Heauton timoroumenos* af den rom. forf. P. Terents Afer, jf. *P. Terentii Afri Comoediae sex*, udg. af B.F. Schmieder og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819, ktl. 1291, s. 210-306, og *Terentses Skuespil*, overs. af Fr. Høegh Guldberg, bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1293; bd. 1, s. 269-393. Stykket har en ikke bevaret komedie af den gr. forfatter Menander som forlæg. Jf. også bemærkningerne til *Selvplageren* i *Andria, Selvplageren og Formio, tre latinske Lystspil af Publius Terentsius Afer*, overs. af M. Rathje, Kbh. 1797, ktl. 1295, s. 213.

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 20

◀ **Dixi ... liberavi** : lat. jeg har talt og lettet min sjæl; en kristelig talemåde, der er udledt af den lat. oversættelse af Ez 3,19, og som oftets kendes i formen: »Dixi et salvavi animam meam«, lat. Jeg har talt og frelst min sjæl, dvs. reddet min samvittighed. Se under »dixi« i L. Meyer *Fremmedord-Bog*, 2. udg., Kbh. 1844, ktl. 1034 (SK købte de første seks hæfter af bogen, da de udkom i 1842).

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 29

◀ **Expectoration** : sekret, der hostes op og spytted ud, ophosten; det at lette sit hjerte.

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 30

◀ **respiratio ... først er strømmet ud** : spiller på det lat. ords sammensætning af re- og spiro, gen-ånde, trække vejret ind og ud. Jf. I.J.G. Scheller *Lateinisch-Deutsches Lexicon* (88,36) bd. 4, under *Respiratio*, sp. 9391, og under *Respiro*, sp. 9392, hvor den første betydning af respiro lyder: »zurückathmen, i.e. den Athem wieder von sich lassen oder von sich stoßen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 150 linje 32

◀ **Serberne have et Folkesagn ... nok til Begge** : jf. »Bärensohn. Ein serbisches Volksmärchen« i *Erzählungen und Märchen*, udg. af Fr. H.v.d. Hagen, bd. 1-2, Prenzlau 1825-26; bd. 2, s. 323ff. Eventyret om Bärensohn har SK refereret efter Hagens udgave i en notesbog i 1836, *Pap.* I C 82.

I trykt udgave: Bind 3 side 151 linje 4

◀ **instar omnium** : lat. i stedet for (til) alt andet.

I trykt udgave: Bind 3 side 151 linje 23

◀ **min Dør ... min Feining** : spiller på de to ordsprogsagtige talemåder: »At feje for sin egen dør« (dvs. rette fejl og mangler hos sig selv) og: »Det var godt, om enhver ville feje for sin egen dør« (dvs. rette sine egne fejl i stedet for at være optaget af andres). Men modsætningsvist spilles der formentlig også på det ordsprogsagtige mundheld: »At feje for andres dør og glemme sin egen« (dvs. laste andre og glemme sine egne fejl). Jf. C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog*, Kbh. 1850, ktl. 1573, s. 308 og 311.

I trykt udgave: Bind 3 side 151 linje 26

◀ **aut - aut** : lat. enten – eller.

I trykt udgave: Bind 3 side 155 linje 3

◀ **berigtigende** : korrigerende, forklarende.

I trykt udgave: Bind 3 side 155 linje 4

◀ **dissolut** : lat. opløst, slap, ledeløs.

I trykt udgave: Bind 3 side 155 linje 9

◀ **aflade dermed** : holde op med.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 2

◀ **snarere** : hurtigere, med større sandsynlighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 18

◀ **coup des mains** : fr. dristig eller overrumplende handling, kup.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 22

◀ **Abracadabra** : vrøvleudtryk. Ordet er sammensat af begyndelsesbogstaverne Ab, Ben, Ruach, de hebr. ord for Faderen, Sønnen, Ånden, mens c og d er hjælpebogstaver, som ikke er betydningsbærende. Det er blevet brugt som trylleord mod ondartede febertilfælde eller som en maneformel bestående af meningsløse lyde.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 22

◀ **Popans** : af ty. Popantz, skræmmebillede el. bussemand.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 27

◀ **hiin store Tænker ... nu kan Du vælge** : ikke identificeret. Jf. »Enten – Eller. Et exstatisk Foredrag«, *EE1*, *SKS 2*, 47ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 28

◀ **gjør det ... Du vil fortryde begge Dele** : spiller på Sokrates' svar: »enten du gør det eene eller det andet, vil du fortryde det«, da en spurgte ham, »om man skulde gifte sig eller ikke«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn* (71,7) 2. bog, § 33, bd. 1, s. 71. Jf. »Enten – Eller. Et exstatisk Foredrag«, *EE1*, *SKS 2*, 47f.

I trykt udgave: Bind 3 side 156 linje 35

◀ **skrue Dig ind i sine Bøiler** : spænde dig fast i sit jerngreb. Bøjler bruges her om de træ- eller jernbøjler, som blev spændt om en forbryders arme, ben eller hals og fastgjort til en lænke.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 8

◀ **den skarpere Examination** : forhøret under tortur.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 10

◀ **Schäfer-Sentimentalitet** : hyrde-sentimentalitet. Henviser til genopblomstringen af antikkens bukoliske eller pastorale digtning i barok og rokokko, hvor idyllisering og erotisering af hyrdelivet indgik i aristokratiets selskabelighed, men også i en søgen efter enkelhed og natur i det 18. årh.s førromantik.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 20

◀ **bedrager (...) med et Broderkys** : spiller formentlig på beretningen om Judas, der forrådte Jesus med et kys, Matt 27,48-49. Jf. dog også 2 Sam 20,9, hvor det fortælles, at kong Davids afsatte hærfører Joab foregav at ville give den oprørske hærfører Amasa et broderkys, men stak et sværd i ham og dræbte ham.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 21

◀ **paa hvis Pande staaer** : sigter måske til den skik, der var almindelig på gammeltestamentlig tid, at bære et mærke, fx en tatovering, på panden. I overført betydning kan begivenheder eller ord fra Gud, som Israel især skal indprente sig og huske på, kaldes »et erindringsmærke på din pande«, 2 Mos 13,9, jf. også 5 Mos 6,8, ifølge 2 Mos 28,36-38 skulle præsten Aron altid på sin pande bære en plade eller en blomst af guld med udtrykket »Hellig er Herren« indgraveret. I Åb får de troende Guds segl sat på deres pande, 7,3, mens afgudsdyrkerne sætter dyrets tegn på panden, 14,9, og i det ny Jerusalem vil de frelste bære Kristi navn på panden, 22,4.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 22

◀ **disjunktive Conjunktions** : adskillende bindeord, fx enten – eller.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 23

◀ **Hep efter en Jøde** : fast udtryk for hånende tilråb til jøder; brugt i Danmark under jødefejden i 1819.

I trykt udgave: Bind 3 side 157 linje 26

◀ **ligesom hine ulykkelige Dæmoniske en Legio** : spiller på beretningen om Jesu helbredelse af en dæmonbesat mand, hvor Jesus spørger manden om hans navn og får svaret »Legion er mit navn, for vi er mange«, hvorefter dæmonerne tigger og beder Jesus om ikke at sende dem bort fra egnen, Mark 5,1-10. – Legio: lat. en meget stor mængde.

I trykt udgave: Bind 3 side 158 linje 3

◀ **gaae 7 Gange omkring ... det Hele gaae under** : spiller på historien om Jerikos fald, Jos 6,1-20. Gud befalede Josva, at alle krigerne skulle gå rundt om Jerikos mure én gang om dagen i seks dage sammen med syv præster, der skulle bære syv vædderhorn foran pagtens ark; på den syvende dag skulle de gå rundt om byen syv gange, præsterne skulle støde i hornene og folket udstøde et kampråb så højt, at murene ville styrte sammen. Josva gjorde, som Gud havde befale ham, og Jerikos mure faldt sammen.

I trykt udgave: Bind 3 side 158 linje 20

◀ **Huus forbi** : skudt forbi; det gælder ikke mig. Udtrykket stammer fra brikspillet gnav og blev brugt af den spiller, der havde en brik med billedet af et hus, når han afslog at bytte den, hvorefter den næste i rækken blev tilbudt bytning.

I trykt udgave: Bind 3 side 159 linje 3

◀ **de, der kræve Præstepenge** : If. plakat af 21. sept. 1814 skulle enhver fastboende familie og enhver fastboende person, der boede for sig selv og ikke var medlem af den familie, han boede hos, betale et årligt beløb til sognets præster. Hvert år, et par uger efter flyttedagen i maj, skulle disse medlemmer af sognet anføre størrelsen på det beløb, de ville bidrage med, i en protokol, som blev bragt rundt fra hus til hus af bykvarterets rodemester, dvs. den offentligt beskikkede skatteopkræver, der også stod for indkrævelsen og om nødvendigt inddrivelsen af præstepengene. I hvert sogn var der nedsat en kommission, som skulle gennemgå protokollen, og som var bemyndiget til at påligne dem et højere årligt pengebeløb, der skønnedes selv at have opgivet en for lav sum set i forhold til deres erhverv og stilling.

I trykt udgave: Bind 3 side 159 linje 5

◀ **en Nisse ... blev uforandret** : ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 160 linje 20

◀ **det platoniske ... slet ikke** : sigter til Platons dialog *Parmenides* 156. Her fastslås det, at der ikke findes nogen tid, hvor det er muligt, at en ting hverken er i bevægelse eller i hvile, og at når en ting forandrer sig fra hvile til bevægelse eller fra bevægelse til hvile, gør den det i øjeblikket; derfor har øjeblikket sin plads mellem bevægelse og hvile og er således dette besynderlige væsen, der ikke findes i nogen tid. Jf. *Platons Werke*, overs. af F. Schleiermacher, bd. 1-6, Berlin 1804-28, ktl. 1158-1163; bd. 1,2, 1805, s. 158f., og *Platonis opera quae exstant*, udg. af F. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 3, 1821, s. 76-79.

I trykt udgave: Bind 3 side 160 linje 29

◀ **alterere** : forandre (til det værre), forvanske.

I trykt udgave: Bind 3 side 160 linje 35

◀ **ponerer** : sætter, antager.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 4

◀ **en Styrmand** : spiller måske på Aristoteles' *Den nikomacheiske Etik*, hvor det i 2. bog, 2. kap, siges, at vel er det en almindelig regel, at vi bør handle efter den rette fornuft, men enhver, som skal udføre de enkelte handlinger, må – ligesom lægen og styrmanden – hver gang undersøge det specielle tilfælde, han befinder sig i, og hver gang på ny og ud fra sin egen vurdering afgøre, hvad der under de foreliggende omstændigheder skal gøres. Jf. *Ἠθικῶν Νικομαχείων* i *Aristoteles graece*, udg. af I. Bekker, bd. 1-2, Berlin 1831, ktl. 1074-1075; bd. 2, s. 1104. Jf. også »Die Sittenlehre des Aristoteles« i *Die Ethik des Aristoteles*, overs. og forklaret af Chr. Garve, bd. 1-2, Breslau 1798-1801, ktl. 1082-1083; bd. 1, s. 555.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 6

◀ **gjøres et Slag** : foretages en vending.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 7

◀ **blank og bar** : tom, indholdsløs.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 25

◀ **Der tales i Eventyr ... deres Magt** : Sådanne eventyr eller folkesagn omtales i *Irische Elfenmärchen*, overs. af J. og W. Grimm, Leipzig 1826, ktl. 1423, s. LXXXIlf.; herfra henvises der til folkevisen »Elvehøj«, hvor der synges om den fortryllende magt i elverpigernes sang, i *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, udg. af W.H.F. Abrahamson, R. Nyerup og K.L. Rahbek, bd. 1-5, Kbh. 1812-14, ktl. 1477-1481; bd. 1, s. 234-236.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 32

◀ **den Fortryllede ... samme Stykke baglænds** : I *Irische Elfenmärchen*, s. LXXXIII, fortælles det også om det sjællandske musikstykke, »Elverkongestykket«, at det kunne tvinge alle, unge som gamle, ja, endda livløse ting, til at danse, og at spillemanden selv ikke kunne holde op, hvis ikke han forstod nøjagtigt at spille melodien baglænds, eller hvis ikke én bagfra skar strengene på hans violin itu. Jf. også *Mythologien der Feen und Elfen vom Ursprunge dieses Glaubens bis auf die neuesten Zeiten*, overs. af O.L.B. Wolff, bd. 1-2, Weimar 1828; bd. 1, s. 153; et værk, SK har læst.

I trykt udgave: Bind 3 side 161 linje 34

◀ **gaaer 3 Gange hver Søndag i Kirke** : Ved de fleste kirker i København var der tre gudstjenester om søndagen: froprædiken kl. 7, højmesse kl. 10 og aftensang kl. 13 eller 14.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 12

◀ **expectore sig** : udøse deres hjerte, sige deres hjertes mening, tage bladet fra munden.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 18

◀ **Affald** : det der er faldet af, det der ikke er brugt.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 27

◀ **Haarskærer** : frisør.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 34

◀ **Tæller i Banken** : funktionær, som tæller penge i en bank.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 34

◀ **en Forargelse og en Daarskab** : spiller på 1 Kor 1,23, hvor Paulus skriver, at forkyndelsen af den korsfæstede Kristus er »en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger«.

I trykt udgave: Bind 3 side 162 linje 35

◀ **Jomfru** : middelalderligt torturredskab udformet som en kvindeskikkelse af jern (jf. ty. eiserne Jungfrau), hvis arme ved hjælp af et gangspil lukker sig om offeret for at bore dolke ind i det og knuse det.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 2

◀ **vanitas vanitatum vanitas** : lat. tomheders tomhed tomhed, jf. Præd 1,2 (i den lat. bibeloversættelse *Vulgata*) og digtet »Vanitas! vanitatum! vanitas!« under »Gesellige Lieder« i *Goethe's Werke* (29,5) bd. 1, s.

145-147.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 12

◀ **juchhe** : ty. hurra; udtrykket optræder mange gange i Goethes digt »Vanitas! vanitatum! vanitas!« fx i første strofe »Ich hab' mein Sach auf Nichts gestellt. Iuchhe!«

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 12

◀ **paa Dansk** : uden omsvøb, med rene ord.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 13

◀ **lad gaae** : det kan gå an, det må man finde sig i.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 13

◀ **Mediation** : ophævelse i en 'højere' enhed, svarende til 'Vermittlung' i Hegels logik.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 13

◀ **at lade fem være lige** : at lade stå til, ikke at tage det så nøje.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 14

◀ **siger Verden Farvel** : spiller formentlig på Th. Kingos salme »Far, Verden, Farvel!« der delvis er bygget over Præd 1,2-3, og som har omkvædet »Forfængelighed, Forfængelighed«, dvs. tomhed, tomhed, i mange af versene; salmen er optaget som nr. 429 i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* fra 1798, ktl. 195-197 (udgaver fra 1807, 1823 og 1845) og som nr. 525 i *Den Danske Salmebog* fra 1988.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 14

◀ **So zieh' ich ... die Sterne** : »Så drager jeg ud i alt det fjerne, / over min hue kun stjerner«. Citat fra Goethes digt »Freisinn« i *West-östlicher Divan*, jf. *Goethe's Werke* (29,5) bd. 5, 1827, s. 7, som har: »Und ich reite froh in alle Ferne, / Ueber meiner Mütze nur die Sterne«.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 16

◀ **valgt (...) den bedre Deel** : spiller på Jesu ord om Maria til søsteren Martha: »Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, Luk 10,42.

I trykt udgave: Bind 3 side 163 linje 18

◀ **spiritus lenis** : lat. svag beånding, tegn for svag åndelyd, der på græsk anbringes ved et ord, som begynder med en vokal, for at angive, at den i udtalen er svagt aspireret, dvs. udtales uden h-lyd.

I trykt udgave: Bind 3 side 164 linje 15

◀ **Som en Cato** : spiller på den hårdnakkethed, hvormed Cato den ældre (234-149 f.Kr.) i det romerske senat bestandigt gentog sit »Prætereæ censeo Carthaginem esse delendam« (»I øvrigt mener jeg, at Kartago bør ødelægges«). Jf. Plutark »Marcus Cato« 27, *Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af S. Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, s. 458.

I trykt udgave: Bind 3 side 164 linje 16

◀ **knap** : karrig.

I trykt udgave: Bind 3 side 164 linje 22

◀ **vinde den ganske Verden og tabe Dig selv** : spiller på Jesu ord i Luk 9,25: »Thi hvad gavner det Mennesket, om han vandt den ganske Verden, men tabte sig selv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 164 linje 24

◀ **character indelebilis** : lat. uudsletteligt præg, uudslettelig ejendommelighed; ifølge den romersk-katolske dogmatik det umistelige særpræg, der som et åndeligt og uforgængeligt tegn påtrykkes sjælen hos den, der modtager dåb, konfirmation og præstevielse.

I trykt udgave: Bind 3 side 165 linje 5

◀ **tage Dig ad notam** : bemærke dig.

I trykt udgave: Bind 3 side 166 linje 23

◀ **den nyere Philosophies ... er hævet** : Hegel opfatter modsigelsen som udviklingsprincippet i alt. Ifølge dette udvikler enhver position sig til sin modsætning i en dialektisk proces, som ikke fører til ophævelse af modsigelsen, men til en højere forening af identitet og forskel. Jf. *Wissenschaft der Logik* (52,12) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 4, s. 57-73 (*Jub.* bd. 4, s. 535-551, *Suhr.* bd. 6, s. 64-80). Hegels lære om ophævelse af modsigelsens grundsætning gav anledning til en stærk debat i Danmark, jf. fx F.C. Sibbern »Om den Maade, hvorpaa Contradictionsprincippet behandles i den hegelske Skole« i *Maanedsskrift for Litteratur* nr. 19, Kbh. 1838, s. 424-460; J.P. Mynster »Rationalisme. Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* nr. 1, Kbh. 1839, s. 249-268; J.L. Heiberg »En logisk Bemærkning i Anledning af h. h. Hr. Biskop Dr. Mynsters Afhandling om Rationalisme og Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* nr. 1, Kbh. 1839, s. 441-456; H.L. Martensen »Rationalisme, Supranaturalisme og principium exclusi medii i Anledning af h.h. Biskop Mynsters Afhandling« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* nr. 1, Kbh. 1839, s. 456-473; A.F. Schiødte »Et Par Ord til nærmere Overveielse angaaende de tre saakaldte logiske Principer« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* nr. 2, Kbh. 1839, s. 120-128; J.P. Mynster »Om de logiske Principper« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* nr. 1, Kbh. 1842, s. 325-352.

I trykt udgave: Bind 3 side 166 linje 25

◀ **Du ligger paa Gjerningens ... paa Contemplationens** : indvending mod den hegelske logik, at dens ophævelse af modsigelsens grundsætning er abstrakt spekulation uden betydning for eksistens og handling.

I trykt udgave: Bind 3 side 166 linje 30

◀ **discursive Momenter** : kan betegne elementer eller faktorer i ethvert system eller i en organisk sammenstilling af tanker, fx i logikken eller i den historiske proces, hvor disse momenter forbindes af den dialektiske metode, jf. fx Hegel *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 6 (34,34), »Die Logik«, § 79, s. 146f. og § 81, s. 151f. (*Jub.* bd. 8, s. 184f. og 189f., *Suhr.* bd. 8, s. 168f. og 172f.).

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 3

◀ **medierer** : 163,13.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 3

◀ **Modsigelsens Grundsætning** : 166,25.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 7

◀ **som en Digter siger ... tilbage i Nutiden** : sigter måske til antikvaren Strauss i Oehlenschlägers drama *De italienske Røvere*, Kbh. 1835, 2. handling. Som model er brugt den da. runeforsker M.F. Arendt (1773-1826), der i samtiden gik under navnet »Den vandrende Antikvar«.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 23

◀ **unge Mennesker ... og Hedenskab** : sigter formentlig til § 7 i professor H.L. Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik« på Københavns Universitet 1838-39, jf. SKs referat heraf i *Pap.* II C 26, bd. XIII, s. 14ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 27

◀ **titaniske** : meget store, gigantiske. I gr. mytologi kaldes en tidlig gudeslægt, som er efterkommere af Uranos og Gaia, titaner. Disse himmelstormere lå ligesom giganterne i krig med Zeus, der kastede dem ned i Tartaros og dømte lederen Atylas til at bære himlen.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 28

◀ **obligate** : nødvendige, sædvanlige.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 34

◀ **underskrive en Adresse til Kongen** : tilslutte sig en henvendelse til kongen. I Danmark var de rådgivende provinsialstænder ved en kgl. anordning fra 1831 bemyndiget til at fremføre ønsker i adresser til den enevældige konge, fx om ny lovgivning.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 35

◀ **en Constitution** : en statsforfatning, en fri forfatning, som begrænser kongens enevælde, idet lovgivningsmagten lægges i hænderne på det repræsentative folkestyre. En sådan forfatning fik Danmark med grundloven af 5. juni 1849.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 36

◀ **Skattebevilgningsret** : I den kgl. anordning om provinsialstænder fra 1831 bestemtes det, at udkast til skattelove skulle forelægges stænderne.

I trykt udgave: Bind 3 side 167 linje 36

◀ **goddædige** : godgørende, velgørende.

I trykt udgave: Bind 3 side 168 linje 1

◀ **ude som et lille bitte spansk s** : spiller på et børnerim til udtælling ved lege: »Ennege, benege, Sukker til mig, / Aaber, daaber, donner til dig, / Der skal komme en Østenvind, / Kjør' en Baadsmand ud og ind, / Hans Navn skal man kalde / Kirum, Karum, Kobberpenge, / Es, Pres, / Du er ude som et spansk Es«. Jf. J.M. Thiele *Danske Folkesagn* (51,26) 3. samling, bd. 2, 1820, s. 140.

I trykt udgave: Bind 3 side 168 linje 2

◀ **Moment** : bruges som hos Hegel om en faktor i eller som en del af en helhed eller om en konstituent heri, jf. *Wissenschaft der Logik* (52,12) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 3, s. 108-111 (*Jub.* bd. 4, s. 118-121, *Suhr.* bd. 5, s. 111-115).

I trykt udgave: Bind 3 side 168 linje 30

◀ **liberum arbitrium** : lat. frit valg, fri vilje, vilkårlig frihed.

I trykt udgave: Bind 3 side 169 linje 33

◀ **Udelukkelse ... Modsætning til Mediation** : Ifølge »det udelukkede tredjes princip« er et givet subjekt enten A eller ikke-A – et tredje gives ikke. Hvis man har frakendt et subjekt bestemmelsen A, har man derfor samtidig tillagt det bestemmelsen ikke-A. Hegelianerne tog afstand fra den klassiske logiks grundregler, bl.a. det omtalte udelukkelsesprincip, idet de fandt, at bestræbelsen på at undgå sådanne absolutte modsigelser netop førte logikken ind i sådanne modsigelser. Om modsigelsens grundsætning 166,25.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 1

◀ **et radikalt Onde** : henviser til Kants udvikling af en fornuftsreligion i *Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, Königsberg 1793. Det antages her, at såvel det gode som det radikalt onde princip findes i menneskets tilværelse. Det onde skyldes hverken menneskets sanselighed, dets moralske forfald eller dets onde vilje, men en hang til det onde, som træder frem i dets omorganisering af motiver. Selv om man ved, at egoismen må underkastes samfundets fælles moral, kan det radikalt onde fx bevirke, at man gør opfyldelsen af det egennyttige til betingelse for at ville underkaste sig sådanne fælles regler.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 2

◀ **Philosophien ... det Logiske, Naturen, Historien** : Traditionelle filosofiske discipliner i den tyske idealisme, jf. Hegel *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* bd. 1 »Die Logik«, bd. 2 »Die Naturphilosophie« og bd. 3 »Die Philosophie des Geistes« (34,34).

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 3

◀ **her hersker Friheden** : 52,12.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 7

◀ **Nødvendighed er Bevægelsen i Verdenshistorien** : sigter til grundtanken i den hegelske tænkning, at historien ikke blot udvikler sig, men udvikler sig med nødvendighed. Det konkrete ses dermed som underlagt det ideelle.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 15

◀ **verdenshistorisk Individualitet** : Dette begreb er blevet præget af Hegel, der analyserer det med Cæsar, Alexander og Napoleon som eksempler, jf. fx *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (28,11) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 9, 1837, s. 37f. (*Jub.* bd. 11, s. 59f., *Suhr.* bd. 12, s. 45f.).

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 17

◀ **de Gjerninger ... følge ham** : sigter til Åb 14,13, hvor det om de troende, »som fra nu af dør i Herren«, hedder, at »de skal hvile efter deres møje, for deres gerninger følger dem«.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 18

◀ **inept** : upassende, urimelig, flov.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 29

◀ **Hexemestere** : troldmænd, folk, der kan udføre noget usædvanligt.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 30

◀ **man taler om den organiserende Proces i Naturen** : sigter til en udbredt opfattelse i den romantiske naturfilosofi, jf. fx den ty. teolog Fr. Schleiermachers *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre* (1803) / *Entwurf einer System der Sittenlehre*, udg. af Schweizer, 1835, der er en udviklingslære, hvor etikken udfoldes i form af en organiserende og formende proces. Jf. endvidere *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* (34,34) i *Hegel's Werke* (28,11) bd. 7,1, 1842, s. 501f. (Jub. bd. 9, s. 527f., *Suhr.* bd. 9, s. 394f.), hvor der er tale om en »organische Prozeß« i naturen.

I trykt udgave: Bind 3 side 170 linje 35

◀ **ligesom Udelukkelse** : 170,1.

I trykt udgave: Bind 3 side 171 linje 22

◀ **et radikalt Onde** : 170,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 171 linje 23

◀ **statuerer** : fastsætter, påstår, antager.

I trykt udgave: Bind 3 side 171 linje 24

◀ **han vinder ... og han taber sig selv** : 164,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 171 linje 34

◀ **fornemlig** : først og fremmest, især.

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 2

◀ **tage Skade paa Din Sjæl** : spiller på Jesu ord i Matt 16,26: »Thi hvad gavner det Mennesket, om han vinder den ganske Verden, men tager Skade paa sin Sjæl?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 9

◀ **et Menneske større end Englene** : spiller måske på Sl 8,6, hvor Gud lovprises, fordi han har ladet mennesket blive »lidet ringere end Englene« (GT-1740); dette citeres i Hebr 2,7, hvor det i lidt ændret form anvendes om Jesus: »Et Lidet gjorde du ham ringere end Englene« (NT-1819). Jf. også Hebr 1,4, hvor det om Jesus hedder: »han er bleven saa meget ypperligere end Englene, som han haver arvet et herligere Navn fremfor dem« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 10

◀ **Øiet er det, der sidst mættes** : spiller på talemåden »Vorherre mætter maven før øjnene«.

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 14

◀ **i et foregaaende Brev** : jf. *Enten – Eller. Anden Deel* (forkortet EE2), SKS 3, 50.

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 22

◀ **skiller Himlen sig ligesom ad** : spiller på beretningen om Jesu dåb, Mark 1,9-11; da Jesus steg op af vandet, »saae han Himlene adskilte« (NT-1819) og Ånden dale ned over sig som en due, og der lød en røst fra himlen: »Du er min elskede søn, i dig har jeg fundet velbehag«.

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 33

◀ **hvad intet dødeligt Øie kan see** : spiller formentlig på udtrykket: »Hvad intet øje har set og intet øre

hørt« i 1 Kor 2,9, anvendt om det, Gud ved Ånden har åbenbaret for mennesker.

I trykt udgave: Bind 3 side 172 linje 35

◀ **Som en Arving ... før han er bleven myndig** : spiller på Gal 4,1-2: »Så længe en arving er umyndig, adskiller han sig ikke fra en træ, skønt han er herre over alt; han står under formyndere og forvaltere indtil den tid, hans far forud har fastsat«.

I trykt udgave: Bind 3 side 173 linje 2

◀ **Kunstbrødre** : kunstnerkammerater.

I trykt udgave: Bind 3 side 176 linje 1

◀ **Jagtliebhaber** : ty. jagtelsker.

I trykt udgave: Bind 3 side 176 linje 5

◀ **Personligheden er ... Alt dreier sig** : sigter til L. Holbergs komedie *Den Pantsatte Bonde-Dreng* (1731) 2. akt., 8. scene: »Sundheden er det kostbareste Klenodie man har i Verden«, *Den Danske Skue-Plads* (77,28) bd. 4 [s. 162]. Holberg henviste ofte til væskelæren, der forklarede forbindelsen mellem det psykiske og det fysiske ud fra fire legemsvæsker (blod, slim, gul galde, sort galde). Den konkrete blanding blev anset som årsag til de fire temperament (sangvinsk, flegmatisk, kolerisk hhv. melankolsk) og til en række sygdomme, som man formodede var begrundet i manglende balance mellem legemsvæskerne. Først med patologiens opdagelse af cellerne i 1838 blev væskelæren endeligt kasseret.

I trykt udgave: Bind 3 side 176 linje 16

◀ **diplomatsk Charge** : en diplomatisk rang, en post inden for diplomatiet.

I trykt udgave: Bind 3 side 176 linje 26

◀ **Livs-Anskuelser ... man skal nyde Livet** : Eudaimonismen hævder som etisk standpunkt, at lykke er det højeste gode, idet hensynet til menneskets lyksalighed ses som begrundelse for opfyldelse af almene pligter. Hedonisterne derimod opfattede lysten eller nydelsen – især den sanselige – som livets højeste glæde; det gælder fx den gr. filosof Epikur (341-270 f.Kr.), hvis lære (epikuræisme) blev vulgariseret af bl.a. stoikerne.

I trykt udgave: Bind 3 side 177 linje 27

◀ **Keiser Nero** : Nero Claudius Cæsar (37-68) rom. kejser (54-68), lod sig først lede af gode rådgivere som Seneca og Burrus, men blev prototype på den degenererede romeradel. Hans sanselighed og mistænksomhed førte til vild grusomhed; hans mor og hustru var blandt dem, han dræbte.

I trykt udgave: Bind 3 side 179 linje 27

◀ **han brændte Rom ... Trojas Ildebrand** : Den rom. historiker Sveton beretter i kapitlet om kejser Nero i *De vita Caesarum* 6, 38, at han lod store dele af Rom nedbrænde. Jf. *Caji Svetonii Tranqvilli Tolv første Romerske Keiseres Levnetsbeskrivelse*, overs. af J. Baden (101,30), bd. 2, s. 102-104, hvor det bl.a. fortælles om Nero: »Da han tog denne Brand i Øiesyn fra det Mæcenatiske Taarn, og glædede sig ved den smukke Lue, som han kaldte den, besang han i sin bekiendte sceniske Dragt Troja's Erobring«. – Nedbrændingen af oldtidsbyen Troja i det nordvestlige Lilleasien har Homer skildret i sagnene om den trojanske krig *illiaden*.

I trykt udgave: Bind 3 side 179 linje 30

◀ **en ældre Kirkelære ... Tungsind blandt Cardinalsnyder** : Der tænkes formentlig på den lære, som blev fremsat af bl.a. pave Gregor den Store (o. 540-604), biskop Isidor af Sevilla (o. 560-636) og biskop Jonas af Orléans (d. 844), at »tristitia« (bedrøvelse, misfornøjelse, tungsind) er en af de syv hovedlaster (»septem principalia vitia«). Biskop Jonas opregner også »acedia« (sløvhed, tungsind) og definerer det som: »otiositas« (lediggang), »tristitia« og »cenodoxia« (forfængelighed, indbildskhed). Jf. s. 139 note q i W.M.L. de Wette *Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie* (65,33). – Kardinalsnyder, dvs. hovedsnyder, svarer her til hovedlaster.

I trykt udgave: Bind 3 side 180 linje 20

◀ **Brøde** : forseelse, skyld.

I trykt udgave: Bind 3 side 180 linje 27

◀ **Lictorer** : gammelromerske betjente, der gik foran de højere øvrighedspersoner, når de viste sig offentligt. Som tegn på øvrighedspersonernes magt over liv og død bar lictorerne et knippe af stokke med en fremstikkende økse.

I trykt udgave: Bind 3 side 180 linje 30

◀ **bagved Øiet ligger Sjælen som et Mørke** : spiller formentlig på Matt 6,22-23: »Øjet er legemets lys. Er dit øje klart, er hele dit legeme lyst; men er dit øje mat, er hele dit legeme mørkt. Hvis nu lyset i dig er mørke - hvilket mørke!«

I trykt udgave: Bind 3 side 181 linje 12

◀ **Caligula ønsker ... Hoveder sad paa een Hals** : Den romerske kejser Cajus Cæsar Caligula (12-41 e.Kr.) blev efter udnævnelsen år 37 beruset af sin magt, som han mente var guddommelig. Han foretog talrige henrettelser. Udtrykket stammer fra Sveton (101,30).

I trykt udgave: Bind 3 side 182 linje 13

◀ **Kjød af vort Kjød og Been af vore Been** : spiller på beretningen om kvindens skabelse af et ribben fra Adam, som siger, da han ser hende: »Nu er det ben af mine ben og kød af mit kød«, 1 Mos 2,23.

I trykt udgave: Bind 3 side 182 linje 33

◀ **hiin Pharisæer ... et ganske andet Menneske** : sigter til lignelsen om farisæeren og tolderen, hvor farisæeren stiller sig op i templet og beder: »Gud, jeg takker dig, fordi jeg ikke er som andre mennesker (...)*«*, Luk 18,11.

I trykt udgave: Bind 3 side 183 linje 2

◀ **instar omnium** : lat. i stedet for alle andre, gælder for alle andre, som prototype.

I trykt udgave: Bind 3 side 183 linje 27

◀ **den, hele det unge Tydskland og Frankrig sukker under** : Byronisme, spleen, Weltschmerz, ennui er betegnelser for den livstræthed og æsteticisme og for det værditab, som var fælles for de europæiske romantister. 'Det unge Tyskland' er en litterær strømning 1830-50, der bl.a. omfattede L. Börne (1776-1826) og H. Heine (1797-1856). Den karakteriseres ved modstanden mod absolutismen, den ortodokse kirkelighed og de moralske og samfundsmæssige dogmer samt ved kampen for individualisme og frihed i politisk-religiøse spørgsmål. De romantistiske opgør mod idealisme og biedermeier medførte krav om realisme og en tættere forbindelse mellem litteraturen og den politiske kamp på baggrund af julirevolutionen i Paris 1830 samt radikale forfattere som G. Sand (1804-76) og L. Saint-Simon (1675-1755). 'Det unge' Frankrigs ledende forfatter, Th. Gautier (1811-72), provokerede ved at proklamere l'art pour l'art, dvs. kunsten for kunstens egen skyld, og ved at forudsige, at kunsten overlever, mens virkeligheden forgår. Også A. de Musset (1810-57) var præget af tidens Weltschmerz.

I trykt udgave: Bind 3 side 183 linje 30

◀ **Indigestion** : dårlig fordøjelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 183 linje 35

◀ **Epicuræisme** : 177,27.

I trykt udgave: Bind 3 side 185 linje 8

◀ **bestandig kaster Betingelserne bort** : sigter måske til Antisthenes, jf. Diogenes Laërtius »Antisthenes« 9-14, i *Diogenis Laertii de vitis Philosophorum* bd. 1-2, Leipzig 1833, ktl. 1109; bd. 1, s. 254f., og *Diogen Laërtes filosofiske Historie* (71,7) bd. 1, s. 234-236 (186,1 og 186,2).

I trykt udgave: Bind 3 side 185 linje 10

◀ **bespændte alle 5 Verdensdele** : omspændte hele jorden, som i samtiden blev inddelt i fem verdensdele.

I trykt udgave: Bind 3 side 185 linje 33

◀ **holdt alle Verdens Børser i sin Børs** : havde alle verdens markeder i sin pung, dvs. under kontrol.

I trykt udgave: Bind 3 side 185 linje 34

◀ **hiin snedige Epicuræer** : 177,27.

I trykt udgave: Bind 3 side 185 linje 36

◀ **Cyniker** en: tilhænger af den filosofiske skole, der blev stiftet af den gr. filosof Antisthenes (ca. 455-360 f.Kr.), en af Sokrates' disciple; skolen blev kaldt den kyniske og dens tilhængere kynikerne, der fik øgenavnet »hundefilosofferne«, fordi de demonstrativt forkastede samfundets almindelige konventioner. De søgte at frigøre sig fra deres lyster og behov ved at gøre sig uafhængige af andre mennesker og ydre ting og således opnå selvtilstrækkelighed (autarkeia). De anerkendte ingen sociale og nationale grænser; efter deres opfattelse var alle underkastet den samme gud, som må dyrkes ved stræben efter en moralsk fuldkommenhed, så man i sine handlinger fremstår som et dydsmønster. Den kyniske skoles mest kendte discipel var Diogenes fra Sinope.

I trykt udgave: Bind 3 side 186 linje 1

◀ **bestandig havde Betingelser at kaste fra sig** : kynikerne opfattede fuldstændig frihed fra livets ydre goder som et kendetegn på visdom (185,10).

I trykt udgave: Bind 3 side 186 linje 2

◀ **elsk mig lidt og elsk mig længe** : ordsprog, der kendes i forskellige variationer: elsk mig lidt, men elsk mig længe, og: elsk mig lidt, elsk mig længe, jf. N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, nr. 513, s. 19.

I trykt udgave: Bind 3 side 186 linje 34

◀ **at et Menneske tog Skade paa sin Sjæl** : 172,9.

I trykt udgave: Bind 3 side 187 linje 15

◀ **actuel** : virkelig, virkelighedsbestemt.

I trykt udgave: Bind 3 side 188 linje 18

◀ **Alts Forfængelighed** : 163,14.

I trykt udgave: Bind 3 side 188 linje 19

◀ **teleologisk** : af hensyn til et formål.

I trykt udgave: Bind 3 side 189 linje 23

◀ **staaer, ligesom hine Arbeidere ... ledig paa Torvet** : sigter til lignelsen om arbejderne i vingården, hvor en vingårdsmand flere gang i løbet af dagen går ud og hver gang ser nogle stå ledige på torvet, som han lejer og sender hen i sin vingård, Matt 20,1-16.

I trykt udgave: Bind 3 side 189 linje 23

◀ **Du dør daglig ... ellers tager dette Ord** : sigter til 1 Kor 15,31, hvor Paulus skriver: »Jeg dør dagligen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 189 linje 27

◀ **trainere** : forberede sig, træne.

I trykt udgave: Bind 3 side 191 linje 26

◀ **Cavallerist** : rytter, soldat til hest.

I trykt udgave: Bind 3 side 192 linje 1

◀ **Pretention** : fordringsfuldhed, indbildskhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 192 linje 33

◀ **Receptionsstykke** : værk, der giver en kunstner adgang til et akademi.

I trykt udgave: Bind 3 side 193 linje 29

◀ **Eventyr af Musæus om Rolands 3 Riddersvende** : J.K. A. Musäus [på titelbladet: Musæus] »Rolands

Knappen« i *Volksmärchen der Deutschen*, udg. af C.M. Wieland (37,27), bd. 1, s. 155ff. Jf. »Rolands Vaabendrager« i *Musæus' Folkeæventyr*, overs. af Fr. Schaldemose (37,27), bd. 1, s. 108-160.

I trykt udgave: Bind 3 side 194 linje 21

◀ **Er willigte ... Sentimental-Geist verrieth** : »Han samtykkede, som det lod, ugjærne, og Prindsessens Phantasie fremtryllede hende Billedet af den skønneste Mand, som hun med spændt Forventning meende at see. Men hvilken Contrast mellem Ideal og Original, da der ikke kom Andet tilsyne end et almindeligt Hverdagsansigt, et af de ganske sædvanlige Mennesker, hvis Physionomi hverken røber Geniblik eller Sentimentalaand?« *Musæus' Folkeæventyr* bd. 1, s. 144f.

I trykt udgave: Bind 3 side 194 linje 32

◀ **allgemeines** : ty. almindelig, almen; Musäus har »gemeines«, simpel, jævn, almindelig.

I trykt udgave: Bind 3 side 194 linje 36

◀ **gjækket** : narret, spillet et puds.

I trykt udgave: Bind 3 side 195 linje 8

◀ **per mare ... per saxa, per ignes** : lat. »på flugt fra fattigdom over hav, over klipper, gennem ild«. Citat fra Horats *Epistolarum* 1, 1, 46, jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 224.

I trykt udgave: Bind 3 side 195 linje 17

◀ **in mente** : lat. i tankerne, i hukommelsen, i sinde.

I trykt udgave: Bind 3 side 196 linje 31

◀ **Aanden lader sig ikke spotte** : spiller dels på Gal 6,7: »Gud lader sig ikke spotte«, dels på Matt 12,31: »Al synd og bespottelse skal tilgives, men bespottelsen mod Ånden skal ikke tilgives«.

I trykt udgave: Bind 3 side 197 linje 3

◀ **nisus formativus** : lat. formende stræben, skaberkraft.

I trykt udgave: Bind 3 side 198 linje 21

◀ **Soireerne** s: aftenselskaberne.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 8

◀ **til den sidste Hviid** : talemåde: til det yderste. En hvid var i middelalderen en sølv mønt af ringe værdi: 1/3 dansk skilling.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 10

◀ **Vittigheden** : åndrigheden, forstandigheden, klogskaben.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 10

◀ **Vand endnu i Seinen** : betydningen ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 11

◀ **Krudt i Kramboden** : betydningen ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 11

◀ **Reiseselskab til enhver Tid af Dagen** : betydningen ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 11

◀ **Qvinden (...) det er dog fra hende Frelsen kommer** : hentyder formentlig til 1 Mos 3,15, hvor Gud siger til slangen: »Jeg sætter fjendskab mellem dig og kvinden, mellem dit afkom og hendes: Hendes afkom skal knuse dit hoved, og du skal bide hendes afkom i hælen«, traditionelt forstået som en forudsigelse af, at kvindens afkom, nemlig Kristus, der fødes af en kvinde, jomfru Maria, skal dræbe Djævelen og dermed bringe frelsen til mennesker. Jf. også 1 Tim 2,15: »Men frelses skal hun, ved børnefødslen (...)«, der er blevet forstået som udtryk for, at kvinden skal frelses, fordi frelseren, Kristus, fødes af en kvinde, jomfru Maria.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 20

◀ **har en Kvinde end styrtet Mennesket i Fordærvelsen** : spiller på syndefaldsberetningen, hvor det er kvinden, der forleder manden til at spise af frugten på træet til kundskab om godt og ondt, som Gud havde forbudt dem at spise af, 1 Mos 3,1-6. Jf. også 1 Tim 2,14: »det var ikke Adam, der blev forledt, men kvinden lod sig forlede og overtrådte budet«.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 22

◀ **af 100 Mænd ... 1 frelses ved ... guddommelig Naade** : spiller på lignelsen om det vildfarne får, Matt 18,12-14, hvor det fortælles om en mand, som har 100 får, hvoraf ét forvilder sig bort, at han forlader de 99 for at lede efter det vildfarne; og lykkes det ham at finde det, glæder han sig mere over det ene end over de 99, der ikke fór vild.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 24

◀ **Qvinden ... for den Skade, hun har gjort** : spiller dels på Matt 16,26: »Thi hvad gavner det Mennesket, om han vinder den ganske Verden, men tager Skade paa sin Siel? Eller hvad kan et Menneske give til Vederlag for sin Siel?« dels på syndefaldsberetningen i 1 Mos 3,1-6.

I trykt udgave: Bind 3 side 199 linje 30

◀ **min Overbeviisning, min Seir over Verden** : spiller formentlig på 1 Joh 5,4, hvor der bl.a. står: »vor Tro er den Seier, som haver overvundet Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 200 linje 18

◀ **af Din ganske Sjæl og af al Din Tanke** : spiller formentlig på Mark 12,30: »Og du skal elske Herren din Gud, af dit ganske Hierte, og af dit ganske Sind, og af din ganske Styrke« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 201 linje 4

◀ **hiin Kvinde, der falbød Tarqvinus ... den sidste Trediedeel** : gengivelse af beretningen om den rom. kong Tarqvinus Superbus' køb af bøger med sibyllinske orakelord af en fremmed kvinde, jf. Dionysios fra Halikarnassos' romerske historie (*Ἱστορία ἀρχαιολογία, Antiquitates Romanæ*), 4, 62, 1-6, i *Dionysius von Halikarnaß Werke. Urgeschichte der Römer*, overs. af G.J. Schaller, 4 dele i 1 bd., Stuttgart 1827-32, ktl. 1112; 4. del, 1832, s. 493f.

I trykt udgave: Bind 3 side 201 linje 6

◀ **han, der har dem, er som den, der ikke har dem** : spiller formentlig på 1 Kor 7,29-31, hvor Paulus skriver: »Herefter skal de gifte være, som om de ikke var gift, de grædende, som om de ikke græd, de, der glæder dig, som om de ikke glædede sig, de, der køber, som om de ingenting fik, og de, der gør brug af verden, som om de ikke udnyttede den«.

I trykt udgave: Bind 3 side 201 linje 35

◀ **Du har ofte sagt ... en Menneske-Offring** : jf. *EE1*, *SKS* 2, 27 og 45.

I trykt udgave: Bind 3 side 202 linje 8

◀ **bære disse Gudebilleder i sig** : spiller på Alkibiades' udsagn om Sokrates i Platons *Symposion* kap. 33: »Han forstiller sig for Menneskene og har altid sin Spøg med dem. Men naar han var alvorlig og hans Indre aabnet, veed jeg ikke, om nogen har skuet Guddomsbillederne i hans Sjæl. Jeg har engang skuet dem, og de forekom mig saa guddommelige, gyldne, over al Maade skjønnede og beundringsværdige, at jeg besluttede øieblikkelig at maatte gjøre alt, hvad Sokrates befalede«. Jf. *Udvalgte Dialoger af Platon* bd. 1-8, overs. af C.J. Heise, Kbh. 1830-56, (bd. 1-3, 1830-38, ktl. 1164-1167); bd. 2, 1831, s. 91.

I trykt udgave: Bind 3 side 202 linje 23

◀ **Der har ... med Tvivl** : 97,29.

I trykt udgave: Bind 3 side 203 linje 9

◀ **hvori Tvivlen er forskjellig fra Fortvivlelse** : Jf. fx Hegel *Phänomenologie des Geistes* (28,11) i *Werke* (28,11) bd. 2, 1832, s. 63ff. (*Jub.* bd. 2, s. 71ff.; *Suhr.* bd. 3, s. 72ff.).

I trykt udgave: Bind 3 side 203 linje 12

◀ **Folk** : 97,27.

I trykt udgave: Bind 3 side 203 linje 28

◀ **sympathetiske** : sympatiske eller sympatiserende, medlidende, ligestemte, deltagende.

I trykt udgave: Bind 3 side 203 linje 36

◀ **enkelte af Tydscklands Philosopher** : jf. fx J.G. Fichte (67,31) *Die Bestimmung des Menschen* (146,30), hvis første bog bærer titlen »Zweifel«, en tvivl, der på sin vis munder ud i en form for fortvivlelse, s. 38-42.

I trykt udgave: Bind 3 side 204 linje 3

◀ **formeentlige** : antagne, påståede, indbildte.

I trykt udgave: Bind 3 side 204 linje 15

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, slet ikke.

I trykt udgave: Bind 3 side 204 linje 23

◀ **en algebraisk Størrelse** : bogstavstørrelse, der kan tillægges forskellige værdier i en ligning.

I trykt udgave: Bind 3 side 206 linje 26

◀ **Naturen er skabt ... af Intet** : Det er en udbredt kristen opfattelse af skabelsesberetningen i 1 Mos 1, at Gud skabte alt af intet, altså også naturen og menneskene.

I trykt udgave: Bind 3 side 207 linje 7

◀ **af mit inderste Væsen** : 201,4.

I trykt udgave: Bind 3 side 207 linje 34

◀ **han har elsket mig først** : spiller på 1 Joh 4,19: »Vi elsker, fordi han [Gud] elskede os først«.

I trykt udgave: Bind 3 side 208 linje 5

◀ **Faderens Brøde ... paa Sønnen** : spiller måske på 2 Mos 20,5 (322,28).

I trykt udgave: Bind 3 side 208 linje 9

◀ **ikke Katheder-Viisdom (...)** **ikke lært det i Høresalene** : spiller på *Labyrinthen* (49,13), hvor J. Baggesen siger: »Jeg vil ikke gamse [snappe med munden] efter Viisdom over for noget Catheder i nogen Høresal; thi sande Principier gamses ikke engang saa let, som Fluere«. Jf. *Danske Værker* (49,13) bd. 8, 1829, s. 70.

I trykt udgave: Bind 3 side 208 linje 16

◀ **Høresalene** : auditorierne.

I trykt udgave: Bind 3 side 208 linje 18

◀ **jeg, der endnu som Ægteemand ... seirrige Banner** : jf. *EE2, SKS* 3, 45.

I trykt udgave: Bind 3 side 209 linje 9

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 3 side 210 linje 6

◀ **nil ad ostentationem, omnia ad conscientiam** : lat. ingenting for at vise sig, alting ifølge samvittigheden. Kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 210 linje 23

◀ **Qvietisme** : en retning inden for den kristne etik, hvori idealet var, at viljen skulle renses fuldstændig for alt begær og al selvoptagethed, så sjælen kunne befries for al sin egen interesse og kun skue Gud og hans herlighed; inden for mystikken blev det kvietistiske ideal skærpet, således at målet blev selvets totale opgivelse, for at sjælen kunne finde hvile ved at synke ned i Gud, som en dråbe forsvinder i det uendelige hav. Jf. W.M.L. de Wette *Lærebog i den christelige Sædelære* (65,33), s. 158-161.

I trykt udgave: Bind 3 side 210 linje 26

◀ **Skriften siger ... hvad skulde være ham til Vederlag** : jf. Matt 16,26 (172,9).

I trykt udgave: Bind 3 side 210 linje 34

◀ **det Ord: Synd mod den Hellig-Aand** : forekommer ikke direkte i NT, men forestillingen kommer flere steder til udtryk, fx i Matt 12,31 og Mark 3,29 (197,3).

I trykt udgave: Bind 3 side 211 linje 6

◀ **Skriftens Ord ... Ord, der er talet** : jf. Matt 12,36.

I trykt udgave: Bind 3 side 213 linje 24

◀ **substituerer** : indsætter.

I trykt udgave: Bind 3 side 214 linje 28

◀ **en Don Juan** : 55,12 og 96,8.

I trykt udgave: Bind 3 side 216 linje 7

◀ **en Faust** : 95,31 og 202,34.

I trykt udgave: Bind 3 side 216 linje 7

◀ **en Røvercapitain** : sigter formentlig til Fr. Schillers skuespil *Die Räuber* i *Schillers sämtliche Werke* (107,35) bd. 2, s. 1-176.

I trykt udgave: Bind 3 side 216 linje 8

◀ **enervere** : udmarve, svække.

I trykt udgave: Bind 3 side 218 linje 3

◀ **lad os være Mennesker ... Jyder for vor Herre** : sammensætning af to talemåder. Den første forekommer i formen: »Lad os nu være Mennesker«, der anvendes af Poppedrenge i H.C. Andersens eventyr »Lykkens Kalosker«, *Tre Digtninger*, Kbh. 1838, s. 42-44. Den anden kendes fra J.H. Wessels digt »Den jydsk Cavalier«, jf. *Samlede Digte af Johan Herman Wessel*, udg. af A.E. Boye, Kbh. 1832, s. 207: »En Jyde var – maaskee / Du dig alt laver til at lee; / Men, søde Siel! betænk, at vi, desværre, / Er' alle Jyder for vor Herre«. Bag den sidste talemåde ligger udtrykket: »Vi er alle syndere for Vorherre«, der har sin rod i Rom 3,23: »alle har syndet og har mistet herligheden fra Gud«.

I trykt udgave: Bind 3 side 218 linje 12

◀ **det nyere Drama** : Enheden af det skønne, det gode og det sande, som blev fastholdt af fx A. Oehlenschläger og H.C. Ørsted, splittedes i den senere generations danske romantisme, inspireret af bl.a. Lord Byron (31,5) og H. Heine. J.L. Heibergs *Nye Digte* (32,17) var et prominent dansk udtryk for denne tendens. Samlingens drama, *En Sjæl efter Døden*, lader i 3. akt digteren formulere den nye æstetik: »Hvis jeg var god, jeg digted slet, / Men jeg er slet, og digter godt, / Den Lod har mig min Musa givet; / Hun vil, at jeg især af Det / Skal røres, som i Stort og Smaat / Mig selv just manglet har i Livet«, s. 112.

I trykt udgave: Bind 3 side 218 linje 15

◀ **Urtekræmmersvend** : sigter formentlig til Ludvig Thostrup, svend hos kræmmeren Mikkel Stolpe i Th. Overskous lystspil Østergade og Vestergade, eller: Det er Nytaarsdag i Morgen, 2. udg., Kbh. 1840 [1828] (*Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 121, bd. 6 [nr. 12, bd. 1]). Ved genudgivelsen af stykket, som havde stor succes på Det kgl. Teater med ca. 25 opførelser mellem 1828 og 1843, tilføjede Overskou en fortale med et brev til skuespilleren C.N. Rosenkilde, der havde spillet rollen som Ludvig Thostrup flere gange. I brevet giver Overskou følgende karakteristik af denne figur: »I Ludvig har jeg villet fremstille Billedet af et af Naturen godt Menneske, som en indskrænket, eensidig Opdragelse har havt en skadelig Indflydelse paa. Trine i Aprilsnarrene [vaudeville af J.L. Heiberg, Kbh. 1826] er hans Modstykke; hun har Hoved, men hendes Hjertes naturlige Følelser ere blevne kvalte og forskruede ved Opdragelsen; han har Hjerte, men hans Smule Hoved er næsten ganske gaaet til Grunde under hellige Bøgers Læsning. Hun har Verdenskundskab og Evner til at sladdre med og brillere i det sociale Liv; for ham er Verden og dens Færd en lukt Bog, og hans aldeles Mangel paa Kjendskab dertil isolerer ham aldeles, ja hans ypperlige Hjerte kan ikke engang, just derfor, vinde ham en ellers fornuftig Piges Kjærlighed (...). Han teer sig intetsteds som Hyklerin; hans Ivrighed mod Verdens Forfængelighed og hans Kjærlighed til Ane komme fra hans Hjertes Inderste«, s. 4.

I trykt udgave: Bind 3 side 218 linje 17

◀ **Oscillationer** : svingninger.

I trykt udgave: Bind 3 side 220 linje 7

◀ **æquale temperamentum** : lat. ligeligt tempereret stemning (i musikken om den stemning, hvor alle toneintervaller kunstigt er gjort lige store); ligevægtig sindsstemning (176,16).

I trykt udgave: Bind 3 side 220 linje 35

◀ **jeg er den, jeg er** : spiller dels på 2 Mos 3,14, hvor Gud på Moses' spørgsmål om, hvad hans navn er, svarer: »Jeg er den, jeg er«, dels på Joh 13,19, hvor Jesus siger: »Jeg siger det til jer allerede nu, inden det sker, for at I, når det er sket, skal tro, at jeg er den, jeg er«, jf. også Joh 8,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 221 linje 3

◀ **Narcissus** : I gr. mytologi er Narcissos en skøn og tilbedt yngling, der efter en jagt lagde sig ned ved en kilde for at slukke sin tørst og fik øje på sit eget spejlbillede og forelskede sig i det; han fængsledes til stedet, hentæredes af sin kærlighed til sig selv og døde. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie* (52,21), s. 1225. Narcissos' forelskelse i sig selv og begær efter sig selv er beskrevet af bl.a. Ovid i *Metamorphoses (Forvandlinger)* 3, 402-510, jf. P. Ovidii Nasonis opera, udg. af A. Richter, bd. 1-6, Leipzig 1828, ktl. 1265; bd. 2, s. 65ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 221 linje 31

◀ **den evige Magt, hvis Ild ... uden at fortære det** : spiller på historien om Guds åbenbaring for Moses i den brændende tornebusk, »Moses så, at busken stod i lys lue, men at den ikke blev fortæret af ilden«, 2 Mos 3,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 2

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 8

◀ **Docent** : lærer, person, der forelæser eller taler belærende.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 11

◀ **Praktikus** : person, der udøver en kunst eller videnskab, praktiserende, erfaren mand.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 12

◀ **den Ulykkeligste det Allerlykkeligste** : jf. *EE1,SKS 2, 222*.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 13

◀ **Prædestinations-Theori** : teori, der bygger på forestillingen om forudbestemmelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 18

◀ **tiltrods for Nogen** : (mindst) lige så godt som nogen anden.

I trykt udgave: Bind 3 side 222 linje 22

◀ **en ung Pige ... at blive Jesuit** : svarer til en bemærkning af Regine Olsen om SK. »Af hende eksisterer et prophetisk Ord om mig: Du ender bestemt med at blive Jesuit«, skrev SK i forsommeren 1848 i journalen *NB*⁵ (jf. *Pap. IX A 131*). Og han tilføjede: »Det er nemlig i ungdommelig Phantasies Romantik Jesuitisme: den Stræben, hvis τέλος [mål] gaaer ganske ud over denne Ungdommeligheds Forstand«.

I trykt udgave: Bind 3 side 223 linje 1

◀ **Er liig en flygtig Ven ... møder** : citat fra selskabssangen »Hver Glædens Ven« af den da. digter og oversætter Rasmus Frankenau (1767-1814), jf. *Samlede Digte*, Kbh. 1815, s. 283-285, der har: »Glæden er liig en flygtig Ven, / Som paa en Reise man finder«.

I trykt udgave: Bind 3 side 224 linje 1

◀ **Don Juan ... og Munterhed** : sigter til Mozarts opera *Don Juan*. Udtrykket findes dog ikke i *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse (64,28), men i 1. akt, 18. scene, synger Don Juan: »Op til Fryd! Ei værer lade, / Sorgen huses ei herinde! / Søde Glæde! vær Værtinde / Ved vor

overgivne Fest! / Vinen blinker, Glæden vinker / Synger, dandser, leer og klinker! Den meest glade blandt de Glade / Er i Dag min beste Giest«, s. 56, og lidt senere: »Ja! kom, os Glæden kalder! / Hør hist dens Toner lyde / Kom, kom, og følg med mig!«, s. 59.

I trykt udgave: Bind 3 side 224 linje 6

◀ **vælig** : fyrig.

I trykt udgave: Bind 3 side 224 linje 12

◀ **in mente** : lat. i tankerne, i hukommelsen, i sinde.

I trykt udgave: Bind 3 side 224 linje 19

◀ **bygger paa en fast Grundvold** : spiller på Jesu lignelse om huset, hvis grundvold var lagt på en klippe, og huset, som var bygget på sand, Matt 7,24-27.

I trykt udgave: Bind 3 side 224 linje 34

◀ **Scribe ... en evig Sorg** : sigter formentlig til Scribes lystspil *De Utrøstelige (Det Kongelige Theaters Repertoire nr. 145, bd. 7)*, Kbh. 1842. Den kvindelige hovedperson, den unge enkefru de Blangy, har hengivet sig til en evig sorg over sin afdøde mand. Den mandlige hovedperson, den unge grev de Bussieres, har ligeledes ladet sig besætte af utrøstelig sorg over sin forlovedes død dagen før deres bryllup. Ved et tilfælde mødes de, betror deres sorg til hinanden og forelsker sig i hinanden, og efter at forskellige forviklinger er ryddet af vejen, beslutter de at gifte sig med hinanden – og begges evige sorg er glemt. Stykket opførtes første gang på Det kgl. Teater i sommeren 1842 og spillede 8 gange frem til jan. 1843. – Scribe 225,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 225 linje 14

◀ **Tiden fortærer Tidens Børn** : spiller på beretningen i den gr. mytologi om den værste titan Kronos (gr. tid), der slugte sine fem børn, straks de var født, fordi en profeti havde forudsagt, at et af hans børn skulle støde ham fra tronen. Den yngste søn, Zeus, blev imidlertid reddet af moderen, voksede hurtigt til og fik af Metis (gr. klogskab) et brækmiddel, som han gav Kronos, så han gylpede alle de andre børn op. Herefter gik hele børnflokken til angreb på Kronos' magt. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie* (52,21), s. 1416. – Udtrykket har her samme betydning som talemåden: »Tiden læger alle sår«, der skyldes den gr. forfatter Menander (342-290 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 3 side 225 linje 29

◀ **Fatum** : lat. skæbne.

I trykt udgave: Bind 3 side 226 linje 4

◀ **Fynd i Taarer** : dyb følelse eller alvor i tårer; spiller formentlig på Th. Kingos salme »Sorrige og Elendighed, Suk og salte Øyne-taare«, hvor det i v. 12 hedder: »Er der ingen Fynd i Graad?«, *Aandelig Siunge-koors Anden Part* (1681), jf. *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo*, samlede og udg. af P.A. Fenger, Kbh. 1827, ktl. 203, s. 484, og nr. 507, v. 2, i *Den Danske Salmebog*.

I trykt udgave: Bind 3 side 226 linje 33

◀ **Tilregnelsen** : det at skylden tilregnes mennesket som dets egen betingelsesløse skyld.

I trykt udgave: Bind 3 side 227 linje 23

◀ **tviner** : (almuesprog) småhulker.

I trykt udgave: Bind 3 side 228 linje 10

◀ **Du vil vel have Noget at græde for** : spiller på det faste udtryk: »give en noget at græde for«, der ofte anvendes om at få et forkælet og smågrædende barn til at holde mund ved at true det med et ordentligt lag klø.

I trykt udgave: Bind 3 side 228 linje 11

◀ **Da Frelseren drog op ... dens Bedste** : spiller på beretningen om Jesu indtog i Jerusalem, hvor han græd over byen og sagde: »Vidste blot også du på denne dag, hvad der tjener til din fred«, Luk 19,41-42. Jf. *EE2, SKS 3, 321*.

I trykt udgave: Bind 3 side 228 linje 20

◀ **baadet** : gavnet.

I trykt udgave: Bind 3 side 228 linje 24

◀ **da det udvalgte Folk blev forskudt** : sigter ligeledes til beretningen om Jesu indtog i Jerusalem, hvor han videre sagde om byen, der repræsenterer jøderne, det udvalgte folk, at en dag skal dens fjender jævne den med jorden og ikke lade sten på sten tilbage i den, fordi den ikke kendte sin besøgelsestid, Luk 19,44.

I trykt udgave: Bind 3 side 228 linje 24

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 3 side 229 linje 19

◀ **Grækenland** : der tænkes formentlig især på kynikerne (186,1), til dels på stoikerne.

I trykt udgave: Bind 3 side 229 linje 22

◀ **Anachoreterne** : eneboerne. I kristendommens første århundreder var der mange, som trak sig tilbage fra det verdslige liv og levede totalt afsondret for at frigøre sig fra al sanselighed og opnå en indre sædelig og religiøs fuldkommenhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 229 linje 24

◀ **Kjede til** : manglende glæde ved.

I trykt udgave: Bind 3 side 230 linje 36

◀ **Mystikeren er ... indvortes Handling** : Jf. H.L. Martensen *Mester Eckart. Et Bidrag til at oplyse Middelalderens Mystik*, Kbh. 1840, ktl. 649, s. 47: »Men denne intellektuelle Kjærlighed til Gud kan ikke realiseres ved nogen empirisk Handlen i det virkelige Liv, der altid har Dette eller Hiint til Formaal; den realiseres kun som uendelig Beskuelse og salig Nydelse i Evighedens stille Rige«. Mystikken som en praksis, der beror på »en Række af absolute Handlinger«, omtales s. 48. B's opfattelse af mystikken stammer i en vis udstrækning fra Martensens afhandling og til dels fra J. Görres *Die christliche Mystik*, Regensburg og Landshut 1836-42, bd. 1-4, ktl. 528-532. Martensen kritiserer s. 4 Görres for at stå i »Middelalderens Tjeneste«, idet han i de første bind af sit værk har ladet sig gribe af mystikken og derfor ikke har kunnet fremstille den i et klart, uhildet overblik.

I trykt udgave: Bind 3 side 231 linje 5

◀ **desultorisk** : lat. ustadig, flygtig.

I trykt udgave: Bind 3 side 231 linje 11

◀ **en Mystikers Klager over de matte Øieblikke** : kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 231 linje 17

◀ **At et Menneske skal elske ... er Saligheden selv** : spiller på samtalen mellem Jesus og en lovkyndig, der ønskede at vide, hvad man skal gøre for at arve evigt liv. Da manden havde svaret med henvisning til loven: »Du skal elske Herren din Gud af hele dit hjerte og af hele sin sjæl og af hele dit sind (...)«, sagde Jesus: »Du har svaret rigtigt. Gør det, så skal du leve«, Luk 10,25-28.

I trykt udgave: Bind 3 side 232 linje 31

◀ **Ord af Samuel ... Vædderens Fedme** : jf. 1 Sam 15,22.

I trykt udgave: Bind 3 side 233 linje 2

◀ **Naar saaledes en Mystiker ... til Gud** : henviser muligvis til »Mester Eckarts Prædiken« i H.L. Martensen *Mester Eckart* (231,5) s. 26-28, hvor Mester Eckehart redegør for sit syn på forholdet mellem Gud og menneske.

I trykt udgave: Bind 3 side 233 linje 4

◀ **lade sin Aand ... hans Aand** : spiller på Rom 8,16: »Ånden selv vidner sammen med vores ånd om, at vi er Guds børn«.

I trykt udgave: Bind 3 side 233 linje 15

◀ **ἀδύτον ... eet for mig selv alene** : gr. (ádyton) det utilgængelige; det hellige (om et indvidet sted, et tempel). Spiller måske på H.L. Martensen *Mester Eckart*, hvor det siges om »det religiøse Gemyt«, at det »trækker sig tilbage til sit eget Adyton for der at finde det Evige og Hellige, som det forgjæves søgte i Verden«, s. 46.

I trykt udgave: Bind 3 side 233 linje 33

◀ **man skal elske Gud høiere ... Moder** : spiller på Matt 10,37, hvor Jesus bl.a. siger: »Den, der elsker far eller mor mere end mig, er mig ikke værd«.

I trykt udgave: Bind 3 side 234 linje 6

◀ **Ludvig Blackfeldt** : opdigtet figur.

I trykt udgave: Bind 3 side 234 linje 12

◀ **Justitsraaden** : efter enevældens indførelse titel på højesteretsdommer. Titlen blev på SKs tid givet til mænd i forskellige stillinger og var i rangsystemet placeret i 5. klasse, nr. 3, mens en virkelig justitsråd var placeret i 4. klasse, nr. 3.

I trykt udgave: Bind 3 side 234 linje 34

◀ **Agoni** : dødskamp.

I trykt udgave: Bind 3 side 235 linje 2

◀ **en Sætten af** : en sætten til, det at noget tager af.

I trykt udgave: Bind 3 side 238 linje 10

◀ **ecclesia pressa** : lat. betrængt kirke.

I trykt udgave: Bind 3 side 238 linje 31

◀ **hvad der tilkommer Een** : hvad der falder i ens lod.

I trykt udgave: Bind 3 side 239 linje 11

◀ **De tvende her antydede Standpunkter** : nemlig den »græske Livs-Anskuelse« og »Mysticismen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 239 linje 15

◀ **ratihaberer** : godkender, stadfæster.

I trykt udgave: Bind 3 side 239 linje 24

◀ **overalt er en Dandseplads** : 68,13.

I trykt udgave: Bind 3 side 241 linje 12

◀ **at være - eller ikke at være** : sigter til Shakespeares *Hamlet* 3. akt, 1. scene: »to be, or not to be«. Jf. *William Shakespeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 1, s. 97: »At være, eller ei, det er Spørgsmaalet«.

I trykt udgave: Bind 3 side 241 linje 17

◀ **Scribe** : sigter måske til Scribes (225,2) skuespil *Aurelia* (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 65, bd. 3), Kbh. 1834, hvor Raymond s. 2 udtaler sig om pligten. Stykket blev kun opført 2 gange på Det kgl. Teater, nemlig i nov. og dec. 1834.

I trykt udgave: Bind 3 side 242 linje 19

◀ **misrecommanderende** : nedsættende.

I trykt udgave: Bind 3 side 242 linje 21

◀ **Derivation** : afledning, etymologi.

I trykt udgave: Bind 3 side 242 linje 32

◀ **ikke et Paalæg, men Noget, der paaligger** : Der spilles på, at 'pligt' er beslægtet med verbet at 'pleje',

som både betyder at varetage, udøve en pålagt opgave med omhu og at gøre noget efter sædvane, have for vane.

I trykt udgave: Bind 3 side 242 linje 35

◀ **uformuende til** : ude af stand til.

I trykt udgave: Bind 3 side 243 linje 20

◀ **det Bud ... af Dit ganske Hjerte** : spiller på Matt 22,34-40, hvor der berettes om en diskussion mellem Jesus og en lovkyndig om, hvilket bud i loven der er det største, og hvor Jesus henviser til det dobbelte kærlighedsbud (jf. 5 Mos 6,5) som de to bud, på hvilke hele loven hviler.

I trykt udgave: Bind 3 side 243 linje 28

◀ **fuldendt ... den gode Strid** : spiller på 2 Tim 4,7, hvor Paulus skriver: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen«.

I trykt udgave: Bind 3 side 244 linje 30

◀ **assimilerer sig det** : tilegner sig det, indoptager det.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 3

◀ **Spatium** : lat. afstand, rum.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 12

◀ **Veneration** : ærefrygt, ærbødighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 13

◀ **Pussillanimitet** : fejhed, modfaldenhed.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 17

◀ **afsie Myggen** : spiller på Jesu kritik af farisæerne og de skriftkloge: »I blinde vejledere, I sier myggen fra, men sluger kamelen«, Matt 23,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 22

◀ **at rende med Liimstangen** : talemåde, blive narret, taget ved næsen, lade sig narre, bilde sig noget ind.

I trykt udgave: Bind 3 side 245 linje 34

◀ **ins Blaue hinein** : ty. på må og få.

I trykt udgave: Bind 3 side 246 linje 14

◀ **Hexebrev** : billedhæfte (billedmappe eller billedbog), der indeholder overskårne billeder af mennesker eller dyr. Siderne er forbundet med bændler, så hæftet kan åbnes til flere sider, hvorved der dannes nye billeder.

I trykt udgave: Bind 3 side 246 linje 19

◀ **γνωθι σεαυτον** : gr. (gnōthi seautón) kend dig selv! Indskrift på Grækenlands fornemste Apollontempel (orakeltemplet) i Delfi. Ordene er bl.a. blevet tillagt den joniske filosof Thales fra Milet (o. 624 – o. 545 f.Kr.) og den spartanske lovgiver Chilon (d. 580 f.Kr.). Jf. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (71,7) 1. bog, § 39f.: »Af ham [Thales] er hiint: »Kjend dig selv,« hvilket Antisthen i Skriftet om Filosofernes Følgeorden siger at være af Femonoe, men at Chilon har brugt det, som sit eget«, bd. 1, s. 16. I L. Moréri *Le Grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* (19,7) oplyses det, at sætningen blev af Diogenes Laërtius tillagt Thales, af Ovid Pythagoras og af Plutark Æsop, bd. 6, 1732, s. 230.

I trykt udgave: Bind 3 side 246 linje 21

◀ **Adam kjendte Eva** : sigter til 1 Mos 4,1, hvor det fortælles, at »Adam kjendte sin Hustru Eva« (GT-1740); kendte betyder her: lå med.

I trykt udgave: Bind 3 side 246 linje 33

◀ **Omgang med sig selv** : seksuel omgang med sig selv, onani.

I trykt udgave: Bind 3 side 246 linje 33

◀ **Digten og Tragten** : efter ty. Dichten und Trachten, stræben og higen.

I trykt udgave: Bind 3 side 247 linje 22

◀ **inter et inter** : lat. mellem det ene og det andet.

I trykt udgave: Bind 3 side 247 linje 27

◀ **Originalitets-Wuth** : ty. originalitetsmani.

I trykt udgave: Bind 3 side 248 linje 34

◀ **paradigmatiske** : mønstergyldige, forbilledlige.

I trykt udgave: Bind 3 side 249 linje 3

◀ **κατα δυναμιν** : gr. (kata dýnamin) efter mulighed, en term, der stammer fra Aristoteles' filosofi.

I trykt udgave: Bind 3 side 249 linje 5

◀ **hiin Ild ... Tornebusken** : 222,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 249 linje 7

◀ **en Sect blandt Hussiterne ... at gaae nøgen** : Der sigtes til adamitterne, en yderliggående fraktion af de radikale taboritter, som hørte til husitterne, dvs. tilhængerne af den tjekkiske reformator Johan Hus (o. 1369-1415). Adamitterne, der har deres navn fra Adam, gik ind for nøgenhed som udtryk for den fuldkomne frihed i en tilstand af uskyld som den, Adam og Eva levede i, mens de endnu var i Paradis inden syndefaldet.

I trykt udgave: Bind 3 side 249 linje 10

◀ **gaae nøgen ... i Paradiis** : sigter til 1 Mos 3,7: »Da åbnedes deres øjne, og de [Adam og Eva] opdagede, at de var nøgne«.

I trykt udgave: Bind 3 side 249 linje 12

◀ **en Robinson** : Daniel Defoe (o. 1660-1731), eng. forfatter, udgav 1719 romanen *Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe*. Bogen blev oversat til mange europæiske sprog – til da. i 1744-45 og 1826 – og med den grundlagdes robinsonaden, en af de mest produktive romantyper i det 18. og 19. årh. Jf. *Robinson Crusoe's mærkværdige Begivenheder*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1826.

I trykt udgave: Bind 3 side 250 linje 21

◀ **Teleologi** : hensigt, endemål, begrundelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 250 linje 31

◀ **Fluctuationer** : bølgebevægelser.

I trykt udgave: Bind 3 side 250 linje 35

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt.

I trykt udgave: Bind 3 side 251 linje 6

◀ **hævder** : opretholder, håndhæver.

I trykt udgave: Bind 3 side 251 linje 32

◀ **Fritænkerne** : personer, der tænker ubundet af konventioner og dogmer. Der sigtes formentlig til de deistiske fritænkere, som i England i det 18. årh. hævdede ethvert menneskes ret til at tænke frit om alt, også om religiøse emner. Jf. den eng. filosof Anthony Collins (1676-1729), der i *A discourse of Freethinking, occasioned by the Rise and Growth of a Sect called Freethinkers* (1713) argumenterede for fritænknings nødvendighed ved bl.a. at henvise til den uendelige mængde af forskellige og modstridende meninger, som i tidens løb er blevet fremsat om religiøse og etiske spørgsmål. Den da. filosof F.C. Sibbern omtaler og diskuterer indgående fritænkeriet i *Efterladte Breve af Gabrielis*, Kbh. 1826.

I trykt udgave: Bind 3 side 252 linje 12

◀ **Handlingens sædelige Gehalt** : handlingens etiske kvalitet.

I trykt udgave: Bind 3 side 252 linje 18

◀ **Niger** : den tredjelængste flod i Afrika (4160 km). Udmundingen i Guineabugten var kendt siden 1830, men kilderne på Konkonantei (1450 m) blev først opdaget af M. Moustier og J. Zweifel i 1877-79.

I trykt udgave: Bind 3 side 252 linje 33

◀ **det archimediske Punkt** : 284,12.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 2

◀ **en Pligtlære (...) denne Inddeling** : Der sigtes til *Balles Lærebog* (253,18), hvor pligtlæren under indflydelse af oplysningstiden får en meget udførlig behandling i det lange kap. 6 »Om Pligterne«, der er inddelt i »A. Om Pligterne imod Gud«, »B. Om Pligterne imod os selv«, »C. Om Pligterne imod Næsten« og »D. Om Pligterne i enkelte Stænder«.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 14

◀ **Balles Lærebog** : den gængse betegnelse for *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*, udarbejdet af Nicolaj Edinger Balle (1744-1816), Sjællands biskop 1783-1808, i samarbejde med Christian B. Bastholm (1740-1819), hofprædikant 1777-1800, kgl. konfessionarius 1782-1800. *Balles Lærebog* blev i 1791 autoriseret og var indtil 1856 den officielle lærebog i skolernes kristendomsundervisning og i kirkernes konfirmationsforberedelse og fik stor udbredelse og indflydelse. SK havde en udgave fra 1824, ktl. 183.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 18

◀ **Pligtens Mangfoldighed** : Der sigtes til *Balles Lærebog*, hvor inddelingen af pligterne i fire hovedkategorier var underinddelt i en mangfoldighed af pligter.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 20

◀ **mir nichts und dir nichts** : ty. talemåde: mir nichts, dir nichts; uden videre, uden grund.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 31

◀ **ad modum** : lat. ligesom.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 31

◀ **de Greenaae-Mænd** : molboerne. Sigter måske til historien om de molboer, der havde sat sig i en rundkreds på jorden og fået benene viklet sammen, så de ikke kunne hitte rede i dem, da de ville rejse sig. De blev siddende, indtil der kom en mand forbi, som de kunne spørge til råds. Han forsøgte at udpege hver enkelts ben og således få dem til at trække benene til sig, men forgæves. Så tog han en kæp og slog dem én for én over benene, og efterhånden som enhver følte slaget, kendtes han ved sine ben og trak dem til sig. Jf. *Beretning om de vidtbekjendte Molboers vise Gjerninger og tapre Bedrifter*, Kbh. 1827, s. 15f.

I trykt udgave: Bind 3 side 253 linje 31

◀ **de første 10 Linier i Balles Lærebog** : »I. Hvorledes vi komme til Kundskab om Gud. §. 1. Det er høist vigtigt for os Mennesker, at vi lære at kiende Gud, da vi ellers ikke kunde forstaae, hvorledes Verden er blevet til. Vi vidste heller ikke, hvad Haab vi torde gjøre os om vor Tilstand efter Døden, og havde ingen sikker Hielp i vor Nød at forlade os paa. Anmærkning. Man kalder det Religion, at have Kundskab om Gud og hans Villie, samt om den Maade, hvorpaa han vil æres, og lydes af os.« Citatet udgør de først 10 linier af det første kap. »Om Gud og hans Egenskaber«.

I trykt udgave: Bind 3 side 254 linje 7

◀ **som jeg skulde kunne udenad** : Det var almindelig praksis, at skolebørnene skulle lære *Balles Lærebog* udenad.

I trykt udgave: Bind 3 side 254 linje 8

◀ **mine Pligter ... af Balles Lærebog** : 253,14.

I trykt udgave: Bind 3 side 254 linje 21

◀ **derivere** : aflede.

I trykt udgave: Bind 3 side 254 linje 23

◀ **den lærde Skole** : latinskolen, der forberedte eleverne til akademiske studier.

I trykt udgave: Bind 3 side 255 linje 17

◀ **congruerer** : stemmer overens.

I trykt udgave: Bind 3 side 257 linje 7

◀ **Autodidakt** : oplært af sig selv.

I trykt udgave: Bind 3 side 257 linje 27

◀ **Theodidakt** : oplært af Gud; udtrykket stammer formentlig fra 1 Thess 4,9, hvor Paulus anvender det i flertalsform (gr.: theodidáktoi) om thessalonikerne: »I er selv oplært af Gud til at elske hinanden«.

I trykt udgave: Bind 3 side 257 linje 28

◀ **den autopathiske og den sympathiske Tvivl** : Den tvivl, et menneske kan have om sin egen eksistens, kan betegnes som 'autopatisk' (selvfølede, selvlidende), mens den tvivl, det kan have om andres eksistens, kan kaldes 'sympatisk' (medfølede, medlidende).

I trykt udgave: Bind 3 side 258 linje 18

◀ **vindicerer** : gør krav på at besidde.

I trykt udgave: Bind 3 side 259 linje 4

◀ **Teleologi** : hensigt, formålstjenlighed, endemål, begrundelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 259 linje 12

◀ **procul, o procul este profani** : 59,19.

I trykt udgave: Bind 3 side 259 linje 24

◀ **eh bien** : fr. nu vel!

I trykt udgave: Bind 3 side 260 linje 8

◀ **loquere, ut videam te** : lat. tal, for at jeg kan se dig. Ifølge Erasmus af Rotterdam skal Sokrates have sagt dette til en ung mand, da hans slave introducerede ham til Sokrates og fortalte, at den unge mands velhavende far havde sendt ham for at iagttage hans klogskab, jf. *Apophthegmata* 3, 70, *Opera* bd. 1-8, Basel 1540; bd. 4, s. 148. Det er gengivet på tysk i J.G. Hamann »Aesthetica in Nuce. Eine Rhapsodie in kabbalistischer Prose«, jf. *Hamann's Schriften*, udg. af F. Roth og G.A. Wiener, bd. 1-8, Berlin 1821-43, ktl. 536-544; bd. 2, 1821, s. 261: »Rede, daß ich Dich sehe!«

I trykt udgave: Bind 3 side 261 linje 28

◀ **et quidem** : lat. og det tilmed, ovenikøbet.

I trykt udgave: Bind 3 side 262 linje 29

◀ **Drikkeviser-Perioden** : klubliv og drikkeviser florerede i de sidste 20 år af det 18. årh.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 1

◀ **Var ei den Saft ... Den hele sørgelige Jord** : sidste strofe af J. Baggesens »Jordens Lethe. Drikkeviser«, jf. *Danske Værker* (49,13) bd. 2, 1828, s. 378, hvor sidste linie lyder: »Vor hele sørgelige Jord«.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 3

◀ **3000 Rdlr. om Aaret** : Rdlr. gængs forkortelse for rigsdaler, det samme som rigsbankdaler (21,33). En embedsmand i højeste lønklasse fik i 1840 en årsløn på 1.200 rigsbankdaler.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 21

◀ **nervus rerum gerendarum** : lat. kraften til at få ting udrettet. Denne faste betegnelse for penge

tilskrives den gr. filosof Krantor fra Soloi (o. 330-275 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 23

◀ **conditio sine qua non** : lat. den nødvendige betingelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 23

◀ **landlig Nøisomhed ... saadanne Digte** : sigter formentlig til den rom. forfatter Horats' digt »Vitae rusticae laudes« (Hyldest til det landlige liv), *Epodes* 2, der indledes således: »Lyksalig den, som langt fra Verdens Tummel, lig hiin den ældste Slægt af Mennesker, med egne Stude driver Fædres Jord, med egne Penge«. Lidt senere hedder det: »en kydsk Huusmoder paa sin Side seer Huuset til gode og de kiære Børn (...) og lægger gammelt Veed paa det hellige Arnested mod den trætte Mands Hiemkomst, lukker det muntre Qvæg ind i de flettede Horder og tørrer de spændte Yver, tapper saa Vinen, dette Aars Afgrøde, af det kiære Anker, og bereder et Maaltid, som intet har kostet«, 2, 39-48. Jf. *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 1, s. 435 og 437; og *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 129f.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 24

◀ **Patriciernes Tal ... Plebeier** : I oldtidens Rom var der et stærkt modsætningsforhold mellem patricierne, de rige adelsborgere, blandt hvem senatorerne blev valgt, og plebejerne, de almindelige borgere, som ikke hørte til senatorernes klasse. En lang magtkamp mellem patricier og plebejere endte med, at patriciernes magt o. 300 f.Kr. blev overtaget af nobiliteten, den nye embedsadel, som bestod både af patriciere og plebejere.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 30

◀ **Optimater** : de bedste, aristokraterne. I oldtidens Rom deltes nobiliteten i forskellige partier, hvoraf optimaterne, der holdt med patricierne og senatet mod folkevennerne (populares), hævdede nobilitetens eneret til at have magten over staten.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 33

◀ **som en Spurv ... i Tranedands** : spiller på ordsproget: »Det er ikke for Spurv at komme i Tranedans« (dvs. man skal ikke søge omgang med sine overmænd), jf. C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog* (151,26), s. 209.

I trykt udgave: Bind 3 side 263 linje 35

◀ **Arbeidshuset** : anstalt til forsørgelse af fattige, til forbedring af vagabonder og til straf af forbrydere.

I trykt udgave: Bind 3 side 264 linje 5

◀ **Prometheus og Epimetheus** : If. gr. mytologi blev mennesket skabt og udstyret af Prometheus (Forklog) og hans bror Epimetheus (Bagklog), jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch* (45,10). Om Prometheus, bd. 2, s. 492-496; om Epimetheus, bd. 1, s. 680.

I trykt udgave: Bind 3 side 265 linje 1

◀ **Adresse-Avisen** : Den ældste danske annonceavis, *Kjøbenhavns Adresse-Comptoirs Efterretninger*, blev udgivet af bogtrykker J. Wielandt, som 1725 overtog F.v.d. Ostens privilegerede adressekontor, oprettet 1706. Efter 1759 blev bladet ført videre af H. Holck, som også lod det formidle nyhedsstof, men i begyndelsen af det 19. årh. blev avisen igen forbeholdt avertissementer. *Adresseavisen*, som bladet normalt kaldtes, indeholdt jævnligt dødsannoncer, der undertiden kunne nærme sig små nekrologer.

I trykt udgave: Bind 3 side 265 linje 22

◀ **Slutning** : ræsonnement, logisk slutning.

I trykt udgave: Bind 3 side 266 linje 1

◀ **Syllogisme** : følgeslutning, hvor konklusionen udledes af to forudsætninger (præmisses).

I trykt udgave: Bind 3 side 266 linje 4

◀ **Den, Gud giver ... giver han Forstand** : spiller på ordsproget: »Hvem Gud giver et Embede, giver han ogsaa Forstand«, jf. nr. 1003 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (186,34), s. 38.

I trykt udgave: Bind 3 side 266 linje 4

◀ **ergo** : lat. altså.

I trykt udgave: Bind 3 side 266 linje 6

◀ **det er ... Pligt at arbejde for at leve** : jf. kap. 6, B, § 5 i *Balles Lærebog* (253,18), hvor det bl.a. hedder: »Vi maae skye al Lediggang, som er en Aarsag til meget Ondt, og vogte os for at blive vore Medmennesker til Byrde, men derimod ved flittig Arbeidsomhed (...) forhverve os vort Ophold« – og hvor der henvises til 2 Tim 3,11-12; her skriver Paulus, at han har hørt, at der er nogle i menigheden, der lever uordentligt og ikke arbejder: »Dem byder og formaner vi ved Herren Jesus Kristus, at de skal arbejde støt og stille og selv skaffe sig til livets ophold«.

I trykt udgave: Bind 3 side 266 linje 19

◀ **Lillierne paa Marken ... deres Føde** : jf. Matt 6,26-29.

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 10

◀ **Adam og Eva ... Alt, hvad de pege paa** : spiller måske på Guds tilsagn til Adam: »Du må spise af alle træerne i haven«, 1 Mos 2,16. Adam og Eva kunne dog ikke få alt, hvad de pegede på, for Gud befalede også Adam: »Men træet til kundskab om godt og ondt må du ikke spise af, for den dag du spiser af det, skal du dø!« 1 Mos 2,17.

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 13

◀ **et Forsyn ... sørge for Alt** : spiller formentlig på det, Jesus siger i forlængelse af billedet med markens liljer og himlens fugle: »Klæder Gud således markens græs, som står i dag og i morgen kastes i ovnen, hvor meget snarere så ikke jer, I lidettroende?« og videre på hans afvisning af menneskers bekymringer for, hvad de skal spise og drikke og klæde sig i: »jeres himmelske fader ved, at I trænger til alt dette (...). Men søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alt det andet gives jer i tilgift«.

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 16

◀ **en Mand have Overflod ... selv har erhvervet** : spiller formentlig på lignelsen om den rige bonde, hvis mark havde givet godt, hvorfor han rev sine gamle lader ned og byggede nogle, som var større, for at han kunne få plads til alt sit korn og alt sit gods, Luk 12,16-19. Jesus fortæller denne lignelse for at illustrere: »et menneskes liv afhænger ikke af, hvad det ejer, selv om det har overflod«, Luk 12,15.

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 19

◀ **en Mand ... forvandle Lidet til Meget** : spiller formentlig på lignelsen om de betroede talenter, hvor en mand siger til de to initiativrige tjenere, der har fået den formue, han har betroet dem, til at formere sig: »vel, du gode og tro Tiener! du haver været tro over det Lidet, jeg vil sætte dig over Meget; gak ind til din Herres Glæde«, Matt 25,14-30 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 20

◀ **adoptere** : antage, tilegne sig, godkende.

I trykt udgave: Bind 3 side 268 linje 24

◀ **det Svar, Ræven fik** : spiller formentlig på talemåden: »Hvad sagde Ræven om Rønnebærrene!« jf. nr. 2197 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (186,34) s. 84. Bag dette ordsprog ligger Æsops fabel om ræven og vindruerne; da ræven ikke kunne nå vindrueklasen sagde den: Det er i det mindste godt, at de er sure. På dansk grund er vindruerne blevet til rønnebær.

I trykt udgave: Bind 3 side 269 linje 5

◀ **skuffe sig** : bedrage sig selv.

I trykt udgave: Bind 3 side 270 linje 31

◀ **æde sit Brød i sit Ansigts Sved** : jf. 1 Mos 3,19.

I trykt udgave: Bind 3 side 270 linje 33

◀ **forsøgte** : hårdt prøvet.

I trykt udgave: Bind 3 side 271 linje 3

◀ **Gud er størst i det Mindste ... den stærkeste Tro** : spiller muligvis på 2 Kor 12,9, hvor Paulus skriver,

at Herren har svaret ham: »Min nåde er dig nok, for min magt udøves i magtesløshed«, og Paulus fortsætter: »Jeg vil altså helst være stolt af min magtesløshed, for at Kristi magt kan være over mig«.

I trykt udgave: Bind 3 side 271 linje 21

◀ **være glad med de Lykkelige** : spiller måske på Rom 12,15, hvor Paulus skriver: »Glæd jer med de glade, græd med de grædende«. Jf. også talemåden nr. 943 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (186,34), s. 35: »Man skal glæde sig med de Glade og græde med de Grædende«.

I trykt udgave: Bind 3 side 271 linje 22

◀ **skuer i Løndom** : spiller på Matt 6,4.6.18, hvor det om Gud hedder, at han »seer i Løndom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 272 linje 11

◀ **Lidelseernes Kalk** : lidelseernes bæger; spiller på Matt 26,42, hvor Jesus siger i sin bøn til Gud: »min Fader, er det ikke mueligt, at denne Kalk kan gaae fra mig, uden jeg skal drikke den, da skee din Villie« (NT-1819); med kalk tænker Jesus på sin forestående lidelse og død.

I trykt udgave: Bind 3 side 272 linje 16

◀ **hine Mænd ... paa Susanna** : der sigtes til historien om de to dommere, der af begær efter den smukke Susanne »lod deres tanker komme på afveje og vendte øjnene bort, så de ikke så imod Himmelen«, men på Susanne, når hun spadserede i sin mands have, TilfDan 1,9 (GT-1740: 13,9).

I trykt udgave: Bind 3 side 273 linje 1

◀ **Jugurtha ... finder en Kjøber** : replik fra den numidiske (nordafrikanske) kong Jugurtha, da han måtte forlade sit eksil i Rom, jf. Sallust *Bellum Jugurthinum* 35 i *C. Sallusti Crispi opera quae supersunt* bd. 1-2, udg. af F. Kritzius, Leipzig 1828-34, ktl. 1269-1270; bd. 2, s. 211. I *Sallusts Jugurthinske Krig*, overs. af R. Møller, Kbh. 1812, s. 48, lyder replikken: »See der en By, som er tilfals, og som snart vil gaae til Grunde, naar den finder en Kjøber«.

I trykt udgave: Bind 3 side 273 linje 27

◀ **Harun al Raschid** : Harun-al-Raschid, kalif af Bagdad (786-809), var kendt for sin grusomhed og lunefuldhed, men huskes i eftertiden mest på grund af *Tusind og én Nat*, der forherliger ham. Jf. *Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen*, overs. af G. Weil, bd. 1 (udg. af A. Lewald), Stuttgart 1838, bd. 2-4, Pforzheim 1839-41, ktl. 1414-1417, især »Die Abenteuer des Chalifen Harun Arraschid«, bd. 3, 1841, s. 314-393 (Harun Arraschid er den samme som Harun-al-Raschid).

I trykt udgave: Bind 3 side 273 linje 34

◀ **Bastonade** : fr. stokkeprygl, slag under fodsålerne.

I trykt udgave: Bind 3 side 273 linje 34

◀ **dira necessitas** : lat. grusom nødvendighed. Spiller på Horats *Oder* 3, 24, 6, jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 94.

I trykt udgave: Bind 3 side 274 linje 16

◀ **Viismanden med de 3000 Rdlr.** : 263,21. I 1840 fik en embedsmand i højeste lønklasse en årlig gage på 1.200 rigsbankdaler.

I trykt udgave: Bind 3 side 274 linje 26

◀ **heger** : hæger, værner.

I trykt udgave: Bind 3 side 275 linje 8

◀ **Arbeids-Kleppert** : tung og stærk arbejdshest.

I trykt udgave: Bind 3 side 275 linje 12

◀ **Paradeur** : fr. paradehest med et fornemt ydre, men ofte uden tilsvarende gode egenskaber.

I trykt udgave: Bind 3 side 275 linje 12

◀ **Vilkaarlighed af dem** : nemlig af æstetikerne.

I trykt udgave: Bind 3 side 276 linje 29

◀ **et Kald** : en livsopgave. Bag ved den her og i det følgende fremførte, etisk funderede kaldsforståelse ligger Luthers teologisk begrundede kaldstanke.

I trykt udgave: Bind 3 side 276 linje 35

◀ **confinium** : lat. grænsestadium.

I trykt udgave: Bind 3 side 277 linje 5

◀ **et Kongerige af Guder** : If. den gr. historiker Plutark skal kong Pyrrhus' gesandt Kineas have kaldt det romerske senat en forsamling af konger, Plutark »Πυρροῦς« (»Pyrrhus«) 19, jf. *Plutarchi vitae parallelae*, stereotyp udgave, bd. 1-9, Leipzig 1828, ktl. 1181-1189; bd. 4, s. 95, og *Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af S. Tetens (164,16), bd. 4, s. 173: »det romerske Senat var forekommet ham som en talrig Forsamling af lutter Konger«.

I trykt udgave: Bind 3 side 277 linje 13

◀ **uno tenore** : lat. i ét åndedrag, ud i ét.

I trykt udgave: Bind 3 side 278 linje 24

◀ **løst sit Creditiv** : modtaget et brev, der skaffer ham troværdighed (akkreditiv); fået fuldmagt.

I trykt udgave: Bind 3 side 279 linje 3

◀ **inepte** : lat. upassende, smagløse, urimelige.

I trykt udgave: Bind 3 side 279 linje 9

◀ **numerus** : lat. tal, antal, den store mængde, massen. Spiller måske på Horats *Epistolarum* 1, 2, 27: »Nos numerus sumus, et fruges consumere nati« (»Vi er kun til som mængde, født til at fortære jordens afgrøde«), jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 227.

I trykt udgave: Bind 3 side 279 linje 13

◀ **Copist** : underordnet sekretær i offentlig tjeneste.

I trykt udgave: Bind 3 side 279 linje 26

◀ **Admiralitetet** : det kollegium, der havde ledelsen af marinen, før oprettelsen af Marineministeriet i 1848.

I trykt udgave: Bind 3 side 279 linje 26

◀ **Sangværket** : klokkespillet.

I trykt udgave: Bind 3 side 281 linje 4

◀ **lad Digteren ... et Levebrød med Ære** : sigter til J. Baggesen »Tilegnelse. Fortsættelsen af: da jeg var lille. Til Etatsraad G.H. Olsen« i *Danske Værker* (49,13) bd. 6, 1829; her forekommer »en gylden Sommerpære«, s. 44, og lidt senere: »At nu mig er lidt Vand og Brød med Ære, / Her i mit Hjem, i Fredens trygge Læ, / Hvad da mig var den gule Sommerpære, / Der hang mig alt for høit i Livets Træ -«, s. 47. - Tilegnelsen gælder den da. forfatter og censor ved Det kgl. Teater Gottsche Hans Olsen (1760-1829).

I trykt udgave: Bind 3 side 281 linje 27

◀ **Noget bag Øret** : en skjult hensigt eller plan.

I trykt udgave: Bind 3 side 281 linje 29

◀ **hiin Digter ... med Levebrødet kommer Konen** : sigter til J. Baggesen »Tilegnelse. Fortsættelsen af: da jeg var lille. Til Etatsraad G.H. Olsen« i *Danske Værker* (49,13) bd. 6, 1829: »At nu, hvad dengang var mig Jule-Kage, / Er det: at være glad og vel tilfreds, / Som du, ved Siden af en elsket Mage, / Min Olsen, i en hiemlig Englekreds«, s. 47.

I trykt udgave: Bind 3 side 281 linje 34

◀ **bryde Staven over ham** : fordømme ham endeligt. Udtrykket blev opr. brugt om dommeren, der brød sin stav over den dømtes hoved som tegn til, at bøddlen kunne tage fat.

I trykt udgave: Bind 3 side 282 linje 1

◀ **ved at beherske sit Sind vise sig som Helt** : spiller på Ordsp 16,32: »Hellere være sen til vrede end være krigshelt, hellere beherske sig selv end indtage en by«.

I trykt udgave: Bind 3 side 282 linje 12

◀ **et foregaaende Brev ... Kjærligheden** : jf. »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed«.

I trykt udgave: Bind 3 side 283 linje 20

◀ **Dit Yndlingsstykke ... Kjærlighed** : A.E. Scribes *Den første Kjærlighed* (99,12).

I trykt udgave: Bind 3 side 284 linje 1

◀ **Rovdyret, der kom i Faareklæder** : spiller muligvis på Matt 7,15, hvor Jesus advarer imod de falske profeter, fordi de kommer »i fåreklæder, men indeni er glubske ulve«.

I trykt udgave: Bind 3 side 284 linje 35

◀ **Tempelskatten ... i en egen Myntsort** : sigter formentlig til 2 Mos 30,13, hvor det forordnes, at alle mønstrede mænd skulle betale en afgift til Herren, soningspenge, på en halv sekel »efter Helligdommens Sekel« (GT-1740), dvs. udregnet efter helligdommens vægt; »sekel« betegner såvel en møntenhed som en vægtenhed, eftersom penge dengang bestod af metalstykker, hvis værdi svarede til deres vægt, en sekel sølv er således 11 gr. sølv. Afgiften, som skulle svares af enhver israelitisk mand på tyve år og derover, skulle oprindeligt gives til tjenesten i Åbenbaringsteltet (jf. 2 Mos 30,16), senere til templet, deraf betegnelsen »tempelskat« (jf. Matt 17,24).

I trykt udgave: Bind 3 side 285 linje 18

◀ **elevere** : løfte, ophøje.

I trykt udgave: Bind 3 side 285 linje 36

◀ **Du antager jo** : jf. *EE2, SKS 3, 193*.

I trykt udgave: Bind 3 side 286 linje 19

◀ **i Nürnberg, ligesom Kaspar Hauser** : Denne gådefulde 16-årige person dukkede pludselig op i Nürnberg d. 26. maj 1828 og vakte opsigt, fordi han hverken vidste, hvem han selv var, eller hvor han stammede fra, jf. bl.a. *Kjøbenhavn's flyvende Post* nr. 65, 15. aug.; nr. 66, 18. aug.; nr. 70, 29. aug.; nr. 71, 5. sept.; nr. 73, 12. sept. 1828. Hauser blev myrdet eller begik selvmord i en alder af 33 år.

I trykt udgave: Bind 3 side 286 linje 22

◀ **ad modum** : lat. ligesom, i stil med.

I trykt udgave: Bind 3 side 286 linje 25

◀ **Urnen i den eensomme Dal** : sigter til den ty. forfatter L.F. Freiherr v. Bilderbeks roman *Die Urne im einsamen Thale*, Leipzig 1799, på dansk *Urnen i den eensomme Dal*, overs. af O. Horrebø og J.C.F. Primon, bd. 1-4, Kbh. 1804-06.

I trykt udgave: Bind 3 side 286 linje 26

◀ **Donna Clara ... Preciosa** : sigter til Donna Claras replik: »Hvilken Pige, min Gemal! / Her har Rygtet sagt for lidt. / Hvilken Skjønhed! hvilken Aand, / Hvilken blid, huldsalig Ynde!« i 4. akt i P.A. Wolff *Preciosa. Lyrisk Drama*, med musik af C.M. v. Weber, overs. af C.J. Boye, Kbh. 1822, s. 67. Med sine 72 opførelser fra 1822 til 1843 var *Preciosa* et af de meget yndede stykker på Det kgl. Teater.

I trykt udgave: Bind 3 side 287 linje 16

◀ **hiint Underbarn** : vidunderbarnet *Preciosa* (287,16).

I trykt udgave: Bind 3 side 288 linje 2

◀ **ringe Incognito** : under skjul af ringe stand.

I trykt udgave: Bind 3 side 289 linje 29

◀ **min gode Viismand, gak til Myren og bliv viis** : spiller på Ordsp 6,6: »Du lade! gak til Myren, see dens Veye, og bliv viis« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 290 linje 5

◀ **Sysselkone** : snurretop.

I trykt udgave: Bind 3 side 291 linje 26

◀ **ohne weiter** : ty. uden videre.

I trykt udgave: Bind 3 side 291 linje 33

◀ **Vocalisation** : anbringelse af små tegn, fx punkter, ved konsonanttegnene i semitiske sprog til angivelse af vokaler, der bestemmer ordets udtale og afgør dets betydning.

I trykt udgave: Bind 3 side 292 linje 15

◀ **unter uns gesagt** : ty. mellem os sagt.

I trykt udgave: Bind 3 side 292 linje 30

◀ **Consistorium** : lat. kejserens statsråd i oldtidens Rom, kirkeråd, kollegialt råd af professorer, som styrer universitetet under rektors ledelse.

I trykt udgave: Bind 3 side 292 linje 31

◀ **hiint Underbarn** : vidunderbarnet Preciosa (287,16).

I trykt udgave: Bind 3 side 293 linje 1

◀ **den afskyelige Tale om Qvindens Emancipation** : Kvindens frigørelse blev i Danmark introduceret i den offentlige debat af forfatterinden Mathilde Fibiger (1830-72) med *Clara Raphael, 12 Breve*, udg. af J.L. Heiberg, Kbh. 1850, ktl. 1531, men kravet om kvindernes politiske rettigheder blev allerede rejst under den franske revolution i 1789.

I trykt udgave: Bind 3 side 294 linje 24

◀ **snilde som Slanger** : jf. Matt 10,16, hvor Jesus i sin udsendelsestale til disciplene siger: »Se, jeg sender jeg ud som får blandt ulve. Vær derfor snilde som slanger og enfoldige som duer«.

I trykt udgave: Bind 3 side 294 linje 29

◀ **Dosmere** : fæhoveder, dumrianer.

I trykt udgave: Bind 3 side 294 linje 30

◀ **Slangen ... friste hende ... lystelige Frugt** : spiller på beretningen i 1 Mos 3,1-6 om slangen, der fristede Eva til at spise af frugten på træet til kundskab om godt og ondt; og da hun så, at træet var godt at spise af, og »at det var heel lysteligt at se til« (GT-1740), og at det også var godt at få indsigt af, tog hun af frugten og spiste.

I trykt udgave: Bind 3 side 294 linje 31

◀ **sætte mig ... hiin Kunstner** : ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 294 linje 36

◀ **priisgaven for hans Vilkaar** : underlagt de betingelser, han sætter.

I trykt udgave: Bind 3 side 295 linje 12

◀ **Jeg erindrer ... Qvindens Emancipation** : sigter til artiklen »Qvindens høiere Oprindelse forsvaret« i *Kjøbenhavns flyvende Post* nr. 33, 4. dec. 1834, af pseudonymet »P.E.«, dvs. lærer, lic.theol. P.E. Lind (1814-1903), der i 1844 blev præst og i 1875 efterfulgte P.C. Kierkegaard som biskop i Aalborg. SK svarede med sin første offentliggjorte artikel, »Ogsaa et Forsvar for Qvindens høie Anlæg«, i *Kjøbenhavns flyvende Post* nr. 34, 17. dec. 1834.

I trykt udgave: Bind 3 side 295 linje 18

◀ **siger Skriften ... anfører flere Grunde derfor** : sigter til 1 Kor 11,5-15, hvor Paulus skriver, dels at kvinden modsat manden skal have sit hoved tildækket, når hun beder til Gud, for manden er Guds billede og afglans, men kvinden er mandens afglans, dels at det er vanærende for manden at have langt hår, mens det er ærefuldt for kvinden.

I trykt udgave: Bind 3 side 295 linje 26

◀ **Manden ... berører Jorden** : spiller formentlig på den etymologiske forklaring af det gr. anthropos (menneske) »den, der skuer opad«, som tillægges Platon. Jf. P. Arnesen *Græsk-Dansk Ordbog*, Kbh. 1830, ktl. 993, s. 101. Måske tillige allusion til historien om de to dommere og Susanne (273,1).

I trykt udgave: Bind 3 side 295 linje 31

◀ **som Digteren siger ... binder ham til Jorden** : ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 295 linje 33

◀ **klip de rige Lokker af** : spiller måske på 1 Kor 11,6, hvor Paulus siger, at det regnes for en skam, når en kvindes hår er klippet eller hendes hoved raget.

I trykt udgave: Bind 3 side 296 linje 1

◀ **en Forbryderske** : Kvinder, der blev sat i fængsel, fik håret klippet af.

I trykt udgave: Bind 3 side 296 linje 2

◀ **staaer i Skriften (...) holde fast ved sin Hustru** : sigter til 1 Mos 2,24 og Ef 5,31.

I trykt udgave: Bind 3 side 296 linje 13

◀ **fremtage Gammelt og Nyt** : spiller formentlig på Matt 13,52, hvor Jesus sammenligner enhver skriftklog, der er blevet Himmerigets discipel, med »en Huusbonde, der bringer frem af sit Forraad Nyt og Gammelt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 296 linje 29

◀ **som det hedder ... neiede mig** : der sigtes til steder som 1 Mos 23,7; 24,26; 2 Mos 18,7, hvor GT-1740 har udtrykket »neje sig« i betydningen: bøje sig dybt, kaste sig ned for.

I trykt udgave: Bind 3 side 297 linje 13

◀ **for Gud er Alt muligt** : jf. Matt 19,26.

I trykt udgave: Bind 3 side 298 linje 12

◀ **courant Mynt** : gangbar mønt, som kunne omsættes efter sin pålydende værdi.

I trykt udgave: Bind 3 side 299 linje 27

◀ **thi den, som haver ... have i Overflod** : Matt 13,12.

I trykt udgave: Bind 3 side 300 linje 24

◀ **acqviesceret i** : indvilget i, slået sig til ro med.

I trykt udgave: Bind 3 side 300 linje 35

◀ **den etniske Centralisation** : jf. det archimediske Punkt (284,12).

I trykt udgave: Bind 3 side 301 linje 4

◀ **Hexebrev** : 246,19.

I trykt udgave: Bind 3 side 301 linje 8

◀ **adoptere** : antage, tilegne sig, godkende.

I trykt udgave: Bind 3 side 301 linje 9

◀ **som hine Augurer ... til at lee** : sigter formentlig til de haruspexer, som den romerske stat og nogle af dens velstående embedsmænd havde ansat til at spå ud fra dyrenes indvolde og til at tolke og værne mod

lyn. Cato den ældre deltog i spotten over denne overtro ved at udtrykke sin undren over, at disse etruske præster kunne se på hinanden uden at le – underforstået: for hvor meget af det, de forudsiger, bliver realiseret? Catos spot er omtalt af Cicero i *De divinatione* 2, 24, 51 og i *De natura deorum* 1, 26, 71, jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, 2. udg., Halle 1757, bd. 1-6, ktl. 1224-1229; bd. 6, s. 682f. hhv. s. 496. – **Augurer:** var spåmænd, der ud fra fugles skrig, flugt og måde at æde på kunne forudsige gudernes vilje og hændelser i fremtiden.

I trykt udgave: Bind 3 side 302 linje 5

◀ **det mystiske Selskab af Συμπαρανεκρωμενοι** : se *EE1,SKS* 2, 165f.

I trykt udgave: Bind 3 side 302 linje 32

◀ **de 7 Vise ... har været 14** : 19,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 1

◀ **Myson** : 19,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 2

◀ **en Forfatter fra Oldtiden ... jeg er alene** : sigter til Aristoxenos' omtale af Myson, som er gengivet i *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn* (71,7) 1. bog, 9. kap., § 107f., bd. 1, s. 49: »Aristoxenos siger i Strøtankerne, at han nærmede sig Timon og Apemant meget, thi han var Menneskehader. Man skal derfor i Lakedæmon have seet ham lee ved sig selv gandske allene. En, som i det samme kom over ham, spurgde, hvorfor han loe, nu han var ene; just derfor, svarede han, leer jeg«. Men så kortfattet er Aristoxenos dog ikke; Diogenes Laërtius fortsætter sin gengivelse: »Aristoxenos føjer til, at han der levede, uden at bemærkes, fordi han ikke var fra en By, men fra et lidet, og dertil ubekendt Sted paa Landet; at formedelst denne hans Unavnkundighed have nogle tillagt Tyrannen Pisistrat det, der tilhørde ham; dog har Filosofen Platon ikke gjort dette, thi han nævner ham og sætter ham i Stedet for Periander«. – Timon: gr. filosof og digter, kaldes »Menneske-Haderen«, jf. bd. 1, s. 450; Apemant er ukendt, jf. bd. 2, s. 36.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 3

◀ **aspirere til** : lat. tragte efter, stræbe efter.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 7

◀ **Fanden ... leer, naar han er alene** : ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 15

◀ **indvies i de store Mysterier ... i de mindre** : spiller på Sokrates' replik til Kallikles i Platons dialog *Gorgias* 497 c, jf. *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise (202,23), bd. 3, 1838, s. 128: »Du er en lykkelig Mand, Kallikles, da Du er bleven indviet i de store Mysterier, førend i de smaae; jeg troede ellers, at dette ikke var tilladt«. I Athens stormagtstid i det 5. årh. f.Kr. blev adgangen til de store mysterier i forbindelse med dyrkningen af agerbrugsgudinden Demeter i Eleusis forberedt ved en indvielse i de små mysterier under en fest i Agrai, en forstad til Athen.

I trykt udgave: Bind 3 side 303 linje 26

◀ **hvorledes opfattede Aristoteles ... løbe ud paa Eet** : Venskab og retfærdighed drejer sig om det samme og går ud på ét ifølge *Den nikomacheiske Etik* 8. bog, 9. og 11. kap., jf. *Aristoteles graece*, udg. af I. Bekker (161,6), bd. 2, s. 1158-1160, og »Die Sittenlehre des Aristoteles« i *Die Ethik des Aristoteles*, overs. og forklaret af Chr. Garve (161,6), bd. 2, 1801, s. 463-467 og 472-476, hvor kap. 11 bærer overskriften: »Analogie der bürgerlichen Gesellschaft und der Gerechtigkeit mit der Freundschaft«. Aristoteles (36,2) siger bl.a., at venskab og retfærdighed udfolder sig mellem de samme personer og har at gøre med de samme forhold; for i enhver social sammenhæng gives der både en vis retfærdighed og noget venskab, der begge finder sin plads i den og er nødvendige for dens opretholdelse. Og videre: Ligesom venskabet når et højere stade, når det indgår i et fællesskab, således bliver også retfærdighedens rettigheder og pligter flere, når den indgår i et fællesskab, hvilket er et bevis på, at de begge har at gøre med de samme forhold, og at de så at sige løber parallelt med hinanden.

I trykt udgave: Bind 3 side 304 linje 5

◀ **Han begrunder da Retsbegrebet paa Venskabets Idee** : Aristoteles udledte normerne for retfærdighed i samfundet af normerne for venskab, jf. *Den nikomacheiske Etik* 8. bog, 11.-16. kap., jf. *Aristoteles graece*, udg. af I. Bekker (161,6), bd. 2, s. 1159-1163, og »Die Sittenlehre des Aristoteles« i *Die*

Ethik des Aristoteles, overs. og forklaret af Chr. Garve (161,6), bd. 2, 1801, s. 472-508.

I trykt udgave: Bind 3 side 304 linje 9

◀ **den moderne ... det Abstrakt-Kategoriske** : sigter til Kants (36,2) pligtetik med dens lære om det kategoriske imperativ, formuleret i hans *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Riga 1785. Kant skelner mellem det »hypotetiske« imperativ, der påbyder en at handle for at opnå en bestemt hensigt, og det »kategoriske« imperativ, der påbyder en at handle på en bestemt måde, uafhængig af hvilke ønsker og behov man har. Det kategoriske imperativ, der udtrykker den ubetingede, øverste morallov, må følges af pligt eller af ren agtelse, da den er grundet i den menneskelige fornuft. Kant giver især tre formuleringer af det kategoriske imperativ, nemlig »handl kun efter den maksime (regel eller rettesnor), om hvilken du tillige kan ville, at den bliver en almen lov«, »handl som om din handlings maksime skulle blive til almen naturlov gennem din vilje« og »handl således, at du altid bruger menneskeheden, såvel i din egen person som i enhver andens person, altid tillige som formål, aldrig blot som middel«.

I trykt udgave: Bind 3 side 304 linje 10

◀ **Statens Idee ... det Høieste** : Selv om Aristoteles i *Den nikomacheiske Etik* tillægger staten samme mål som individet, anser han dog statens mål for at være højere og mere komplekse, jf. *Aristoteles graece*, udg. af I. Bekker (161,6), bd. 2, s. 1094, og »Die Sittenlehre des Aristoteles« i *Die Ethik des Aristoteles*, overs. og forklaret af Chr. Garve (161,6), bd. 1, s. 401f. I 1. bog, 2. kap., siger Aristoteles således, at det egentlige gode for menneskene er det samme for det enkelte menneske og for staten, men at det gode dog erkendes mere fuldstændigt og mere vidtrækkende i staten end i den enkelte. Og han tilføjer, at vel er det skønt at gøre ét menneske lykkeligt, men at gøre hele byer og folk lykkelige er ædlere og ypperligere.

I trykt udgave: Bind 3 side 304 linje 12

◀ **Skriften lærer ... blive aabenbart** : sigter til Hebr 9,27, hvor det siges, at »det er Menneskene beskikket, eengang at døe, men derefter Dommen« (NT-1819); endvidere spilles der på 2 Kor 5,10, hvor det bl.a. hedder: »Thi os bør alle at aabenbares for Christi Domstol« (NT-1819), og måske også på Rom 2,16, hvor der tales om den dag, da Gud skal dømme det, som skjuler sig i menneskene.

I trykt udgave: Bind 3 side 304 linje 24

◀ **Pligtlære** : jf. *EE2*, *SKS* 3, 253ff.

I trykt udgave: Bind 3 side 305 linje 4

◀ **quod petis, hic est** : lat. »hvad du søger, er her«. Citat fra Horats *Epistolarum* 1, 11, 29, jf. *Q. Horatii Flacci opera* (32,32), s. 580.

I trykt udgave: Bind 3 side 305 linje 8

◀ **Balles Lærebog** : 253,18.

I trykt udgave: Bind 3 side 305 linje 15

◀ **in optima forma** : lat. i absolut bedste form.

I trykt udgave: Bind 3 side 305 linje 27

◀ **Assessor i Retten** : egl. bisidder i en ret, meddommer, dvs. medlem af en ret bestående af et dommerkollegium. I 1909 blev titlen erstattet med »dommer«.

I trykt udgave: Bind 3 side 305 linje 28

◀ **tvivlsom** : tvivlende.

I trykt udgave: Bind 3 side 306 linje 16

◀ **Scribe** : 225,2.

I trykt udgave: Bind 3 side 306 linje 31

◀ **Gjør han ikke Alt ... Forelæser ved Siden af** : Jf. flg. stykker af Scribe: *To Aar efter Bryllupet* (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 32, bd. 2), Kbh. 1831, *Familien Riquebourg* (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 40, bd. 2), Kbh. 1832, *Aurelia* (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 65, bd. 3), Kbh. 1834, og *Enten elskes eller døe!* (i *Det Kongelige Theaters Repertoire* nr. 100, bd. 5), Kbh. 1838.

I trykt udgave: Bind 3 side 306 linje 35

◀ **ubillig** : urimelig, uretfærdig.

I trykt udgave: Bind 3 side 308 linje 6

◀ **de alfare Veie** : de almindeligt befærdede veje; de almindeligt gældende meninger.

I trykt udgave: Bind 3 side 308 linje 29

◀ **respice finem** : lat. tænk på afslutningen. Spiller sikkert på det middelalderlige ordsprog: »Quicquid agis, prudenter agas, et respice finem« (Hvad du end gør, gør det forstandigt, og tænk på afslutningen), et ordsprog, der har sin rod i Sir 7,36: »Tænk på din sidste stund ved alt, hvad du har for, så vil du aldrig i evighed begå nogen synd«.

I trykt udgave: Bind 3 side 308 linje 33

◀ **finis** : lat. ende, afslutning, grænse.

I trykt udgave: Bind 3 side 308 linje 34

◀ **Guderne sælge ikke ... for Spotpriis** : 124,26.

I trykt udgave: Bind 3 side 309 linje 17

◀ **lykkedes dem** : lykkedes de gifte.

I trykt udgave: Bind 3 side 309 linje 27

◀ **som de ikke vare istand til** : som de ugifte ikke var i stand til.

I trykt udgave: Bind 3 side 309 linje 28

◀ **conserverer** : bevarer.

I trykt udgave: Bind 3 side 310 linje 23

◀ **substituere** : indsætte.

I trykt udgave: Bind 3 side 311 linje 6

◀ **hvert Old ... blomstrende Vaar** : citat fra A. Oehlenschläger *Ludlams Hule. Syngespil*, med musik af C.E.F. Weyse, Kbh. 1814, 5. handling, s. 160: »Hvert Old, og hvert Aar / Har sin egen, sin blomstrende Vaar«. – Old: tidsalder, slægtled.

I trykt udgave: Bind 3 side 317 linje 14

◀ **haudillaudabilis** : lat. noget rosværdig, en jævn eksamenskarakter.

I trykt udgave: Bind 3 side 317 linje 28

◀ **theologisk Attestats** : egl. attesteret eksamensbevis; teologisk embedseksamen (efter forordning af 1707).

I trykt udgave: Bind 3 side 317 linje 28

◀ **Dette hellige Evangelium ... og hørte ham** : jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (20,3), s. 132f.; Luk 19,41-48 er prædiketeksten til 10. søndag efter trinitatis.

I trykt udgave: Bind 3 side 321 linje 11

◀ **slet** : fuldkommen, helt.

I trykt udgave: Bind 3 side 321 linje 18

◀ **dine Børn i dig** : dine børn sammen med dig.

I trykt udgave: Bind 3 side 321 linje 19

◀ **omkomme ham** : slå ham ihjel.

I trykt udgave: Bind 3 side 321 linje 24

◀ **det udvalgte Folks Forstødelse** : sigter måske til Es 3,1-15; Jer 1,15-16; Ez 7,1-4.8-9.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 3

◀ **det stolte Jerusalems ... Undergang** : sigter måske til Es 29,2-6, hvor der udtales profetiske veråb over Jerusalem, som her kaldes Ariel, eller til Jer 26,18, hvor det siges, at Jerusalem skal blive til ruiner og pløjes som en mark, og at tempelbjerget skal blive til kratbevoksede høje, jf. også 1 Kong 9,8; Jer 9,10; Mika 3,12. Disse steder er ofte blevet læst som forudsigelser af Jerusalems fald i år 70 e.Kr., en forudsigelse, som gentages af Jesus med ordene: »Derfor skulle de Dage komme over dig, at dine Fjender skulle (...) ikke lade Steen paa Steen i dig«. Jerusalem blev i år 70 indtaget og plyndret og templet ødelagt af den rom. besættelsesmagt.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 3

◀ **Guds evige Raad** : spiller måske på udtrykket »Guds skiulte Raad« i Åb 10,7 (NT-1819); »Raad« betyder her styrelse, beslutning.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 12

◀ **ingen Retfærdig ... Guddommens Vrede** : spiller på beretningen i 1 Mos 18,23-33 om Abraham, der beder Gud lade være med at ødelægge Sodoma, først hvis der er halvtreds retfærdige, derefter hvis der er femogfyrrer, og til sidst hvis der blot er ti retfærdige i byen; det lover Gud. Men Sodoma blev ødelagt.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 15

◀ **steg der ingen Engel ned og frelste ham** : spiller på beretningen i 1 Mos 19,1-19 om Abrahams nevø Lot, der boede i Sodoma, og som sammen med sine to døtre blev reddet fra ødelæggelsen, fordi to engle kom og fik ham til at flygte i tide.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 20

◀ **Himlen blev lukket** : som udtryk for Guds vrede, jf. Luk 4,25, hvor en lignende forestilling forekommer: »dengang himlen var lukket (...), så der blev hungersnød i hele landet«; jf. også Åb 11,6.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 24

◀ **Morderenglen, der svingede sit Sværd over Staden** : spiller muligvis på historien i 1 Krøn 21 om, at Gud straffede David og hele Israel ved at sende en engel med draget sværd for at ødelægge Jerusalem, fordi David havde iværksat en folketælling; men da David så angrede og fulgte Guds befaling, sagde Gud til englen, at den skulle stikke sit sværd i skeden.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 25

◀ **Skal da den Retfærdige ... med den Uretfærdige** : spiller på Abrahams spørgsmål til Gud, da han gik i forbøn for Sodoma, jf. 1 Mos 18,25.

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 28

◀ **Guds Nidkjerhed ... fjerde Led** : sigter til 2 Mos 20,5: »jeg, Herren din Gud, er en nidkier Gud, som hiemsøger Fædres Misgerninger paa Børn, paa dem i tredie, og paa dem i fjerde Led; paa dem, som hade mig« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 322 linje 28

◀ **forsøgte** : hårdt prøvet.

I trykt udgave: Bind 3 side 323 linje 1

◀ **Mener I ... som boe i Jerusalem** : jf. Luk 13,1-4.

I trykt udgave: Bind 3 side 323 linje 13

◀ **Regnen falde baade paa Gode og Onde** : spiller på Matt 5,45, hvor Jesus siger, at Gud »lader sin sol stå op over onde og gode og lader det regne over retfærdige og uretfærdige«.

I trykt udgave: Bind 3 side 323 linje 24

◀ **Gjøgleværk** : blændværk.

I trykt udgave: Bind 3 side 323 linje 29

◀ **med Gud vil Du stride ... velsigner Dig** : spiller på beretningen i 1 Mos 32,25-27 om Jakobs natlige kamp med Gud, som Jakob ikke vil slippe, før han er blevet velsignet af ham.

I trykt udgave: Bind 3 side 324 linje 3

◀ **Skriften siger ... ikke gaae i Rette med Gud** : jf. Job 40,1-2 (GT-1740: 39,34-35).

I trykt udgave: Bind 3 side 324 linje 4

◀ **Spurven falder til Jorden** : spiller på Jesu ord om, at ikke én spurv falder til jorden »uden Eders Faders Villie«, Matt 10,29 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 3 side 324 linje 13

◀ **Lilien visner** : spiller på Jesu ord om markens liljer, der er smukkere klædt end Salomo i al sin pragt: »Klæder Gud således markens græs, som står i dag og i morgen kastes i ovnen, hvor meget snarere så ikke jer, I lidettroende?« Matt 6,28-30, jf. også 1 Pet 1,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 324 linje 14

◀ **man gjør hvad man kan** : spiller formentlig på kendte talemåder som: »Man kan ikke meer end man kan« og »Naar man gjør hvad man kan, da er man uskyldig (som Barnet i Vuggen)«, jf. N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (186,34), s. 53.

I trykt udgave: Bind 3 side 324 linje 20

◀ **Livet Andet end ond Møje** : spiller på Præd 1,13: »saadan ond Møye haver Gud givet Menneskens Børn at plage sig derudi« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 3 side 325 linje 5

◀ **piinlig** : pinefuld, penibel.

I trykt udgave: Bind 3 side 325 linje 15

◀ **Haardnakkethed** : ubøjelighed, påståelighed.

I trykt udgave: Bind 3 side 326 linje 5

◀ **overflødigere** : til overflod større.

I trykt udgave: Bind 3 side 328 linje 6

◀ **skjult i Gud** : spiller på Kol 3,3, hvor Paulus skriver til kolossenserne: »jeres liv er skjult med Kristus i Gud«.

I trykt udgave: Bind 3 side 329 linje 17

◀ **Idrætter** : (moralske) handlinger, bedrifter.

I trykt udgave: Bind 3 side 329 linje 34

◀ **Vederlag** : erstatning.

I trykt udgave: Bind 3 side 330 linje 2

◀ **Beviisning for** : bevis på, udtryk for.

I trykt udgave: Bind 3 side 330 linje 4

◀ **brændende i Aanden** : jf. Rom 12,11.

I trykt udgave: Bind 3 side 331 linje 27

◀ **Du bankede ... men ikke fandt** : spiller på Matt 7,7-8, hvor Jesus bl.a. siger, at »den, som søger, finder; den, som banker på, lukkes der op for«.

I trykt udgave: Bind 3 side 332 linje 1

◀ **arbeidede, men Intet fik** : spiller formentlig på Luk 10,7: »en arbejder er sin løn værd«, jf. også 1 Tim 5,18.

I trykt udgave: Bind 3 side 332 linje 2

◀ **plantede og vandede, men ingen Velsignelse saae** : spiller formentlig på 1 Kor 3,8: »Den, der planter, og den, der vander, er ét, og enhver skal få løn efter sit arbejde«.

I trykt udgave: Bind 3 side 332 linje 3

◀ **Himlen var lukket** : 322,24.

I trykt udgave: Bind 3 side 332 linje 3

◀ **Straffen, som Fædrenes Brøde (...) nedkaldt** : 322,28.

I trykt udgave: Bind 3 side 332 linje 5